

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ZAMAN, MEKÂN VE VARLIK'IN KOLEKTİF
BELLEĞİNDE
PALİMPSEST KAVRAMI

Ali SEVİM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı

Kentsel Mekân Organizasyonu ve Tasarım Programı

Danışman

Prof. Dr. Naime Hülya BERKMEN

Haziran, 2023

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**ZAMAN, MEKÂN VE VARLIK'IN KOLEKTİF
BELLEĞİNDE
PALİMPSEST KAVRAMI**

Ali SEVİM tarafından hazırlanan tez çalışması 21.06.2023 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Kentsel Mekân Organizasyonu ve Tasarım Programı **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Naime Hülya BERKMEN
Yıldız Teknik Üniversitesi
Danışman

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Naime Hülya BERKMEN, Danışman
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Cemal Cenk HAMAMCIOĞLU
Yıldız Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. İsmail Eren KÜRKÇÜOĞLU
İstanbul Teknik Üniversitesi

Danışmanım Prof. Dr. Naime Hülya BERKMEN sorumluluğunda tarafımca hazırlanan “Zaman, Mekân ve Varlık’ın Kolektif Belleğinde Palimpsest Kavramı” başlıklı çalışmada veri toplama ve veri kullanımında gerekli yasal izinleri aldığımı, diğer kaynaklardan aldığım bilgileri ana metin ve referanslarda eksiksiz gösterdiğimi, araştırma verilerine ve sonuçlarına ilişkin çarpıtma ve/veya sahtecilik yapmadığımı, çalışmam süresince bilimsel araştırma ve etik ilkelerine uygun davrandığımı beyan ederim. Beyanımın aksinin ispatı halinde her türlü yasal sonucu kabul ederim.

Ali SEVİM

Her zaman beni destekleyen Annem'e,

ve

Babam'a

TEŞEKKÜR

Desteklerini hiç esirgemedi daima yanımda olan sevgili aileme; yol arkadaşım, nişanlım Rana'ya; mekân kavramının hayatımızın içerisinde bu kadar yer edinmesine ve benliğimiz ile kurduğu ilişkiyi her zaman bu sorguyu yaparken yanımda olan danışmanım Prof. Dr. N. Hülya BERKMEN'e bu süreçteki desteklerinden dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca, yüksek lisans eğitimim için desteğini esirgemeyen, lisans eğitimi bitirme projemde aktardığı bilgi ve birikim ile kentsel ölçekte çalışmaya teşvik eden Prof. Dr. M. Emre AYSU'ya sonsuz teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Ali SEVİM

İÇİNDEKİLER

ŞEKİL LİSTESİ	vii
TABLO LİSTESİ	ix
ÖZET	x
ABSTRACT	xiii
1 GİRİŞ	1
1.1 Literatür Özeti	1
1.2 Çalışmanın Çerçevesi ve Problem Tanımı	5
1.3 Çalışmanın Amacı	8
1.4 Çalışmanın Yöntemi	9
1.5 Orijinal Katkı ve Hipotez	9
2 KAVRAMSAL ÇERÇEVE	11
2.1 Mekân ve Yer	11
2.2 Zaman	30
2.3 Varlık	37
2.4 Bellek	45
2.5 Kimlik	56
2.6 Katmanlaşma	59
2.7 Palimpsest	63
2.8 Bölüm Değerlendirmesi	79
3 KENTSEL PALİMPSEST ÖRNEKLERİ	83
3.1 Edinburgh Kenti Palimpsest İncelemesi	83
3.2 Quebec Kenti Palimpsest İncelemesi	98
3.3 Bölüm Değerlendirmesi	113
4 GELECEĞİN ‘PALİMPSEST’İ	115
4.1 Boyutlararası Mekân ve Meta-Mekân (Metadata)	116
4.2 Bir [Meta]-Phôre Olarak Palimpsest – Meta Palimpsest	120
4.3 Simülasyon Kuramı ve Geleceğin Palimpsesti (Metaverse)	123
4.4 Bölüm Değerlendirmesi	128
5 SONUÇ	131
KAYNAKÇA	136
TEZDEN ÜRETİLMİŞ YAYINLAR	156

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 2. 1 Mekân ve Yer İlişkisi.....	14
Şekil 2. 2 Mekânın Boyutsal İlişkisi.....	18
Şekil 2. 3 Nokta	20
Şekil 2. 4 Ad Parnassum, Paul Klee	21
Şekil 2. 5 Doğru.....	21
Şekil 2. 6 Düzlem, Alan (En az 3 doğrunun kesişmesi ile oluşan mekân)	22
Şekil 2. 7 Hacim	23
Şekil 2. 8 Nokta, Çizgi, Düzlem, Hacim.....	25
Şekil 2. 9 Mekân-Zaman İlişkisi.....	35
Şekil 2. 10 Tez, Antitez ve Sentez İlişkisi	41
Şekil 2. 11 Kimlik-İmge İlişkisi.....	58
Şekil 2. 12 Palimpsest Parşömen	63
Şekil 2. 13 Palimpsest Örneği.....	65
Şekil 2. 14 Arşimed Palimpsesti Dalga Boyu-Işık, Görünürlük Çalışması.....	67
Şekil 2. 15 Zihnın Katmanları.....	70
Şekil 2. 16 Kayıp Palimpsest	72
Şekil 2. 17 Julie Mehretu. Palimpsest (old gods), 2006.....	74
Şekil 3. 1 Wester Craiglockhart Tepesi	84
Şekil 3. 2 Water of Leith Nehri Yerleşim Yeri.....	84
Şekil 3. 3 Water of Leith Nehri	85
Şekil 3. 4 Water of Leith	86
Şekil 3. 5 Antony Gormley Statues- "6 TIMES".....	87
Şekil 3. 6 12.yüzyıl St Margaret's Chapel	88
Şekil 3. 7 15.yüzyıl Edinburgh Kenti Kale ve Çevresi.....	88
Şekil 3. 8 16.yüzyıl Edinburgh Kenti (Braun & Hogenberg, 1581).....	89
Şekil 3. 9 17.yüzyıl Edinburgh Kenti Sur içerisi.....	90
Şekil 3. 10 1690 yılına ait Edinburgh Panoramik Çizimi	90
Şekil 3. 11 1780 Edinburgh New Town (Yeni Kent) Gelişimi (John Ainslie)	91
Şekil 3. 12 1830 Edinburgh	92
Şekil 3. 13 1875 yılları Edinburgh Kalesi ve Çevresi	93
Şekil 3. 14 Edinburgh Dünya Miras Alanı Haritası.....	95
Şekil 3. 15 Edinburgh Dünya Miras Alanı Önemli Noktalar	96

Şekil 3. 16 Edinburgh Calton Tepesi, UNESCO Miras Listesi Alanı.....	97
Şekil 3. 17 Quebec Kenti Haritası	98
Şekil 3. 18 Quebec – 1733 Amerika'daki İngiliz İmparatorluğu'nun Haritası, Popple, Henry	99
Şekil 3. 19 1832 Quebec, Kilise ve Çevresindeki Ticari Alanlar.....	99
Şekil 3. 20 Quebec Kenti Mimari Karakteristik Yapısı.....	100
Şekil 3. 21 1761- Notre-Dame-des-Victoires Kilisesi'nin görünümü	101
Şekil 3. 22 Günümüz- Notre-Dame-des-Victoires Kilisesi'nin görünümü.....	101
Şekil 3. 23 1932 Quebec Kenti.....	103
Şekil 3. 24 1826 Quebec Kent surları.....	104
Şekil 3. 25 John Darlington Binası, 18. yüzyılın sonlarında yapılmıştır.....	105
Şekil 3. 26 Tarihi Quebec Kenti Sur Duvarları ve Çevresi	106
Şekil 3. 27 Bir kar tabakası, St. Lawrence Nehri kıyısındaki Eski Quebec	107
Şekil 3. 28 St. Lawrence Nehri kıyısındaki Eski Quebec.....	107
Şekil 3. 29 Tarihi Quebec Kentinin Görünümü.....	108
Şekil 3. 30 Quebec Kenti Surları ve Yerleştirilen Toplar.....	110
Şekil 3. 31 Inuksuit - Quebec Kenti, 2013	111
Şekil 3. 32 Nanavut Bayrağı – İnüksuit Figürü.....	112
Şekil 4. 1 Boyutsal İlişki.....	119
Şekil 4. 2 İbü'l-Arabî'ye göre çok katmanlı Âlem (Fütûhât)	122
Şekil 4. 3 Matrix Pods Visualisation	126
Şekil 4. 4 Meta-Palimpsest	127
Şekil 4. 5 Palimpsest Error	128
Şekil 4. 6 Metadata – Palimpsest İlişkisi.....	130

TABLO LİSTESİ

Tablo 2.1 Varlık, Zaman, Mekân İlişkisi	17
Tablo 2.2 Varlık	40
Tablo 2.3 Kalıcı Bellekte Mekân Ögesinin Oluşumu	48
Tablo 2.4 Kentsel Bellek ve Kimlik Oluşum Sürecinde Toplumsal Bellek ile Mekân Arasındaki Karşılıklı İlişki.....	54

Zaman, Mekân ve Varlık'ın Kolektif Belleğinde Palimpsest Kavramı

Ali SEVİM

Yüksek Lisans Tezi

Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı

Kentsel Mekân Organizasyonu ve Tasarım Programı

Danışman: Prof. Dr. Naime Hülya BERKMEN

Mekân boyutsal arayüzü gereği katmanlı bir yapıya sahip olup yapısındaki izlerin yer ve mekân birlikteliğinde dönüşmesi zaman-varlık ilişkisinden geçmektedir. Yer-mekân birlikteliğinden ortaya çıkan niteliği (öz) tanımlı ve anlamlı kılan “varlık”ın, somut ve somut olmayan mekânsal boyutları idrak ederek ve kullanarak öncelikle yere, devamında mekâna işlemesi, çok katmanlılığa doğru gidilen bir süreç tarif etmektedir. Mekânı biçimlendiren geometrik elemanların birbiri ile çakışması ve etkileşim içerisinde bulunması katmanlaşmanın yalnızca fiziksel niteliğinden bahsetmektedir. Oysa yaşanan mekânlar bir o kadar da fiziksel olmayan katmanlar ile doludur. Mekân’ın çok katmanlı yapısını anlamak, bir bakıma mekânın Palimpsest’ini anlamak ile mümkün olabilir. Palimpsest, mekânı içte ve dışta düşündürür. İç, varlığın zihnindeki katmanlı yapıyı açıklarken, için dışa yansımaları ile birlikte varlığın zihnindeki katmanlı yapının fiziksel mekânları biçimlendirmeye başlaması, yer ilişkisi çerçevesinde doğan mekânın değişim ve dönüşümüne olanak sağlamaktadır.

Tezde mekân ve varlık kavramları çerçevesinde düşünölen Palimpsest metaforu önem kazanmaktadır. İç-dış analogisinden doğan bu yaklaşım, mimari ve kentsel mekânların katmanlı yapısını gözler önüne sermektedir. Mekânın boyutları ile Palimpsest'in birlikteliğı varlığın zihnî ve bilişsel özelliklerini fizik mekâna taşımakta ve bu yönüyle mekân, varlığın fiziksel ve fiziksel olmayan özellikleri ile doldurulduğı bir boşluk oluşturmaktadır.

Mekânın sunduğı sınırlı boşluk, izlerin çıkışarak çok katmanlı yapıya evrilmesine olanak sağlamaktadır. Mekânın boyutları; izlerin mekâna entegre olmasına sebep olur ve Palimpsestik özelliğini kazanması ile birlikte mekân, tanımlı ve anlamlı hale gelmesi sınırlı boşluğun sınırsız doluluğına evrilmesine yol açmaktadır. Boşluk ve doluluk zıt kavramlar olsa da birbirlerini var eder ve mekânı doğrudan-dolaylı olarak etkiler. Bu çalışmada yer-mekân ilişkisinden doğan mekânın boyutsal arayüzlerini ortaya çıkartmak hedeflenmektedir. Mekânın boyutları ve çok katmanlı olma halinin Palimpsest metaforu ile bağ kurularak varlık-mekân ilişkisindeki önemi ele alınmaktadır.

Antik çağı kadar uzanan tanımlamalar yaşayan ve yaşanan "zaman-mekân-varlık" özelinde paradigma olgularını barındırmakta, ansal nüvelerle değişime ve dönüşüme uğramaktadır. Paradigma kayması, mekânı ve onunla ilintili faktörleri doğrudan ve/veya dolaylı olarak etkilemektedir. Fiziki ve fiziki olmayan boyutların ortaya çıkarttığı mekân, varlık etkisinde olduğundan değişen günümüz dünyasında gerçeğın yansıısı olarak, simölasyon mekân'a entegre edilmektedir. Bu durum çeşitli tartışmalara ortam hazırlamaktadır. Örneğın; "gerçek olanın yapaylaştığı bir durumda hakikî olan da yapaylaşır mı?" sorusu sorulabilir.

Günümüz dünyasında teknolojinin gelişmesi ve hatta gelişmelerle sınırları zorlaması, bilgisayar ve bununla ilişkili yazılımların etkisiyle gerçek olan her şey yapaylaşmaya başlamaktadır. Yapay ve sanal olan mekân arayışları, yeniden bir evren (mekân) tasavvurunu gündeme getirmektedir. Geleceğın katmanları sanal ve yapay düzlemlerin ortaya çıkarttığı sınırlı mekânların içerisinde kaldığında, mekânın ötesine giden meta-mekânların ortaya çıkması olasıdır.

Bu durumda "Geleceğın Palimpsesti de gerçek olan izler bütününün yapaylaştığı, gerçek gibi görünen katmanları içermeyecek mi?" konusu bir diğeri soru olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışmada; mekân, zaman ve varlık olgularının çerçevesinde gelişen ve değişen bilgiler bütünü palimpsest/katmanlaşma türlerini nasıl etkilediği araştırılmaktadır. Mekânın boyutları bu noktada önemli konuma sahip bir olgu olmakla birlikte meta olgusu üzerinde durularak, simülasyon kuramı çerçevesinde geleceğin mekânsal katmanları irdelenmektedir. Sanal mekânların yaygınlaşması ve çeşitli algısal etmenlere sahip olması, fizik mekânları da derinden etkilemektedir. Bu durum, sanal düzlemin, fizik düzlemini de yapaylaştırdığı hipotezi üzerinden tartışılmaktadır.

“Mekânın Palimpsestini geçmişin ve şimdinin arayüzleri ile irdelemek mümkünken, geleceğin izleri ile Palimpsest bir paradoks haline mi bürünecek?” sorusu akla gelmektedir. Tezde bahsi geçen kavramlar doğrultusunda incelenen örnek alanlar karşılaştırmalı olarak aktarılmakta ve gelecek ile bağı kurulmaktadır. Edinburgh ve Quebec kenti üzerinden sunulan kavramsal altyapı uluslararası iki örnek ile açıklanmaktadır. Sonrasında tezin ana çerçevesini oluşturan palimpsest kavramının gelecek mekânlar ile ilişkisi kurularak çalışmada aktarılması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mekân, Zaman, Varlık, Kolektif Bellek, Palimpsest.

The Concept of Palimpsest in the Collective Memory of Time, Space and Existence

Ali SEVİM

Master of Science Thesis

Department of City and Regional Planning

Urban Space Organization and Design Program

Supervisor: Prof. Dr. Naime Hülya BERKMEN

Space has a layered structure as required by its dimensional interface, and the transformation of the traces in its structure in the unity of place and space passes through the time-existence relationship. The fact that "being", which makes the nature that comes emerging from the unity of space and place defined and meaningful, perceives and uses the tangible and intangible spatial dimensions, firstly on the place and then on the space, describes a process towards the multi-layeredness. The overlapping and interaction of the geometric elements shaping the space speaks only for the physical nature of the layering. However, the living spaces are also full of non-physical layers. Understanding the multi-layered structure of space can be possible by understanding the Palimpsest of space. Understanding the multi-layered structure of space can be possible by understanding the Palimpsest of space. Palimpsest makes us think the space as inner and outer.

While the inner explains the layered structure in the mind of the being, the layered structure in the mind of the being with the reflection of the interior to the exterior begins to shape the physical spaces, enabling the change and transformation of the space born within the scope of its relationship with place.

The Palimpsest metaphor, which is considered within the scope of the concepts of space and existence, gains importance in the thesis. Born from the analogy between the inner and outer, this approach reveals the layered structure of architectural and urban spaces. The unity of the dimensions of the space and the Palimpsest carries the mental and cognitive characteristics of the being to the physical space, and accordingly, the space creates a void that is filled with the physical and non-physical characteristics of the being.

The limited void offered by the space enables the traces to overlap and evolve into a multi-layered structure. The dimensions of the space cause the traces to be integrated into the space and the space becomes defined and meaningful by gaining its palimpsestic feature, leading to the evolution of limited space into unlimited fullness. Although emptiness and fullness are opposite concepts, they exist and affect the space directly and indirectly. This study aims to reveal the dimensional interfaces of space arising from the space-place relationship. The importance of the dimensions and multi-layeredness of space in the being-space relationship is discussed by creating a connection with the Palimpsest metaphor.

The definitions that date back to the ancient age involve the paradigm phenomena in terms of living and lived "time-space-being" and undergo change and transformation with the momentary nuclei. Paradigm shift directly and/or indirectly affects space and related factors. Since the space created by physical and non-physical dimensions is under the influence of being, simulation is integrated into the space as a reflection of reality in today's changing world. This leads to various discussions. For example, one may ask, "In a situation where the actual is artificialized, does the real also become artificialized?"

In today's world, with the development of technology and even pushing the limits with the advancements, and with the effect of computers and related software, everything real is becoming artificial. The search for artificial and virtual space brings up a new conception of the universe (space). Meta-spaces that go beyond space are likely to emerge when the layers of the future remain within the limited spaces created by virtual and artificial planes.

In this case, another question arises as "Will the Palimpsest of the Future not contain layers that seem to be real, where the whole of the real traces are artificialized?".

This study investigates how the whole of information that develops and changes within the framework of space, time and existence phenomena affects the types of palimpsest/layering. Although the dimensions of space are an important phenomenon at this point, the spatial layers of the future are also discussed within the scope of simulation theory by focusing on the phenomenon of meta. The proliferation of virtual spaces and their various perceptual factors have a profound effect on physical spaces. This situation is discussed through the hypothesis that the virtual plane also artificializes the physical plane.

The question "While it is possible to analyze the palimpsest of space with the interfaces of the past and the present, will the palimpsest become a paradox with the traces of the future?" comes to mind. The sample areas analyzed in line with the concepts mentioned in the thesis are discussed comparatively and their connection with the future is established. The conceptual infrastructure presented through Edinburgh and Quebec is explained with two international examples. Afterwards, it is aimed to establish the relationship of the palimpsest concept, the main framework of the thesis, with future spaces, and to discuss it in the study.

Keywords: Space, Time, Existence, Collective Memory, Palimpsest.

1.1 Literatür Özeti

Kentlerde ‘çok katmanlılığın’ oluşma sürecindeki; ‘zaman, mekân ve varlık’ faktörünün ‘palimpsest metaforu’ ile harmanlanarak, gelecek katmanlara olan etkisinin ele alındığı tezde; ‘mekân, yer, zaman, varlık, bellek, kimlik, katmanlaşma ve palimpsest’ kavramlarının literatür taraması yapılarak birbirleri ile ilişkileri açıklanmaktadır. Kavramsal çerçevede aktarılan olgular sırası ile yorumlanmakta ve her bir kavramın kendi özelinde doğurduğu sonuçlar tartışılmaktadır.

Mekân kavramı, Cevizci’nin yapmış olduğu tanıma göre; fiziksel parametreleri içerisinde barındıran, var olan her şeyi kapsayan olarak ifade edilmektedir [1]. Doğan Hasol ise mekân tanımını şöyle ifade etmektedir; mekân, sınırlı elemanların fiziksel nitelikleri çerçevesinde oluşturulan ve sosyal, fiziki, algısal özellikleri içerisinde barındırır [2]. Lao Tzu ise; mekânın asıl önemli özelliğinin içerisinde bulunan boşlukların ifade ettiğini vurgulamaktadır [3]. Doğan Kuban’a göre mekân olgusu; var olan boşluğa anlam yüklenmesi dahilinde mekânın oluştuğudur [4]. Tezde en çok üzerinde durulan kavramlardan birisi olan mekânın bir diğer ifade biçimi ise Heidegger’e aittir; varlık, mekânı varoluş ve ruh kavramları ile ortaya çıkartmaktadır [5]. Böylelikle mekânın varlık ve zaman ile olan bağı kurulmuş, kavramlararası etkileşim sağlanmıştır. Mekân deneyime bağlı bir olgu olmakla birlikte zamanı içerisinde barındırırken, varlığın şekillendirmesi ile ortaya çıkan bu ifade varoluş ile aktarılmaktadır. Mekân sadece bu tezahür şekilleri ile biçimlenmekle kalmadan içerisine boyutsal arayüzün de dahil olduğu bir olgudur.

Mekânı tanımlayan nokta, çizgi, düzlem ve hacimden bahseden Francis D.K. Ching’in [6] aktardığı tanımlamalar doğrultusunda mekânın oluşumunda etki eden boyutlar ortaya konmuştur. Bu tanımlamalar, sadece üçüncü boyuta kadar olan kısımda yalnızca fiziksel nitelikler barınırken dördüncü boyut olan zaman faktörünün mekâna sirayet etmesi ile anlamlı bir nüve haline gelmektedir. Burada bahsedilen olgular mekânın sınırlarına ve sınırsızlıklarına vurgu yapar niteliktedir.

Mekân ve yer kavramları arasındaki ilişki ise şu şekilde ifade edilebilir; yer kavramı, mekân gibi çok katmanlı ve boyutlu bir olgudur. Birbirleri arasındaki ilişki mekânın fiziki olmayan özelliklerinin ortaya çıkışındaki kaynaktır.

Tezde açıklanan bir diğer kavram olarak zaman; Hançerlioğlu'na göre, sonsuz bir döngüyü içerisinde barındıran soyut bir olgudur [7]. Platon, Aristoteles, Augustinus zaman kavramını ontolojik bakış açısı ile irdelemişlerdir. Ontolojik bakışa göre, varlığın varoluşu ile birlikte meydana geldiğini savunmaktadır [8]. Aristoteles buna ek olarak, zamanın varlık ile ilişkisi çerçevesinde, mekân kavramını hareket olgusu ile ilişkilendirmektedir [9]. Kant'a göre zaman, bir gerçekliği, gözlenebilen ve algılanabileni ifade eder [10]. Newton'un zaman tanımı; metafizik ile bağlantılı olarak yerçekimi, eylemsizlik yasaları ile ilişkisini açıklamıştır [11]. Bununla birlikte Einstein ise, zaman ve mekân kavramlarının oldukça karmaşık yapısından bahsederek varlığa ve hareketine göre değişken olduğunu ifade etmektedir (Rölativite) [12]. Açıklanan tanımlar çerçevesinde zamanın mekân ile bağlantısı kurularak içerisinde bulunduğumuz evrenin fiziki ve fiziki olmayan özelliklerine vurgu yapılmaktadır. Zaman bir varlıksal oluşu ifade ederken varoluş kavramı ile yakından ilişki içerisinde.

Diğer bir kavram olan varoluş ise; varlığın özünü, nedenlerini ortaya çıkartan düşünülen gerçekliği anlamada en önemli süreç içeren etmenlerdendir. İlkçağ düşünürlerinden Georgias'a göre varlık; yoktur ve varlığın yokluğunu asla bilinemez şeklinde açıklamaktadır. Bu eksensiz düşünceye eşlik eden Lao Tse'nin Taoculuk kavramı ile Nietzsche'nin varlık eksensiz yokluk düşüncesini ifade etmektedir [13]. Varlığın var olduğunu savunan diğer bir açıklama biçimi realizm, gerçekçilik ile özdeşleştirilmektedir. Bu durum iki farklı açıdan incelenmektedir; birincisi niteliksel olarak kabul edenlerdir ve alt başlıklara ayrılmaktadır.

Varlık oluşturma ifadesi ile Herakleitos [14] ve A.N. Whitehead [15], varlık ideadır [16] ifadesi ile Platon, Aristoteles, Farabi, G.W.F. Hegel [17], G. Berkeley, varlık maddedir ifadesi ile Demokritos, T. Hobbes, Le Mettrie, Karl Marx, varlık hem maddedir hem de ideadır ifadesi ile Descartes, varlık fenomendir ifadesi ise E. Husserl savunuculuğunu yapmaktadır.

İkinci altbaşlık niceliksel varlık olarak ayrıldığında üç ana başlık altında incelenmektedir; Monoizm, Düalizm ve Plüralizm'dir [18]. Tüm bu ifade biçimlerinin birleştiği alanlardan birisi de varlığın bellek içerisinde oluşturduklarıdır.

Bellek kavramı; Hançerlioğlu'na göre, geçmişin saklandığı ve yeniden gün yüzüne çıkartma yetisini ifade etmektedir [19]. 19.yüzyılın sonlarında Maurice Halbwachs ise sosyolojik ve psikolojik olarak bellek tezahürünü gündeme getirmiştir [20]. Böylelikle mekânı deneyimleyen algısal boyuttaki varoluşunu, ifade biçimini aktardığı olgudur. Bellek; mekân, zaman ve varoluşun kesiştiği önemli olgulardan birisidir. Zihin içerisindeki psikolojik ve sosyolojik altyapıları oluşturur. Bellek kavramının alt sınıfları ve türlerinden bahsetmek mümkündür. Süresine, bilgi yönüne ve zaman yönüne göre üçe ayrılmaktadır [21]. Tezde bellek olgusunun diğer kavramlar ile etkileşimi neticesinde detayları aktararak türleri üzerinde durulmuştur. Bunun neticesinde doğan kimlik kavramı ile ilişki kurularak aktarılmaktadır.

Kimlik kavramı ise; her mekânın özelinde değişen ve dönüşen olguyu ifade etmektedir. Manley ve Guise'ye göre kimlik; yerin özellikleri bütününde, jeolojik değerlerin öneminden bahsetmektedir [22]. Relph'e göre kimlik; bir yerin değerinin insanın o yerdeki deneyimlerine ve davranışına bağlıdır [23]. Kimlik; birey, toplum ile özdeşleştirilerek aktarılır. Bunun sonucunda kentsel kimliğe etki eden faktörler incelenmiş ve Kevin Lynch'in ortaya çıkarttığı "Kentsel İmge Öğeleri" kent-çevre bütünündeki etki alanları olarak aktarılmaktadır [24]. Kimlik kavramının kentsel mekânlarla ilişkisi ortaya çıkartıldıktan sonra kentlerdeki katmanlaşma faktörü üzerinde durulmaktadır.

Katmanlaşma kavramı, Oxford Sözlüğü'nde "birbiri üzerinde bulunan, kat oluşturan yassıca maddelerden her biri ya da her bir kat." şeklinde tanımlanmıştır [25]. Fiziksel mekânda katmanlaşma görünür, algılanabilir ve okunabilir olmaktadır.

Varlık içerisindeki mekânın katmanlaşma biçimi ise zihin, bellek ve bilişsel özellikler ile ilişkilidir. Katmanlaşma sadece somut değil somut olmayan öğeleri de bünyesinde barındırır. Tezde katmanlaşmanın fiziki ve fiziki olmayan arayüzlerdeki etkisi açıklanarak kentsel mekân ile bağı kurulmuştur.

Katmanlaşmanın türleri olan dikey (zaman) ve yatay (kültürel) katmanlaşma biçimlerinden bahsedilmiştir. Bunun sonucunda esas kavram olan palimpsest ile bağ kurularak aktarılmaktadır.

Palimpsest kavramının açıklanmasında; Yunanca terim olarak tekrar eden anlamındaki ‘palin’ ve kazınmış anlamında olan ‘psestos’ kelimeleri kullanılmaktadır [26]. Böylelikle kullanılan parşömenler tekrar tekrar kullanılarak gelecek katmanlara sirayet etmektedir. Tıpkı kentler gibi, birbiri üzerine binen ve geleceğe uzanan katmanları ifade etmektedir. Bu tezde Palimpsest kavramı metafor olarak kullanılmakta ve açıklanmaktadır. De Quincey’in yayınlamış olduğu ‘The Palimpsest’ adlı makalesi ile birlikte bu metaforun farklı alanlarda da kullanılmasının başlangıcı yapılmıştır [27]. Freud ve De Quincey, palimpsest metaforunu birçok disiplin ile birlikte kullanılmasına öncülük etmişlerdir [28]. Geçmiş, gelecek ve şimdi arasında kurulan bağların, karmaşık ilişkilerin aktarılmasında bir bütün olduğunu ifade etmektedir. Palimpsest türleri üzerinde durularak bellek, katmanlaşma ve kent üzerinden aktarımlar yapılmıştır. Tüm bu kavramsal ifadeler bütününde kent ve palimpsest ile bütünleşerek ifade biçimi oluşturulmuş ve örnekler üzerinden aktarımlar yapılmaktadır.

‘Zaman, mekân ve varlık’ın kolektif belleğinde palimpsest kavramı üzerinde durulan tez üç ana başlıktan oluşmaktadır. İlk bölümde kavramsal çerçevede bahsedilen kavramlar aktarılmakta ve tezin amacını, kapsamını anlatacak şekilde yöntem ve hipotezler ortaya konmaktadır.

1.2 Çalışmanın Çerçevesi ve Problem Tanımı

Kentler geçmiş zamandan günümüze gelene kadar farklı din, dil, ırk ve kültüre ev sahipliği yapmıştır. Mekân özelinde düşünüldüğünde; kentsel ve mimari mekânlar varlık eksenli birer yaşam alanlarıdır. Asgari ve azami deneyimlerin sunulduğu, tarihsel süreç içerisinde başkalaşım geçiren yerlerdir. Asgari ve azami deneyim kavramı, varlığın mekân ile olan sosyal ve kültür eksenli bir bütünleşik durumudur. Bu durum canlı bir organizma olan mekânları olağan dışı ölüm senaryoları ile karşı karşıya bırakır. Kentsel ve mimari mekânlarda tıpkı canlı varlıklar gibi; doğar, büyür ve ölürler. Varlıktan yokluğa giden ilişkide mekânların işlevini kaybetmesi ve yok olması yalnızca fiziksel bakış açısıyla düşünüldüğünde eksik kalacaktır. Kentsel mekânlarda; insanların yaşayışını, kültürünü ve somut olmayan kültürel miras özelliklerini görmek mümkün olabilir. Bu özelliklerin tümüne, kent parçalarında yaşayanlar tarafından bıraktıkları “iz” denilebilir. Katmanlaşmanın ana kavramlarından olan iz; zaman, mekân ve varlık çerçevesindeki ilişkiyi ortaya koymakta, yaşanarak korunmuş veya korunmayıp yok olmuş olabilir. Bu durum çok katmanlılığı beraberinde getirir. Katmanlaşmaya bakıldığında “zaman, mekân, varlık” kavramları ilişkisinde; tarihi, kültürel, sosyal ve psikolojik etmenlerin bir arada var olduğu ve etkileşim içinde oldukları görülmektedir. Görünen ve görünmeyen katmanların zaman içerisinde evrimleştiği ve günümüz kullanıcılarının deneyimlediği kentte melez bir birliktelik ile var olduğu görülür. Günümüzde görünür katmanlar, varlık analogisi çerçevesinde görünmeyen katmanları söz konusu hale getirmektedir.

Kent var olmasından başlayan serüveninden geçen tarihsel süreç göz önünde bulundurulduğunda, kentsel mekânı kullanan yaşayanlardan oldukça eski olabilir. Bu durum yaşayan varlıkların kent nezdinde misafir, konuk olduğunu göstermektedir.

Varlıkların tarihsel süreç içerisinde neslini devam ettirmesi her geçen gün kent ve yaşayan sorununu dönem dönem farklılaştırmıştır. Varlığın var olması ve yer ile kurduğu ilişki kentlerin tarihsel serüvende değişken strüktürel bir yapıda olduğunu gösterir. Bu strüktür binlerce yıl öncesine dayanan, şu an için günümüz varlığını ve yaşantısını şekillendiren bir paradokstur. Bu şekillendirme fiziksel ve fiziksel olmayan bağlamda düşünülebilir.

Fiziksel olarak kentsel doku, morfoloji ve yapı parçalarının bütüne ulaşarak kentsel mekânı oluşturan mimari unsurdur. Fiziksel olmayan etmenler ise oraya özgü kültür, bellek ve kimliktir. Her iki özellikte, varlık eksenli olarak mekâna müdahaleler yapar ve kentsel mekânları dönüştürür [29]. Bu dönüşümler, izlerin tümünü veya bir kısmını yok ederek, mekânı okunmaz, anlaşılabilir hale getirebilir. “Varlık, Zaman ve Mekânın” ilişkisinden doğan kolektif yaklaşım, beraberinde varlık ve mekân kavramlarının belleklerini oluşturmaktadır. Birbirlerinden kopamayan, ayrıştırılamayan bu durumun etkilerini kentlerde hissetmek söz konusu olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında: kentlerde çok katmanlılığın oluşma sürecindeki; zaman, mekân ve varlık faktörü oldukça önem arz etmektedir. Varlık, mekânı var eder ve zaman izafidir. Bu perspektif, varlık kavramının tek çeşit olmadığını göstermektedir. Bu durum varlığı; insanlar ve diğerleri şeklinde tanımlanabilir kılmalıdır [30]. İnsandaki varlık ilişkisi ruh ve bellek durumunu ortaya koyarken, diğerleri olarak tanımlanan insan dışı varlıklar ve cansız nesneler için asıl olan zaman, mekândır. Bu çerçeveden bakıldığında mekân ve boyutlarının ilişkisinden doğan zaman ve varlık faktörü önem arz eder niteliktedir. Varlık ve mekân kavramı çerçevesinde izlerin çakışması ile oluşan katmanlaşma, zaman ile kendini yok yerlere itebilir. Oysa katmanlılığın, kentler bağlamı içerisinde zamanla aktarılması, kentlerin ve kentlilerin geleceğini doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir.

Bu konumda Palimpsest¹ kavramı ortaya çıkmaktadır. Palimpsest kavramı kent açısından bakıldığında, yerin belleği (yerin ruhu, spirit of place) ile ilgili bilgilerin ortaya çıktığı görülür. Görünür ve görünmez izlerin oluşturduğu bu bilgiler zaman içerisinde üst üste çakışarak mekânsal katmanları oluşturmaktadır. Katmanlaşmanın ana kaynağı olan “iz” zamanla kendini katmanlı bir yapıya evirebilmesi için mekâna ve varlığa ihtiyaç duyar.

Bu çalışmada Palimpsest metaforu; etkileyen ve etkilenen ilişkisinde mekân katmanlarının fiziki ve fiziki olmayan değerlerini irdelenerek ele alınmaktadır.

¹“Palimpsest” kelimesi Latince “palimpsestus” kelimesinden günümüze “palimpsest” olarak aktarılmıştır. Latinceye de Eski Yunancadaki “palimpsēstos (yeniden kazanmış)” kelimesinden geçmiştir. Söz konusu kelime bir isimdir ve “üstündeki yazılar silindikten veya birisi tarafından silinmeye çalışıldıktan sonra üzerine yeni yazılar yazılmış parşömen” anlamına gelmektedir.

Katmanlaşan kentte varlıkların kendilerini hissettikleri (psikolojik konum) ile birlikte geleceğe bir katman daha koyan günümüz kentlerinin geçmiş bağları içinde görünen ve görünmeyen kent katmanlarının palimpsest kavramı ile birlikte irdelenmesi bakış açısını, (yaklaşımları) geliştirmeye yarayabilir.

Palimpsest mekânlardaki tarihsel sürecin sunduğu somut ve soyut ilişkiler kent genelinde görülmekte, tarihi katmanlar günümüzde somut olarak varlığını sürdürmektedir. Yaşanılan kentlerde somut katmanların okunabilirliği her kentin kimliğini farklı kılarken, bu farklılık sadece görünür katmanlar ile sınırlı olmamakla birlikte kentin değişimine etki eden soyut katmanlar da etkili olmaktadır. İnsanlar kültürlerini, sosyal yapılarını bağlı bulunduğu kentsel ve mimari mekânlarda yaşatır, taşır ve öldürür. Fiziksel çöküntünün ve sosyal değişimin bir arada görüldüğü bu süreçte mekânsal izler farklılaşmaya başlar. Görünür katmanlaşma zamanın geçmişini sunan bellek olarak düşünülse de yaşayan insan nitelikleri, soyut kavramları mekân içerisinde barındırır. Barındırılan has özellikler bir arada çakışır ve yerin kimliği, aidiyeti gün yüzüne çıkarken mekânı biçimlendirmeye ve anlamlandırmaya başlar.

O yüzden ki katmanlaşmanın mekâna yansıyan ve bir tür fiziki ve sosyal izi olan kimlik faktörü, çok katmanlı mekânları **kimliksizleştirmez**¹ fakat okunamaz hale getirebilir. Katmanlaşma ve kimlik, mekânı tanımlayan ve anlamlandıran varlığın izi gereğince her zaman vardır. Fakat bireysel ve toplumsal belleğin mekânsal okunabilirliği ve katmanlaşmanın algısal niteliği ile ilgilidir. Mekândaki bellek kaybına sebep olan ana etmen, kentlinin kültürel, sosyal alışkanlıklarının günümüz koşulları neticesinde yok olmaya yüz tutmasıdır.

Görünür katmanlaşmanın kaybolmaması ve korunur biçimde sürdürülmesi geleceğin kimliğinin analiz edilmesi açısından önem arz etmektedir. Somut ve somut olmayan kültürel mirası koruma yolları, fiziksel yapım teknikleri, eskiye yüz çevirmeden, geçmişi geleceğe bağlayan bir köprü olacaktır.

¹ Kimlik ve kimliksizleşme durumu daha detaylı açıklanacak olursa; kimlik yerin özelliklerinin mekâna atfedilen izlerin kolektif yansıması olarak tanımlanabilir. Mekâna dâhil olan her bir izin niteliği vardır. Bu durum o izin silinmiş olsa bile hala zihinsel katmandaki sürekliliğinin göstergesidir. Yani, mekândaki izlerin silinmiş olması o mekânı kimliksizleştirmez; gelecek zaman dilimleri hakkındaki mekânsal aktarımda bellek kaybına ve mekânın okunamaz oluşuna sebebiyet vermektedir.

Kent (mekân) ve katmanlaşma (varlık ve zaman) ilişkisine bağlı olarak tarih, kültür ve sosyal anlayış, toplumun siyasi kuruluşlar tarafından zaman içerisinde yok olması bellek kaybına sebep olabilir. Kentlilerin bu katmanlı yapıyı benimseyip yaşatmaları katmanın sürdürülebilir oluşuna işaret eder. Kentlerde geçmiş korumak, geleceğe fiziksel bağlamda ışık tutmakla birlikte soyut bağlamı da deneyimleyen bireyler tarafından kente doğrudan yansıtılır olması önem arz etmektedir.

1.3 Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada, katmanlaşma kavramının zaman, varlık ve mekân ilişkisine dayalı olarak geçmişten günümüze gelen değişim ve dönüşüm olgusu irdelenmektedir. Varlık eksenli oluşan kent mekânlarının dönüşümü neticesinde, sahip olduğu görünür ve görünmez katmanların kent ve birey belleğini nasıl şekillendirdiği ortaya çıkmaktadır.

Varlık ve zaman çerçevesi içerisinde oluşan mekân, içerisinde o döneme ait birçok somut ve somut olmayan izleri barındırmaktadır. “Zaman, mekân, varlık” ve ilişkilerinden doğan kolektif bellek kavramlarının literatür araştırması yapılarak katmanlaşma kavramı ile ilişkisi kurulmaktadır. Kavramsal çerçeve oluşturulduktan sonra; zaman, mekân ve varlık analojisinden doğan düşey ve yatay katmanlar göz önünde bulundurulmuştur. Bu durum, kentlerin bahsedilen faktörler neticesinde ne denli değişip dönüştüğü ortaya çıkarmaktadır.

Araştırma konusu kapsamında; varlık, mekân ve zaman üçlüsünün ilişkisinden doğan katmanlaşma irdelenerek bu durumun kent içerisindeki yansımaları düşünülmüştür. Palimpsest kavramı; varlık, zaman ve mekân yönü ile birlikte katmanlaşma olgusunun ana araştırma sorularına cevap vermektedir. Bu çerçeveden bakıldığında araştırmanın belirli sınır içerisinde olmadığı ve tek bir yere bağlı kalınmadan birçok mekân örnekleri ile bağdaştırılması amaçlanmaktadır. Bu çalışmada kavramsal içeriği nedeniyle kuramsal altlık oluşturma hedeflenmektedir.

1.4 Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın konusu kapsamında ana strüktürünü oluşturan kavramların literatür araştırması yapılmaktadır. Bu kavramlar neticesinde incelenmiş olan örneklerde; tarihsel, mekânsal araştırma ve karşılaştırmalı örnek analiz yöntemleri uygulanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde kavramların literatür araştırmaları yapılmış olup birbiri ile ilişki kurmaları için yorumlamalar yapılmıştır. Nitel araştırma yöntemi ile yapılan literatür çalışmasında; alıntılar, görüşmeler, akademik yazılar, veriler, gözlemler analiz edilerek aktarılmış ve yorumlanmıştır. Bu bölümde ayrıca tarihsel araştırma yapılarak geçmiş dönemlere ait kayıtlar, tanımlar, birincil kaynak ifadelerine yer verilmiş olup, zaman içerisinde farklı kişilikler tarafından yapılan değişime uğramış tanımlamalar ile birlikte aktarılmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünü kapsayan araştırma yöntemi ise; uluslararası iki farklı kent üzerinden kavramsal çerçevede yapılan araştırmaların kavramlar tarafından analizi yapılarak örnek verilmektedir. Bu bölümde karşılaştırmalı araştırma yapılarak aralarındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya çıkartılmaktadır. Üçüncü bölümde var olan iki uluslararası kent örneğinden sonra gelen ‘gelecek katmanları ve mekânın meta hali’ bölümü ise bahsedilen kavramsal analizin söylem ile birlikte yorumlanması ve gelecek tezahürlerinin oluşturulması için yorumlayıcı analiz yöntemi kullanılmıştır. Kavramsal aktarım neticesinde palimpsest kavramı esas çıkış noktası olmakta ve bahsedilen analiz yöntemleri kullanılarak aktarılmaktadır.

1.5 Orijinal Katkı ve Hipotez

Amaç ve çalışmanın sınırları doğrultusunda belirlenen varsayımlar aktarılmaktadır. Tezin varsayımlarından birisi “Palimpsest metaforunun bireyler ve toplumun katmanlı olarak biçimlenen kültürel, fiziksel mekân algısının korunarak zaman, mekân, yer ve varoluş arasındaki etkileşimini ortaya çıkartır nitelikte olup, palimpsest metaforu ile kurulan bağın katmanların incelenmesi, yapılı çevre ile olan ilişkinin kavramlar arasında birbirini nasıl şekillendirdiğini” ortaya çıkartmaktadır.

Tez ile ilişkili olarak ortaya çıkartılan diğer varsayım; kentsel mekânlarda tarihi katmanların palimpsest kavramı ile korunması, yapılı çevrenin zaman içerisinde şekillenen kültürel ve sosyal yapısının inşâsını geleceğe aktarabilir niteliği

taşımasıdır. Böylelikle, kentsel palimpsestlerde belirgin olan fiziksel ve kültürel değişimler neticesinde mekânların oluşumu, gelişimi zaman ile birlikte değişirken varoluş deneyiminin eklenmesi ile katmanlar arasındaki ilişki gözler önüne serilebilir niteliği taşımaktadır. Palimpsest ve tarihi katmanların ilişkisine vurgu yapılarak varsayımlar katman, kent ve zaman açısından önem kazanmaktadır. Kentsel palimpsestler, çoklu tarihsel katmanların incelenmesi, bireylerin ve toplulukların zaman içerisindeki çeşitli deneyimlerini, çeşitli sosyo-ekonomik-politik düzeylerinin nasıl şekillendirildiğini ortaya çıkartmaktadır. Bu durum kentin farklı düzeylerini açığa çıkartırken zaman tüneli ile ilişki kurarak katmanlar arası ilişkilere vurgu yapabilir nitelikte olmaktadır. Zamanlararası etkileşim, palimpsestlerin arasında olan ilişkileri sadece geçmiş özelinde değil aynı zamanda gelecek katmanlarına da etkisini gösterebilmektedir. Bu durumda; yeni bir evren anlayışı, mekânın palimpsestini simülasyon tabanında kurgulatırken, bu kurgu palimpsestin gerçekliğini yok eder ve mekânın palimpsesti paradoks etkisi ile mekân içerisinde vücut bulmaya çalışmaktadır. Geleceğin palimpsestinin, palimpsest kavramının anlamını oluşturan katmanlar, katmanlararası ilişki/iletişim, izler gibi konularını ne şekilde kapsayacağı ve yeni nesil palimpsestin geleceğin katmanlarını sergileme biçimi de farklı olacaktır.

Belirtilen varsayımlar kapsamında üretilen tez çalışması literatürde mevcut bulunan palimpsest, mekân, yer, zaman ve varoluş kavramları arasında ilişkilendirmelerde bulunularak yorumlanmaktadır. Yapılan kavramsal aktarım ve ilişkilerin bütünleşmesi neticesinde kentsel örneklerle yer verilirken aynı zamanda geleceğin palimpsesti olarak meta mekânlara da vurgu yapılmaktadır.

Bu bölümde tezin ana strüktürünü oluşturan mekân, yer, zaman, varlık, bellek, kimlik ve palimpsest kavramları üzerinde detaylı incelemeler yapılmıştır. Yapılan detaylı analiz, tarihsel altyapısı da içerisine eklenerek kavramlar arası ilişki kurulmuştur. Kurulan ilişkiler neticesinde kavramların yorumlanarak belirli konular üzerindeki etkilerinden bahsedilmiştir.

2.1 Mekân ve Yer

Mekân; insanoğlunun zaman ile değişip, gelişmesi ile başlayan ve en saf haliyle kendini zuhur ettiği boyutsal çakışmadır. Mekân kavramı 20. yüzyılın başlarında ikili bir anlayışa sahiptir. Bu durum mekân kavramının anlamsal ve bilişsel özelliklerine etki etmiştir. C. P. Snow'un mekân-zaman ikiliği analitik bir etkileşim ile birlikte zaman ve mekân kavramlarına ayrılmıştır [31]. Bu ayrışma beraberinde farklı soru işaretlerini gündeme getirebilir.

Mekân, insanoğlunun zaman içerisinde kendini konumlandığı biçimde açıklanan ve bilimler arası spekülasyona ortam sağlayan bir kavramdır. 1960'lı yıllara kadar süren tartışmada “mekânın” herhangi bir zemine oturtulamaması, pozitif bilimler ve felsefe çerçevesinden mekânın geniş kapsamlı bir olgu olduğunu göstermektedir. C.P Snow'un “İki Kültür” eserindeki anlayışına göre; teori ve pratik eylemleri arasındaki bilme kavramına ilişkin paradigma, mekânın konumlanması hakkında bilgi vermektedir. C.P Snow'un paradigması mekân-zaman kavramlarını ayırarak, mekânın bilimler arası konumunu eleştirir niteliktedir. Snow'un tespitine göre; mekânın açıklayıcı tezahürü olarak iki kültür “edebi düşünür kültürü” ve “pozitif bilim insanlarının kültürü” olarak açıklanmaktadır [32]. Bu ayrışma beraberinde farklı soru işaretlerini gündeme getirmiştir.

Mekânın bilimler arası konumlandırılmamasına kadar giden bu süreçte mekân günümüz bakış açısında fen bilimleri, sosyal bilimler, tarih, coğrafya ve felsefeden kopamayan bir kavram haline gelmiştir.

Mimari ve kentsel yaklaşımlarda kuramsal temeli olan bütüncül (Holistik¹) anlayış bu perspektif ile düşünüldüğünde güçlü bir odak noktası sağlamakla birlikte mekânın belirli bir kalıbının olmadığı, esnek bir olgu olduğu görülmektedir.

Zaman ve mekân kavramlarının bölünmesi pozitif bilimlerde ayrı ayrı söz sahibi olması durumunu ortaya koyarak, kavramların ayrılması ile bir yere gidememesi durumu eleştirilmektedir. İki kavram, tek anlam... 1960'lı yıllara kadar süren “mekân” kavramının hangi bilim eksenli olduğu tartışması aslında, mekânın hiçbir zaman belirli bir kalıba konmadığının göstergesidir. Bu durum Antik Yunan Dönemi kapsamında bakıldığında mekânın oransal ve biçimsel oluşu sebebiyle Pythagoras anlayışı kendini hâkim göstermiştir [33]. Mekânı sayısal ve analitik bir anlayış ile birlikte tanımlamak, mimari ve kentsel açıdan hâlen kabul gören bir yaklaşımdır. Bir başka örnek olarak Pythagoras'ın “insan her şeyin ölçüsüdür” yaklaşımı da mekân içerisinde kendine yer bulmuş bir anlayış olarak var olmuştur. Mekân değişken yönüyle bir bakıma zamanın tezahürüdür.

Mekân, felsefi ve pozitif bilimlerin sorunsallığı karşısında kalarak, farklı disiplinlerin arasındaki anlamsal çeşitliliklerin ve belirsizliklerin içerisinde varlığını sürdürmüştür. Bu sebeple mekânın pozitif bilim ve felsefi eksenleri çerçevesinde oluşan düşüncelerin ilişkisi neticesinde mekânın fiziksel ve fiziksel olmayan özellikleri ile birlikteliği olan, belirli bir tanımı olmayan fakat sayısız düşünceye konu edilmiş bir kavramdır.

Mekân, var olan her şeyi içerisinde barındıran ve fiziksel parametrelere (en, boy, derinlik) sahip olan kap ya da hazne olarak tanımlanmaktadır [34]. Bu durum mekânın “boşluk” olarak var olduğunu, mekânı biçimlendiren ve kurgulayan varlığın o boşluğu zaman içerisinde doldurarak anlamlı bir boşluğa evrilmesine olanak sağladığını göstermektedir. Mekân, boşluk içerisine doldurulan veya yerleştirilen özellikler ile var olmaktadır. Mekân bu yönüyle sınırı olan bir boşluktur. Bu durum mekânın varlıksal niteliğini gösterir. Ontolojik varlık mekânı içte veya dışta düşünür, gerçekleştirir. Mekân, varlığın varoluşuna olanak sağlayan bir sahadır [35]. Bu açıdan bakıldığında “boşluk” mekânın en saf halidir.

¹ Holistik anlayışa göre, bütün parçaların birleşiminden daha fazla anlam içermektedir. Sistemi oluşturan parçalar birbirinden ayrılamayan bütünün parçasıdır.

Mekân, canlı ve cansız varlıklar ilişkisinde o boşluğun doldurulması ve anlamlı-anlamsız atfedilen birtakım değerlerin toplamıdır. Boşluk içerisinde zaman ve mekân durağandır. Varlığın fiziksel ve/veya düşünsel etkileşim içerisinde bulunduğu an boşluk şekillenir, yaşayan mekânlar oluşmaya başlar. Çünkü mekân, öznenin hakikati bulma çabasının imkân alanıdır. Olmayan varlığın mekân ve zaman faktörü neticesinde var olması önem taşımaktadır. Çünkü varlık mekânsal, mekân ise varlıksaldır.

Mekânı sınırlayarak tanımlayan, belirginleştiren doğal ve yapay elemanlar, mekân sınırlayıcılarının biçimlenişine göre analitik geometrisini oluşturur [36]. Boşluk, bu anlamda boyutların hepsinin bir arada var olması, çakışmasıdır. Yani, mekânın oluşumunun en temel öznesidir. *Sınırlandırılmamış sonsuz mekân sadece düşünülebilir, algılanamaz* [37]. Sınır, mekânın temel olgusudur.

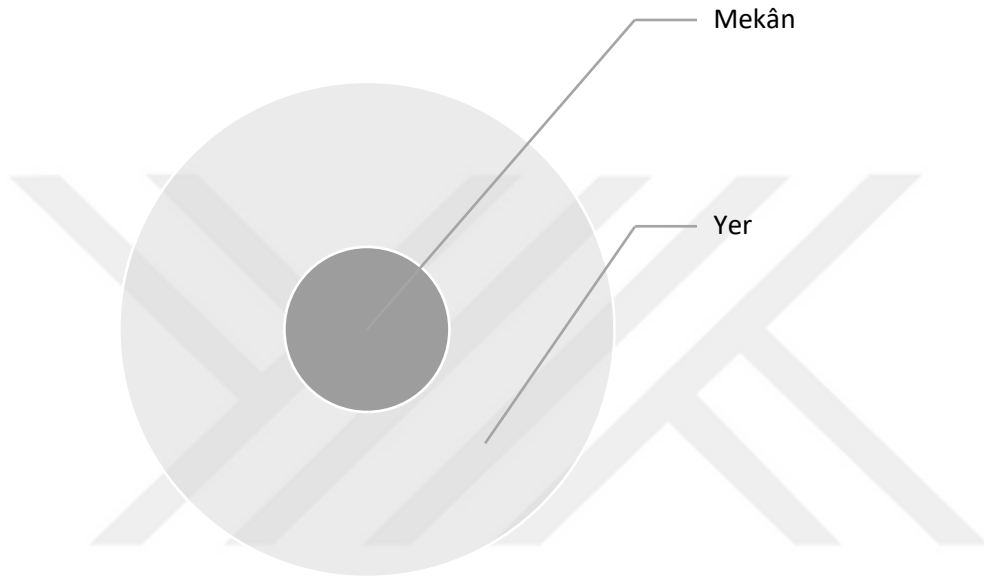
Mekân, insanoğlunu fiziksel çevreden kısmen ayıran ve içerisinde çeşitli eylemlerin sürdürülmesine imkân sağlayanıdır. Boşluğun sınırlandırılması ile meydana gelen sosyal, fiziki ve algısal özellikler mekânın kodlarını oluşturmaya başlar. Sınır elemanlarının fiziksel özellikleri ile birlikte mekân içerisinde oluşan ışık, gölge nitelikleri de mekânın oluşumuna katkı sağlamaktadır [38].

Lao Tzu'da (M.Ö. 6. yüzyıl) mekânın sınırsal olgusu çerçevesinde ortaya çıkarttığı boşluğun niteliği üzerinde düşünmüştür. Mekân gerçekliğinin yapısal birtakım özellikler (döşeme, duvar) ile sınırlı kalmadığını, asıl önemli olanın mekân içerisindeki var olan boşluklar olduğunu vurgulamıştır. Mekânı biçimlendiren ve mekâna işlevsel nitelik sağlayan bütün yapısal bileşen öğelerin yararı vardır. Fakat asıl işlevi gören, varlığın içerisinde bulunduğu mekânsal boşluktur [39].

Canlı ve cansız varlıkların korunma içgüdüğü, eyleme geçmesi veya geçirilmesi ile birlikte mekânın temelleri atılmış olur. Bu bağlamda yapılar, dışarıdaki boşluğun sınırlandırılması ile içerideki sınırı olan mekânsal boşluğu belirler hale getirmektedir [40]. Boşluğun biçimlendirilmesinde yatay ve düşey sistemlerin oluşturulması görsel sınırlandırmanın yanında varlığın mekân içerisindeki hareketi ve algısı hakkında ipucu vermektedir.

Mekânı var eden boyutların çakışması ile oluşan boşluğa anlam yüklenmesi, o mekânı yaşanılır kılar. Hareket ve yaşam varlık kavramının izi gereğince o boşlukta olur [41].

Mekân, varlığın boşluğu şekillendirmesi ile ortaya çıkan soyut ve somut değerler olarak tanımlanabilir. Evrendeki her şey birbiriyle bağlantılı ve iç içe olma durumu taşımaktadır. Yer ve mekân ikiliği üzerinden bakıldığında; boşluğun içerisinde bulunan varlık eksenli sınırlı boşluk tanımı; mekân ve yer kavramlarının açıklanmasına olanak sağlayabilir (Şekil 2.1).

Şekil 2. 1 Mekân ve Yer İlişkisi

Mekânın şekillenmesinde yer'in özellikleri ve yeri şekillendiren öznenin varlığı önem arz etmektedir. Öznenin yer özelliklerini taşıyarak sınırlandırma işlemine dönüştürmesi ile birlikte mekânın sınırlı temelleri atılmış olacaktır.

Rasmussen, mekân kavramına ilişkin olarak; sınırın biçimlendirilmesiyle oluşan boşluğun algısal ve kavramsal niteliğinden bahsetmektedir [42]. Mekân ve yerin boyutlarındaki nicelik olgusuna, öznenin duyu ve kavramsal anlayışı ile birlikte oluşan niteliksel mekân ve yer'in varoluşu bu yönüyle önem kazanmaktadır.

Tschumi ise mekânı iç ve dış ilişkileri çerçevesinden irdeleyerek yer kavramına ilişkin girdi sağlamıştır. Bu duruma örnek olarak mekân kavramı “geometrik yaklaşımların ortaya konulduğu” ve “çevrenin algı duyumsaması ile oluşan mekân” olarak tanımlanabilir [43].

1960'lı yıllara kadar süre gelen mekân tartışmasında, fiziksel ve beşerî coğrafya biliminin mekânı geniş perspektifli bir biçimde konuyu ele alması ile birlikte mekân kavramında “mutlak” bir anlayış ortaya çıkmıştır [44]. Bu durum mekân ve insan ilişkisi çerçevesinde; davranış, hak ve evrensel yasaların gündeme gelmesine olanak sağlamıştır. 1970'li yıllarda ise mekân, beraberinde yer ile ilişkilendirilmiştir. Bu durum yer, varlık mekânı-varoluş, bellek, kimlik, duyu, his ve ruh gibi kavramların mekân-yer analojisinde tartışılmasına sebep olmuştur [45]. Dolayısıyla bu durum, zaman içerisinde imgelenecek yerin mekâna dönüşümüne olanak sağlamaktadır.

Her bir toplum kendi mekânını üretir, her kesimin ürettiği mekân, kültür ve yaşayışlara göre farklılık gösterir. Her bir birey oluşturduğu, boşluğu şekillendirdiği yeri sahiplenir, yerin ruhunu¹ (spirit of place) mekân olgusuna işleyerek mekânı ve mekândaki aidiyeti oluşturur [46]. Her mekân kendi zaman dilimini var eden öğeler ile doludur. Bu çerçeveden bakıldığında zaman, mekân ve varlık ilişkisi önem arz etmektedir.

Varlığın mekânı tanımlı kılması o yerin özellikleri ile mümkündür. Yerin özellikleri mekânı şekillendirir fakat varlık kadar etkili olamaz. Çünkü yerin şekillenmesinde bizzat varlık söz sahibi olmaktadır. Norberg-Schulz'un yerin ruhu (Genius Loci) yaklaşımı, belirli bir yerin özelliklerini ve niteliklerini açıklar niteliktedir [47].

Schulz'un yerin ruhu kavramı üzerinden Heidegger'in varlık mekânı, varoluş ve ruh üzerine düşünceleri bu konu kapsamında önem arz etmektedir. Heidegger, yerin varoluş (dasein) ve ikamet etme (dwelling) özellikleri ile tanımlamıştır [48].

Varoluşu anlamlandıran Dasein kavramı “saf varlık” olarak tanımlanmıştır. “Varlık ve Zaman” eserinin birinci bölümünde yer alan “Birlikte-varolma”, “Dünya içinde varolma” kavramları varlığın konumlandığı mekân hakkında bilgi vermektedir [49]. Mekân bu yönüyle; yalnızca matematiksel ve geometrik açıdan kavranan bir olgu değil, varlık deneyiminin yer-mekân ve varoluş kavramları arasındaki ilişkiden doğan bir olgu olmaktadır.

¹ Norberg Schulz mekânın yer niteliği kazanmasını genius loci (yerin ruhu) terimi ile açıklamaktadır. Eski bir Roma fikri olan bu anlayışa göre her bireyin genius olgusu yani kendi ruhu vardır. Bu ruh, doğumundan ölümüne kadar insanlara ve yerlere hayat vermek ile birlikte karakterlerini de oluşturmaktadır.

Mekân, yerin hafızasını lineer (doğrusal) olarak değil, kümülatif (birikimli) bir şekilde biriktirerek varlığını korur. (Bkz: kolektif bellek ve mekânın değişim ilişkisi) Soyut ve somut ilişki, mekânın olası tasarlanma evresinden önce vardır; sonrasında varlık yerin ruhunu analizler çerçevesinde yorumlayıp değer katma eğilimindedir. Çünkü mekân, zamanın varlık eksenli bir çakışma noktasıdır.

Thomas Aquinas, varlıklar arasındaki ruhun uyumundan ve bir araya gelmesinden bahsetmektedir [50]. Yer-mekân ve varlık olarak düşünüldüğünde her bir varlığın ruhu ve etkileşimi önem arz etmektedir.

“Bunun icrası için bir varolanın kendi varlık minvaline uygun olarak herhangi bir varolanla ‘bir araya gelmesi’ yani onunla bağdaşması gerekmektedir. İşte bu müstesna varolan (ens, quod natum est convenire cum omni ente) ruhtur (anima).” [51]

2.1.1 Mekân ve Varlık İlişkisi

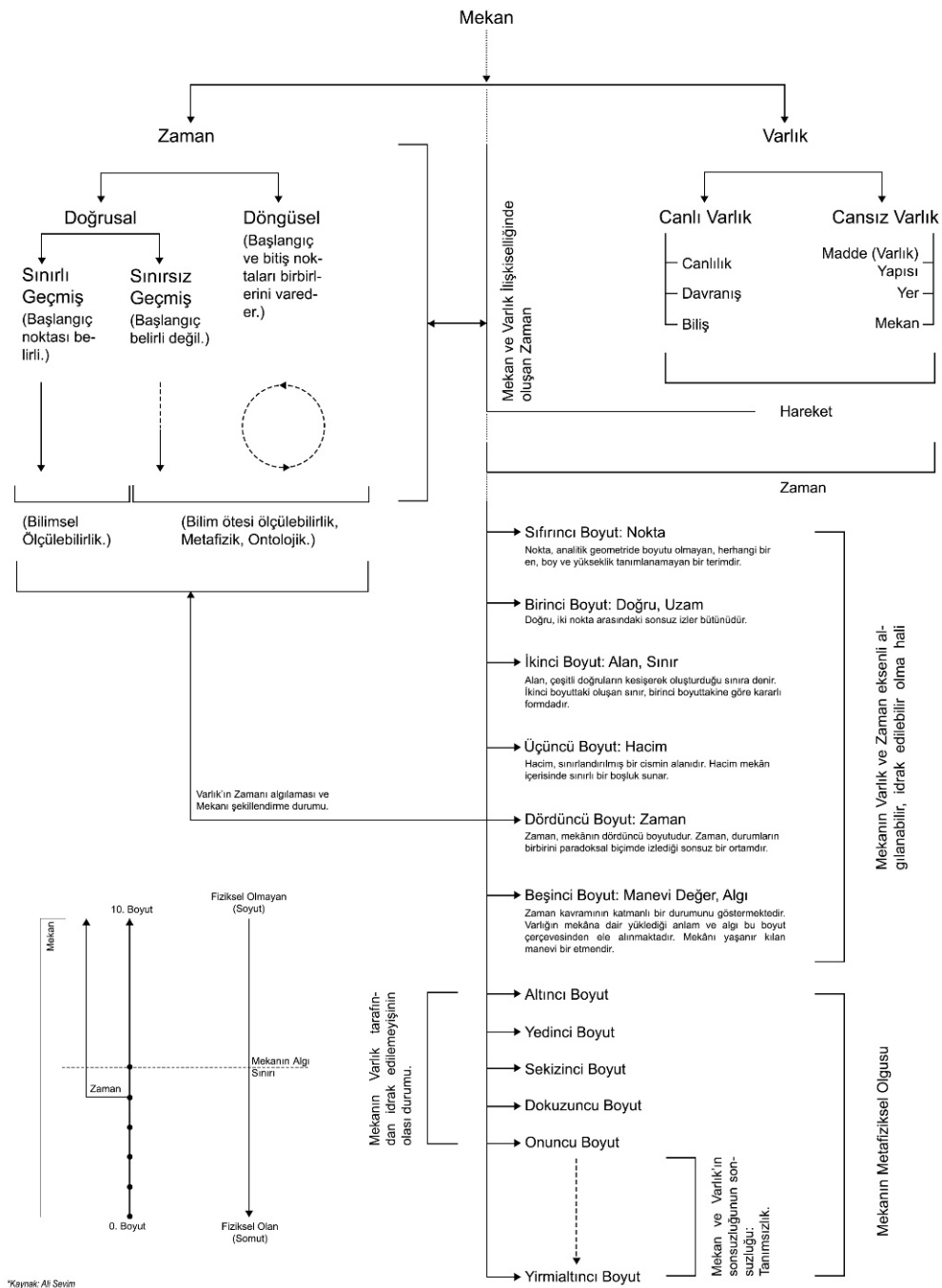
Evrende var olan gerçeklik ve ölçülebilirlik, kozmoz’un (evren) mekân ve zaman ile var olmasıdır. Bu durum mekânın varlıksal niteliğine işaret etmektedir. Canlı ve cansız varlıklar ilişkisinde mekân, anlamlı ve anlamsız parçaların bütünü oluşturur. Boşluk içerisinde zaman ve mekân durağandır. Varlığın boşluğu şekillendirmesi ile düşünsel etkileşim içerisinde yaşayan mekânlar oluşmaya başlar. Mekânın kendi kendine (self) durumu zamanın etkisi altındadır.

Mekân tekil varlık olarak ele alındığında, anlamı kalmayacaktır. Çünkü mekân, öznenin gerçeği bulmaya çalıştığı bir alandır. Olmayan varlığın mekân ve zaman faktörüyle var olması bu yönüyle önem taşımaktadır.

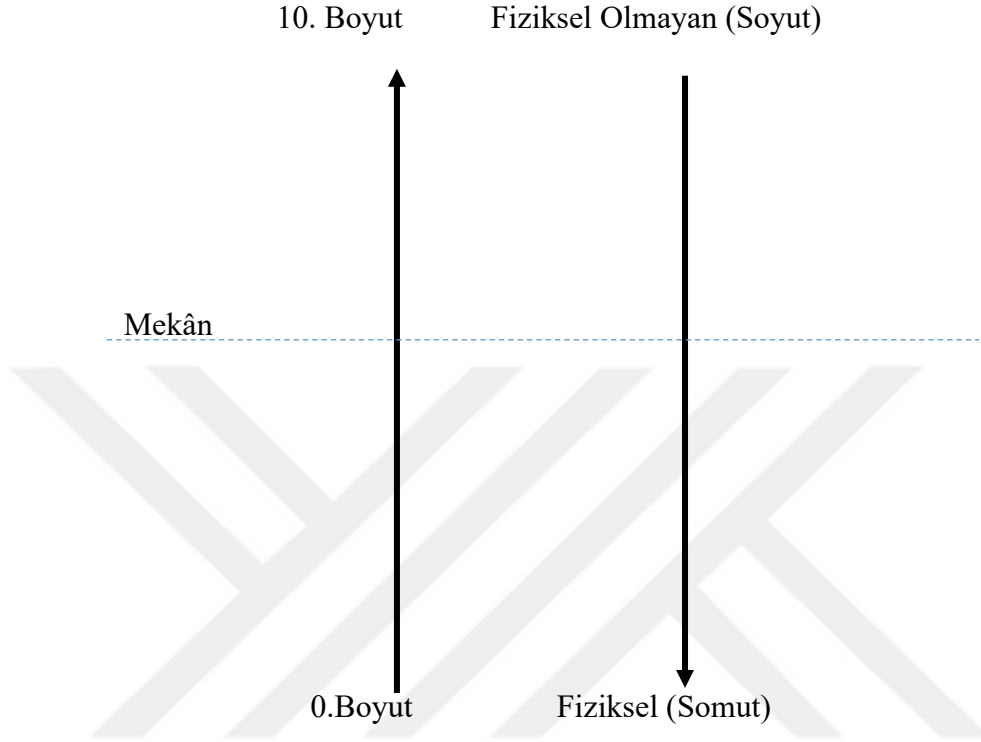
2.1.2 Mekânın Boyutları

Mekân, geçmişten günümüze gelene dek yaşayan ve yaşanılan olgusu ile devamlılığını sürdürmektedir. Mekân kavramından bahsederken boyutlar arası ilişki söz konusudur. Mekânın boyutları kapsamında; sıfırıncı boyut noktayı, birinci boyut çizgiyi, uzamı, ikinci boyut sınır kavramını, üçüncü boyut hacmi, dördüncü boyut zaman kavramını, beşinci boyut ise mekâna dair manevi değeri, algıyı ve bunlarla ilintili birçok yargıyı sunmaktadır (Tablo 2.1). Bahsedilen bu boyutlar mekâna tezahür ettiğinde mekân içerisindeki fiziksel ve fiziksel olmayan katmanlaşmanın temelleri atılmış olur.

Tablo 2. 1 Varlık, Zaman, Mekân İlişkisi

Sıfırıncı boyut ile başlayan ve onuncu boyuta kadar devam eden mekân olgusunda boyutlar arttıkça fiziksel mekân azalmakla birlikte algısal, soyut mekân değerinin artışından bahsetmek mümkündür. Bu durum mekânın yalnızca fiziksel özellikleri çerçevesinden bakıldığında eksik kalacağının göstergesidir (Şekil 2.2).

Şekil 2. 2 Mekânın Boyutsal İlişkisi

Mekân boyutsal arayüzü gereği katmanlı bir yapıya sahiptir. Katmanlı yapıdaki izlerin yer ve mekân birlikteliğinde dönüşmesi zaman-varlık ilişkisinden geçmektedir. Yer-mekân birlikteliğinden ortaya çıkan niteliği (öz) tanımlı ve anlamlı kılan varlığın, somut ve somut olmayan mekânsal boyutları idrak ederek ve kullanarak öncelikle yere akabinde mekâna işlemesi, çok katmanlılığa doğru gidilen bir süreç tarif etmektedir. Mekânı biçimlendiren geometrik elemanların birbirleri ile çakışması ve etkileşim içerisinde bulunması katmanlaşmanın yalnızca fiziksel niteliğinden bahseder. Oysa yaşanan mekânlar bir o kadar da fiziksel olmayan katmanlar ile doludur. Mekân'ın çok katmanlı yapısını anlamak, bir bakıma mekânın Palimpsest'ini anlayarak mümkün olur. Palimpsest, mekânı içte ve dışta düşündürür.

İç, varlığın zihnindeki katmanlı yapıyı açıklarken, için dışa yansımaları ile birlikte varlığın zihnindeki katmanlı yapının fiziksel mekânları biçimlendirmeye başlaması, yer ilişkisi çerçevesinde doğan mekânın değişim ve dönüşümüne olanak sağlamaktadır. Bu yönüyle mekân ve varlık kavramları çerçevesinde düşünülen palimpsest metaforu önem kazanmaktadır. İç-dış analogisinden doğan bu yaklaşım, mimari ve kentsel mekânların katmanlı yapısını gözler önüne sermektedir. Mekânın boyutları ile palimpsest birlikteliği, varlığın zihni ve bilişsel özelliklerini fizik mekâna taşır. Bu yönüyle mekân, varlığın fiziksel ve fiziksel olmayan özellikleri ile doldurulduğu bir boşluktur.

Mekânın sunduğu sınırlı boşluk, izlerin çıkışarak çok katmanlı yapıya evrilmesine olanak sağlar. Mekânın boyutları; izlerin mekâna entegre olmasına sebep olur ve 'Palimpsestik' özelliğini kazanması ile birlikte mekân, tanımlı ve anlamlı hale gelmekte olup sınırlı boşluğun sınırsız doluluğa evrilmesine olanak sağlamaktadır. Boşluk ve doluluk zıt kavramlar olsa da birbirlerini var eder ve mekânı doğrudan-dolaylı olarak etkiler.

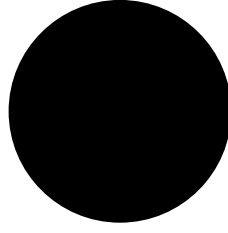
Varlık, mekânı var eder ve zaman izafidir. Bu perspektif, varlık kavramının tek çeşit olmadığını göstermektedir. Mekân varlığı gereği özne ve nesnelerin içerisinde bulunma halini ortaya koymaktadır. Bu durum ayrıca mimari-kentsel mekânda özne ve nesne (eşya) ilişkisinin önemini de göstermektedir [53].

2.1.2.1 Sıfırıncı Boyut: Nokta

Mekânda boyutsal arayüz gereği analitik düşüncenin hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Nokta ile başlayan ve daha karmaşık hale evrimleşen bu olguda evrenin boyutları olduğu gibi mekânın boyutları olarak da görülmektedir. Evren canlı ve cansız varlıkların bütünüdür. Yani evren de bir varlıksal olgudur. Bu bakımdan evrenin ve mekânın aynı perspektif kapsamında irdelenmesi isabetli olacaktır. Evren de mekân değil midir?

Nokta, analitik geometride boyutu olmayan, herhangi bir en, boy ve yükseklik tanımlanamayan bir terimdir [54]. Nokta, mekândaki biçimlenişin ilk aşamasıdır. Bu yönüyle tüm biçimleri ve şekilleri meydana getiren ögedir. Sıfırıncı boyut olan (boyutsuz) noktaya yön ve hareket eklenmesi ile birlikte birinci boyut olan çizgi meydana gelmektedir [55].

Nokta mekânda belirli bir yeri ve mekân içerisinde pozisyon belirtmektedir. Bu yönüyle biçimsel niteliği bakımından daire formuna sahip bir izdir (Şekil 2.3) [56].

Şekil 2. 3 Nokta

Tek bir noktanın sahip olduğu iz'den sonsuz doğru geçebilirken, iki nokta arasındaki ilişkide yalnızca tek bir doğru geçmektedir. Bu durum boyutlar arası geçişin doğrudan ve sıralı olarak değil, katmanlı ve kompleks bir durum olduğunu göstermektedir. Nokta; mekânı tek başına tanımlanabilir kılamaz, yalnızca mekândaki iz ve/veya izler bütünüdür. Varlık mekânındaki ruhun başlayan sonsuz izidir.

1886 yılında Fransa'da ortaya çıkan ve etkisini 20. yüzyıl başlarına kadar hissettiren “Noktacılık”¹ akımı ile boyutsuz nokta elemanının mekânı boyutlandırması bu yönüyle önem kazanmaktadır. Yeniizlenimci ressamların uyguladığı bu teknikle birlikte; renkler arasında uyum söz konusu olabilir fakat herhangi bir çizgisel etkileşim yoktur [57]. Bu durum parçaların oluşturduğu noktaların bütünü (mekânı) elde etmesine olanak sağlayabilir (Şekil 2.4).

¹ Bkz: Bölmecilik, Pointillism.

Şekil 2. 4 Ad Parnassum, Paul Klee

[58]

2.1.2.2 Birinci Boyut: Doğru, Uzam

Doğru, iki nokta arasındaki sonsuz izler bütünüdür (Şekil 2.5) [59]. Yalnızca kendi olgusunda mekân tasvir etmez, sınır hakkında bilgi verir. Sınır, mekânın temel öznesidir.

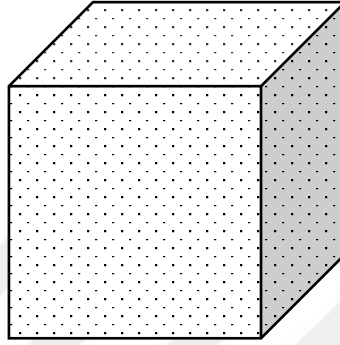
Şekil 2. 5 Doğru

Fizik mekânın doğru ile kurduğu ilişki, mekânın düalizmi çerçevesinde gerçekleşir. Çünkü bir doğru karşılıklı her iki mekânı da var edebilir. Bu bağlamda oluşan mekân, kararsız bir formdadır.

Nokta uzatıldığında sonlu veya sonsuz doğru elde edilebilir. Doğrunun yalnızca uzunluğu vardır; en, boy ve genişlik hakkında bilgi vermez. Doğru, yönlenme belirtmektedir [60]. Bu sebeple doğrular mekân içindeki ve dışındaki biçimlenişi hakkında bilgi verir.

Antik Yunan'da temelleri atılan felsefe, analitik geometri, matematik ve bununla ilişkili birçok yaklaşım mekânı biçimsel ve fiziksel açıdan geliştiren etmenler olmuştur. Doğrunun sınır özelliği kazanarak mekâna evrilme aşaması bu bakımdan oldukça önem arz etmektedir.

Üçüncü boyut ile birlikte mekânın eni, boyu ve yüksekliği oluşur [63]. İlk üç boyuta (sıfırıncı, birinci, ikinci) derinliğin eklenmesiyle birlikte üçüncü boyut yani hacim elde edilmektedir. Bu durum, cismin boyut kazanması olarak düşünülüp mekânın derinleşerek boşluğun fiziksel sınırlandırılmasını ortaya koymaktadır. En, boy ve yükseklik cisme eklenerek varlığın ona atfettiği değerler ile kütle kazandırmaktadır. Kütle, varlık tarafından zaman kavramına yani dördüncü boyuta atılan temel adımdır.

Şekil 2. 7 Hacim

Yaşadığımız ve biçimlendirerek oluşturduğumuz mekânlar fiziksel açıdan bakıldığında üçüncü boyut ile birlikte son bulmaktadır. Bu durum mekânın fiziki değerlerinin yanında fiziki olmayan değerlerinde sahip olduğunu göstermektedir. Mekân ilk dört boyutun birbirleriyle olan ilişkisi neticesinde somut birtakım katmanlar kazanır. Soyut olan değerler ve yerin özellikleri ise mekân içerisinde algılanabilir, hissedilebilir oluşuna olanak sağlamaktadır. Bir bakıma mekânı yaşanır kılmak, o yerin ruhu ile mümkün olabilmektedir.

2.1.2.5 Dördüncü Boyut: Zaman

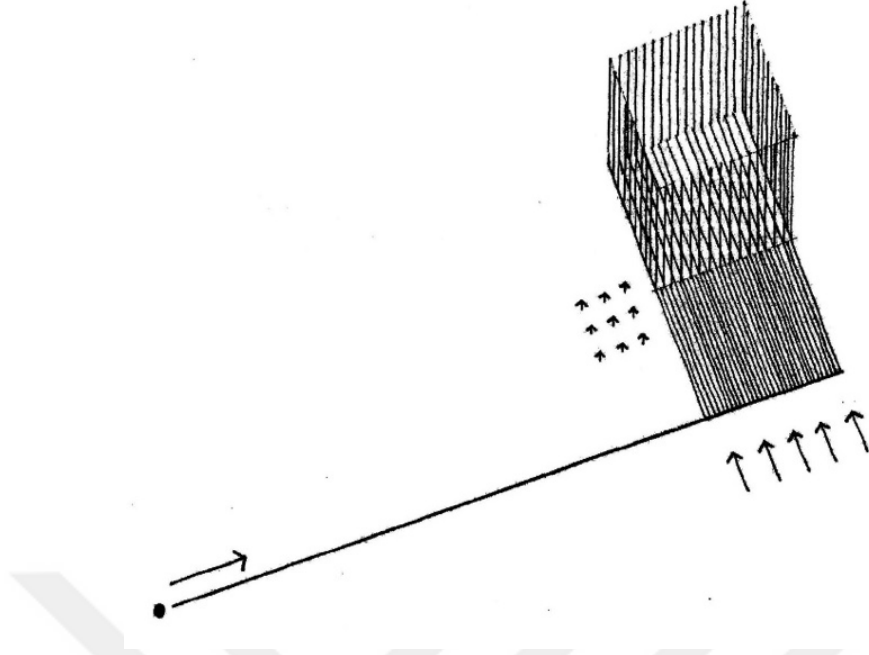
Zaman, mekânın dördüncü boyutudur. Zaman olayların ve olguların birbirlerini paradoksal biçimde izledikleri sonu olmayan (sonsuz) bir döngü içerisinde bulunan soyut bir kavramdır [64]. Şimdinin geçmiş olma durumunu sağlayan ve canlı-cansız bütün varlıksal oluşu etkileyen kesintisi olmayan hareket olarak tanımlanabilir. Hareket, zaman ile varlığını gösterir ve mekânları şekillendirir. Mekânı biçimlendiren varlıklar, uzay olarak tabir edilen sonsuz boşlukta yalnızca üç boyutu fiziksel açıdan algılayabilmektedir. Zaman faktörü ile birlikte dört boyutu fiziksel birtakım özelliklerin yanında fiziksel olmayan özellikleri de algılanabilir.

Zaman, bu yönüyle mekânı algılayabilme olanağı sunan daha geniş bir boyut olarak kendini hissettirmektedir. Hareket ve zamanın sınırlı boşlukta oluşturduğu mekânsal varlık bu yönüyle önem kazanmaktadır. Hareket, beraberinde hız ve hazzı doğurur. Mekândaki hareket, varlıkların var olmasına, eskimesine ve yok olmasına kadar olan süreci tarif etmektedir. Çünkü zaman, varlığın fiilen (fiziksel, fiziksel olmayan) var olduğunun kanıtıdır.

Aristoteles, zamanın varlık eksenli olarak mekân kavramı ile ilişkisini kurarak zamanın bir hareket olgusu barındırdığını vurgulamıştır [65]. Hareketin, zaman özelinde mekânı şekillendirmeye başlaması bu yönüyle önem kazanmaktadır. Bir bakıma zaman, hareketin mutlak ölçüsü ve varlığın kendini ayırt ettiği bir sonsuzluktur. Bu durum mekân-zaman ikiliğinde düşünüldüğünde birtakım ‘iz’lerin önemini gözler önüne sermektedir. İzler mekândaki katmanlı olma durumunu ortaya çıkartırken, yerin ruhunu mekâna taşıyan önemli bir olgudur. Zaman bu yönüyle mekânın izlerini ve katmanlı olma durumunu somut ve soyut değerler ile birlikte hissettiren ve algıya olanak sağlayan bir kavramdır. Bu durum, zaman eksenli varlık ve mekân analojisinin önemini göstermektedir.

Zaman, başlangıcı ve sonucu belirli olmayan ve iki yönlü anlamı olan bir kavramdır. Birincisi zamanın sayısal ve matematiksel değeri, ikincisi ise varlığın içerisinde hissettiği uzamsal değeridir. Her iki yönde de ortak olan şey zamandır. Birinde somut bir yaklaşım varken diğerinde soyut bir zaman anlayışı vardır. Zamanın bu çerçeveden ne olduğunu anlamak, değişim ve dönüşümün mekânsal faktörüne bakılması açısından önem kazanmaktadır.

Nokta ile başlayan izin diğer üç boyut ile etkileşimi mekânın fiziksel nitelikleri hakkında ipucu vermektedir (Şekil 2.8). Dördüncü boyut ile devam eden ve onuncu boyuta kadar giden bu durumda mekânın fiziksel olmayan niteliklerinden bahsetmek mümkündür.

Şekil 2. 8 Nokta, Çizgi, Düzlem, Hacim

[66]

Zaman, anlamı itibari ile anlaşılması (algılanması) zor ve kelimeler ile tam olarak tanımlanamayan bir olgudur. Tek bir durum ile tanımlanamayan zaman, bu konum itibari ile varlığın kavram üzerindeki temel sorununu göstermektedir. Zaman bu bakımdan paradoksal bir kavramdır. Geçmiş, gelecek arasında aralığı olan ve varlığın hangi aşamada kendini konumlandığı ile ilgili bir durumdur [67]. Zaman kavramını varlığın bilişsel özelliği ile ilişki kurarak örnek verilecek olursa, mekânsal aktivitede bulunan veya durmayan, akıp giden yaşantı içerisinde inilen bir durak gibi düşünülebilir. Varlık başlığı altında insan kendi zaman dilimlerini var eder. Bu zamansal kesitler anlamlı nüveler olarak varlıkta durur ve kendi içerisinde tutarlı, anlamlı değerler kazanır hale gelir. Zamansal geçiş bu yönüyle öznel bir süreçtir. İnsanın zaman yargıları somut ve soyut birtakım yaşantıların ve izlerin görülmesine sebep olmaktadır. Bu durum zaman eksenli varlık ve mekân analogisini gözler önüne sermektedir. Zaman, başı ve sonu belirli olmayan bir kavram olarak iki yönlü anlam içermektedir. Bu iki yönlü kavram analitik ve varlığın içerisinde hissettiği uzamsal değer olarak ikiye ayrılmaktadır. Her iki yönde de ortak olan şey zamandır.

Birinde somut bir yaklaşım varken diğesinde soyut bir zaman anlayışı vardır. Zamanın bu çerçeveden ne olduğunu anlamak, değişim ve dönüşümün mekânsal faktörüne bakılması açısından önem kazanmaktadır.

Zaman, katmanlı bir yapıyı ifade etmektedir. Varlığın mekâna dair yüklediği anlam ve algı bu boyut çerçevesinden ele alınarak mekânı yaşanır kılan manevi bir etmendir. Mekânı oluşturan bileşenler boyut hakkında ipucu vermekle kalmaz, varlığın ne yönde şekilleneceğini de zaman perspektifinden gösterme imkânı sağlar. Sonraki boyutlarda ise varlık-mekân yönünden ele alındığında yaratım katmanı olarak açıklamak mümkün olabilir.

Zaman, izlerinin hissedilebildiği ve algılanabildiği, mekânı-zamanı değiştirme gücünün ve enerjisinin sahip olunduğu bir boyuttur. Bu boyut, zamanda yolculuk olgusunun temelini atmış olup, bir sonraki boyut ile birlikte zaman-hareket ilişkisi sonucunu doğurmuştur.

Algı, mekânın gizli öznesidir. Bilinçaltı ürünü olan algı, mekânın varlıksal konumlandırılması ile sınırlanmaz, zamanın gücü de buna dâhil olmaktadır.

“Bilinçli, (bilen/düşünebilen) canlı ya da canlıüstü bir varlığın kendisini nasıl algıladığı sorusunun yanıt(lar)ı onun kimliği ya da kimlikleri; başkalarının o varlığı nasıl görüp değerlendirdiği, o varlıkla ilgili izlenimleri, yargıları ise o toplum/kişinin imgeleridir.” [68]

2.1.3 Yerin Boyutları

Yer, mekân gibi çok boyutlu ve katmanlı bir kavramdır. Yer ve mekân arasındaki paradoksal ilişki, varlık mekânlarının oluşma süreci içerisinde kendisine yer edinmektedir.

Yerin boyutları, fiziki ve fiziki olmayan mânâda irdelenmiştir. Mevcut fiziksel zemin(arazi) ve varlık-deneyim ikiliği tarafından farklı parametrelerin zemine işlenerek mekânsal bir takım süreç içerisinde evrilmesine olanak sağlayabilir. Bu bakış açısı, yerin boyutlarını gözler önüne sermektedir.

Bunlar sırasıyla;

- Zemin Boyutu
- Zaman Boyutu
- Varlık ve Deneyim Boyutu

olarak açıklanmaktadır [69].

2.1.3.1 Zemin Boyutu

Zemin, doğal bağlam içerisinde ele alındığında fiziki coğrafyacıların ‘arazi’ olarak tanımladığı çeşitli yüzeylerdir. Arazinin doğal yapısı ve yüzeysel arayüzü sınır içeren mekânlar oluşturmaktadır. Zeminin süreklilik içerisinde oluşturduğu yerler, konumuna ve bulunduğu alana göre fiziki mânâda çeşitlilik göstermektedir. Bu durum, zemine özgü değerleri olan yerler olarak tanımlanabilir.¹

Zeminin sunduğu durumlar akabinde, doğal ve kültürel peyzaj kavramı ile ilişki kurmaktadır. Doğal peyzaj; yerin boyutlarından birisi olan zeminin ana fiziksel elemanıdır. Zeminin flora ve fauna özelliklerine göre ortaya çıkan özgün değerler bütünü; bitki örtüsü ve su faktörleri ile ilişkilidir.

Sınır, mekânı oluşturan temel faktörlerden birisidir. Aynı şekilde, sınır kavramı yerin de oluşum sürecindeki ana elemandır. Sınır, mekânın ve yerin başlangıcıdır [70].

Space Syntax kavramı çerçevesinde birden fazla araştırma yürüten Bill Hillier, zemin ve yapı yapma ikiliğini irdlemiştir. Zemin ve sınır belirleme olgusu yapı yapmanın eylemsel sürecinden bahsederken yerin bir diğer boyutu olan ‘zaman’ kavramını gözler önüne sermektedir [71].

“Sınır çizimi ile yapılan mantıksal ayrımlar aynı zamanda sosyolojik ayrımlardır, burada içle dış arasındaki ayrım sosyal varlıkla yapılır. Bu, en iyi şekilde, ‘hak’ olarak ifade edilir. Bir sınırın çizilmesi, sadece fiziksel ayrım oluşturmaz; belli bir bölgede özel haklar yaratan tanımlanmış bir sahanın ayrımıdır.” [72]

Doğal ve kültürel peyzajın etkisi biçiminde zeminin kimliği ortaya çıkmaktadır. Kimlik, zemin üzerindeki izler bütünüdür. Bu izler her zaman görünür olmayabilir.

¹ Bkz. Vadi, dağ, plato, ada, ova, vb...

Tıpkı mekân içerisinde olan görünmez izlerin saklı tutulması gibi, yere atfedilen izlerde de katmanlı ve kompleks bir durum mevcuttur. İzler bütünü yer-mekân birlikteliğinden geçmektedir.

David Harvey'in sosyal mekân kavramı üzerindeki çalışmaları Euclid'in geometrik terimleri ile ele alınan coğrafi tanımlamalar çerçevesinde yetersiz kalacağını ortaya koymuştur. Harvey, fiziki ve beşerî coğrafyanın problemlerine ışık tutarak 'mekân' ve 'mekânsal ifade teknikleri' kavramlarının değişiminde söz sahibi olmuştur. Bu durum fiziki coğrafyayı kapsayan zeminin yere ve mekâna dönüşüm sürecindeki sosyal izlerin ilişkisini gözler önüne sermiştir. Sosyal mekân, Euclid standartları kapsamında irdelendiğinde genellikle 'non-isotropic' bir biçimde tasvir edilmektedir. Sosyal donatının içerisinde bulunduğu alanlarda (mekân-yer) metrik veya metrik olmayan bir sisteme ihtiyaç duymaktadır. David Harvey ve bazı coğrafyacılar, coğrafi problemleri ortaya çıkartmak ve tartışmak için Euclid'den farklı mekânsal düşünceleri ve dilleri keşfetmeye başlamışlardır [73]. Bu durum yerin fiziksel coğrafyası üzerinde temellenmiş zemin boyutu kapsamındaki fiziki özelliklerin yanı sıra fiziki olmayan özelliklerin de yer ve mekân kavramları ile bütünleştiğinin örneğidir. Yani, zemin yalnızca arazi ile kurulan fiziki bir ilişki değil, araziye biçimlendiren ve değer atfedenin özelliklerini taşıyan, aktaran bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.3.2 Varlık ve Deneyim Boyutu ¹

İnsan, zaman geçirdiği ve kendini zuhur ettiği yer ile kopmaz bir bağ kurmaktadır. Bahsedilen oluş sahası, yer ve akabinde mekân olarak tanımlanabilir. Boşluk, bu anlamda en saf haldir.

Aristoteles'e göre boşluk olarak tanımlanan şey, mekândan farksızdır [74]. Varlığın iç-dış ilişkisi neticesinde ortaya çıkan boşluksal anlam, yer ve mekân özelinde güçlü bir zemin bulmuştur.

¹ Daha detaylı bilgi için Bkz. Ali Sevim, "Zaman, Mekân, Varlık'ın Kolektif Belleğinde Palimpsest Kavramı", Varlık Bölümü.

Örneğin, Aristoteles'in iki tür mekân anlayışı vardır. Bunlardan ilki olan 'genel mekân' (topos koinos) bütün nesnelerin içerisinde bulunduğu ortak yer şeklinde tanımlanmıştır. İkinci tanım olan 'özel mekân' (idios topos) ise belirli bir nesnenin sahip olduğu "sınır" anlamında kullanılmaktadır [75]. Bu durum mekân ve yer ikiliği üzerindeki ayrımı yapmaya yetebilir. Varlığın niteliği de mekân ve yer üzerinde etkiye sebep olmaktadır. Sınırlı yerin mekâna doğru evrilme sürecinde boşluğun doluluğa dönüşmesi yaşayan ve yaşanan mekânlar ortaya çıkartmaktadır. Varlık ve deneyim bu yönüyle yer ve mekândan kopamayan bir gerçekliktir.

Varlığın deneyimi o yerin algısal nitelikleri ile bütünleşiktir. Yerin özellikleri ve boyutları da varlığın algısına etki etmektedir. Yerin belleği, yerin boyutlarındaki katmanlı yapıya bağlıdır.

Varlığın yer ile kurduğu ilişkiyi Norberg-Schulz *"İnsan kendini yerleştiğinde bulur ve böylelikle dünya üzerinde varoluşu belirli hale gelmiştir. Diğer yandan insan aynı zamanda göçebedir"* şeklinde açıklamıştır [76]. Bu durum varlığı ve deneyimsel izini bulabilmek için yeri ortaya çıkartmak gereğinden bahsetmiştir. Belirgin ve bilinen yer, varlık hakkında bilgi verebilir.

M. Christine Boyer, hafızanın yer ile birlikteliğinden bahsederek günümüz kentlerini 'kolektif hafızanın kenti' olarak tanımlamıştır. Tıpkı Norberg-Schulz'un ortaya koyduğu yer hakkında varlıksal ve deneyimsel özelliklerin ortaya çıkartılması amacıyla 'insanlara ve onların yerlerine yaklaşılmasının gereğinden' bahseder [77].

2.1.3.3 Zaman Boyutu ¹

Zaman, yerin özelliklerini taşıyan ve sürdüren bir olgudur. Fakat tek başına zaman faktörü yerin ve mekânın özelliklerini gelecek zaman dilimlerine aktaramayabilir. Aktarımın gerçekleşebilmesi birçok etmene bağlıdır. Zaman, zeminin yere evrilmesine olanak sağlayan süreci tarif etmektedir. Bahsedilen ölçülerle zaman kavramı objektiftir ve matematiksel birtakım olgular çerçevesinde düşünülmektedir.

¹ Daha detaylı bilgi için Bkz. Ali Sevim, "Zaman, Mekân, Varlık'ın Kolektif Belleğinde Palimpsest Kavramı", Zaman, Mekânın Boyutları: Zaman Bölümleri.

Bulunduğu alana ve bölgeye göre değişen zaman faktörü (yükseklik, kütle çekimi...) zamanın gerçekliğinden bahseder. Ölçülebilir ve kanıtlanabilir nitelikteki objektif zaman, maddesel nitelikleri kapsamaktadır.

Yer ve yerin boyutlarını oluşturan parametrelerde varlık boyutunun dâhil edilmesi, zaman kavramının insan özelinde düşünüldüğünde merkezi konum içerisinde bulunulması, zamanı gayri maddi bir düşünsel anlayışa itmektedir. Bu durum zamanın matematiksel (objektif) değerlerinin yanı sıra insan zihni ve zamanı ilişkisi neticesinde gündeme gelmiştir. Böylece, zamanın subjektif yönü ortaya çıkmıştır.

Lefebvre; zamanın, mekânın kalbinde yer aldığını söylemektedir. Bu durum zamanın sosyal ve subjektif boyutuna değinmektedir. Zamanın mekân ve yere sunduğu öze bağlı değerlerin politik öncelikler sebebiyle yaşamsal, deneyimsel ve öznel izlerin (kimlik) eskiye nazaran kolay anlaşılır olmadığını vurgulamıştır. Tüketilmekte olan zaman alan içerisinde iz bırakmamaktadır fakat mekân içerisinde gömülü bir biçimde saklanmaktadır. Lefebvre, bu yönüyle zamanı ‘atılmayı bekleyen yıkıntılar arasındaki gizli olan şey’ olarak açıklamıştır. Bu durum zamanın, yerin ruhu ile ortaya çıkan varlıksal izleri de tasvir etmektedir [78].

Zamanın barındırdığı hareket olgusu, yeri ve mekânı sınırlar ve biçimler niteliktedir. Bu durum algısal niteliğe bürünür ve zamanın algılanması, yer-mekân ikiliği ile doğrudan ilgili olmaktadır. Zemin üzerindeki mimari ve kentsel objeler, zaman içerisinde belirgin arayüzü ile karşımıza çıkmakta olup çok katmanlı mekânlarda izlerin ayrımını ve öznel izlerin görünürlüğü hakkında yardımcı olacaktır.

Zamanın sunduğu yer-mekân ‘şimdi ve kendi olma’, ‘belleği olma’ özelliklerinin iç içe mekân ve yer kavramlarında bulunması, o izlerin varlığını güçlendirmekle birlikte yere aidiyeti hissettiren ve arttıran bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır [79].

2.2 Zaman

Zaman olayların ve olguların birbirlerini izledikleri sonu olmayan (sonsuz) bir döngü içerisinde bulunan soyut bir kavramdır [80]. Felsefi düşünürlerin birçoğu zaman ile ilgili düşünmüşlerdir.

Bazı filozoflar zamanı anlamanın sadece gökcisimlerinin hareketleri ile bağlı olduğunu savunurken, Antik Yunan'daki Platon, Aristoteles, Augustinus; zamanı anlamanın ve algılamanın varlıksal bir perspektif ile irdelenmesini sağlamışlardır.

Platoncu anlayışa göre zaman, varlığın varoluşundan sonra var olduğunu belirtmektedir [81]. Bu kavrayış, zamanın yaratılışının varlık eksenli olduğunun bir yorumlaması olarak düşünülebilir. Ruhun yaratılışı bir bakıma zamanı var eder anlayışı, ruhun zamanı oluşturduğunu söylemektedir. Zaman'ın varlık eksenli düşünülmesi hem zamanı hem de varlığı anlamlı kılma eğilimi açısından önem arz etmektedir.

Aristoteles, Platonun varlık ve zaman ilişkisine ek olarak, zamanın varlık eksenli mekân kavramı ile ilişkisini kurmuştur. Aristoteles, zamanın bir hareket olgusu barındırdığını vurgulamıştır [82]. Hareketin, beraberinde zaman özelinde mekânı şekillendirmeye başlaması bu yönüyle önem kazanmaktadır. Bir bakıma zaman, hareketin mutlak ölçüsü ve varlığın kendini temyiz ettiği bir sonsuzluktur.

Augustinus ise Aristoteles'in zaman anlayışına ek olarak, zaman bilinci ile varlık kavramı arasındaki ilişkiyi kurmaktadır. Bu durum, varlığın bilişsel özelliği ile düşünülerek, “zamanın bilinci” kavramı ile pekiştirilmiştir. Platon ve Aristoteles anlayışına göre daha “ontolojik” bir bakış açısı oluşturmaktadır.

Augustinus, varlıktaki içsellik olgusunu zaman bilinci kavramı ile birlikte düşünmüştür [83]. Zamanın bilinci kavramı, zamanın bilimsel oluşu ve metafiziksel perspektifinden bakıldığında varlık ve mekân eksenli akışı hakkında soru işaretleri oluşturmaktadır.

Kant'a göre zaman (*Zeit*) bir gerçekliktir. Zaman, varlık eksenli bütün içsellikler, duygular, algılar için temel zemin oluşturan bir zorunluluktur. Yani varlığın zamanın gerçeklik olgusu içerisinde bulunması, onu dışlayamaz fakat soyutlayabilir [84]. Zaman ve mekân üzerine düşünceleri olan Kant'a göre; “Zaman, bütünsel olarak gözlenebilen ve algılanabilen ilişkinin *a priori*¹ biçimsel şartıdır” biçiminde vurgulamıştır.

¹ *A priori*, anlam olarak önsel demektir. Fakat genel kullanım alanlarından olan felsefede, deneyden önce olan anlamında kalıplaşmıştır (Deneyle kanıtlanamayacak olgular). Deneyden sonra olan anlamındaki *a posteriorinin* karşıtıdır.

Hegel'e göre zaman fiilen var olan olgunun kendisidir [85]. Hegel'in zaman kavramı düşünüşü ilişkiselliğinde zamanın dilbilimsel perspektifinden bakılması önem kazanmaktadır. (Dilbilgisinde zaman kavramı, olay ve olguların akışını, sürekliliğini, gerçekliğini ve bu tüm kavramların algılanabilirliğinin dilsel argümana evrilmesine dayanır. Geçmiş, şimdi, gelecek kavramlarının dilbilimsel karşılığının fiilen sözcükler bütününde uyuşması olarak yorumlanabilir.)

Zaman kavramı başka alt kavramları da bünyesinde barındırmaktadır [86]. Bunlar sırasıyla;

- Fizik
- Toplumbilim
- Mantık
- Ruhbilim
- Dilbilim
- Ekonomi olarak belirtilebilir.

Zamanın fiziksel bir olgu ile ilişkilendirilmesi, Antik Yunan'dan günümüze gelene kadar görülebilir bir durumdur.

Newton zaman yargısına metafiziksel bir çerçeveden bakmıştır. Uzayın, varlığın ve zamanın bilimüstü bir anlayışa sahip olduğunu savunmuştur. Newton, zamanın metafiziksel bir durum olduğunu 'Phlosophiæ Naturalis Principia Mathematica' kitabında şu sözlerle savunmuştur:

"Bu güneş, gezegenler ve kuyruklu yıldızların uyumlu dizgesinin her şeye gücü yeten ve her şeyi bilen üstün bir varlığın buyruğundan doğması gerekir. Tanrı, her zaman ve her uzayda hazır ve nazırdır. Böyle olmakla da zaman ve uzayı meydana getirmiştir." [87] Newton, Principia

Zamanın fiziksel alt başlığı, mekânı ve bununla ilişkili bir biçimde varlığı doğrudan ve/veya dolaylı olarak etkilemektedir. Newton'un zaman kavramı ile oluşturduğu çalışmalar ve düşünceler bütünü olarak, "yer çekim", "eylemsizlik" yasaları zaman kavramı çerçevesinde mekânı şekillendiren olgulardır.

Einstein, uzay (mekân) ve zaman ilişkisinin Newton'un açıkladığı terimler bütününde eksik kalacağını belirtmiştir. Einstein, zamanın ve mekânın oldukça kompleks bir yapıda olduğunu ve zamanın “görelî” olduğunu savunmuştur [88]. Einstein'ın İzafiyet Teorisi¹ (Özel Görelilik Kuramı) zamanın varlıklara, varlıkların hareketine göre farklı ve değişken olabileceği hakkında bilgi vermektedir [89]. Bu kurama göre, bir cismin hızının artması ile birlikte zaman onun için yavaş akmaya başlayacaktır. Genel görelilik kuramına göre ise; bu teorinin en önemli sonucu yerçekimi kuvvetinin ortaya çıkmasıdır [90]. Yerçekimi, ‘Dünya’ gezegeninin kütle çekimi olarak adlandırılmıştır. Yerçekimi ve kütle çekimi birbiri ile karıştırılmaması gerekmektedir. Uzay boşluğunda ve kara delikte yer çekimi yoktur, buna bağlı olarak kütle çekimi vardır. Her gezegenin kendine özgü kütle çekimi mevcut olup Dünya gezegeni esas olarak alındığında yerçekimi ekvatorunda en az, kutuplarda ise en çok hissedilir [91]. Bunun sebebi, Dünya'nın merkezinden giderek uzaklaştıkça etkisinin daha az olduğunu göstermektedir.

Bu kuram zamanın nasıl ve ne kadar değişken olduğunu gösterir niteliktedir. Zamanın izafi oluşu, varlık ilişkisinde kişiden kişiye değişen zaman algısını ve gerçekliğini ortaya çıkartmaktadır. Zamanın algılanması farklılaştığında varlığın içerisinde bulunduğu mekânın ve hareketin bu eksenli değiştiğinin göstergesidir. Einstein'a göre zaman, mekân ve hareket birbirlerinden ayrılamaz üç olgudur. Her bir kavram bir öncekinin etkilenmesi ve değişimi ile yön değiştirir. Bu durum, kavramların ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda zaman temelinde varlık ve mekân değişimi, dönüşümü açısından önemli ipuçları verebilir.

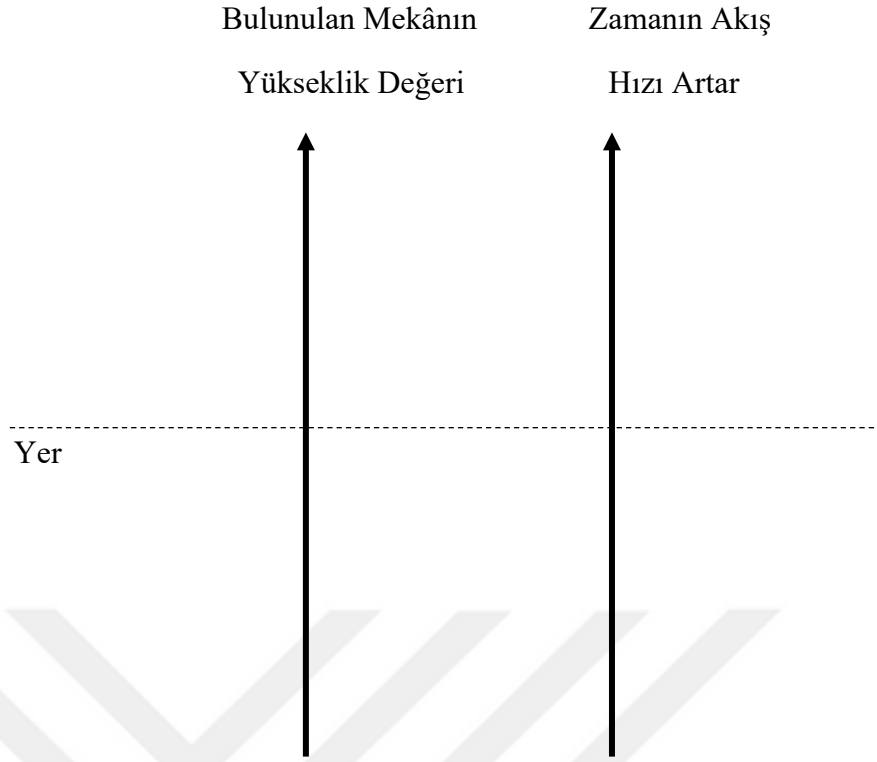
2.2.1 Zaman ve Mekân İlişkisi

Zaman, mekâna tüm yönüyle tesir etmiş bir gerçekliktir. İçinde bulunduğumuz mekânın fiziksel özellikleri ve varlığın fizik mekânda algıladığı, deneyimlediği değerler bütünüyle düşünüldüğünde; zaman-mekân değişimi birbirlerini etkilemektedir.

¹ Einstein'ın İzafiyet Teorisi'nin (Görelî Kuramı) formülize edilişi “ $E=mc^2$ ” şeklindedir. Bu teori cismin kütlesi, hızı ve bu iki kavramın zamana göre etkisini göstermektedir. Bu formül ışığında, enerji ve maddenin sürekli bir ilişki içerisinde bulunduğunu söylemek mümkündür. Her iki kavramda birbirine dönüşebilir ve zamanı etkileyebilir.

Cismin kütlesinin oluşu onun hızı ve zamanı hakkında bilgi vermektedir. Bu durum iki kütlenin ilişkisi ve etkileşimi ile birlikte zamanı doğurmaktadır [92]. Zamanı gerçek ölçütler bağlamında anlamak için; mekân dediğimiz şey evrenin (varlık) katmanları kapsamında düşünülmesi gerekmektedir. Çünkü evren ve mekân zamanın vücut bulduğu olanak alanıdır. Bu yönden düşünüldüğünde, yaşantının önemli kısmını kapsayan mekânlarda, algılanan zaman ve gerçekteki zaman kavramları o mekânda farklılık veya aynılık gösterebilir.

Yer seviyesinden oldukça yüksekte yaşanıldığı (bu modern şehirler içerisinde yer alan gökdelenler içinde söylenebilir) düşünülürse, bu durum mekânın kütle kazanmış olma olgusunu ve mekânın yerin yüzeyine göre yüksek veya alçak olması durumu o konumdaki zamanın algısını ve gerçek zamanın sürecini değiştirmektedir (Şekil 2.9). Örneğin, bir gökdelenin en üst katında bulunan bir varlık ile en alt katında bulunan varlığın geçirdikleri gerçek zaman ve algıladıkları zaman farklıdır. Bu durum somut olarak; kütle çekim yasasının genel görelilik kuramı ile açıklanabilir. Genel görelilik kuramına göre; yerçekimi kuvvetinin en fazla olduğu yerde zamanın daha yavaş geçtiği kanıtına varılmıştır [93]. Zaman kısaltmaları veya uzamaları algılanabilecek düzeyde olmamak ile birlikte fiziksel laboratuvar ortamlarında bir metre mesafede dahi oluşan zaman kısaltmalarının ölçüldüğünü tespit etmişlerdir [94]. Aynı biçimsel formda oluşturulan mekânlarda bulunan varlıkların farklı seviyelerde bulunması halinde; alt seviyede bulunanın üst seviyede bulunana göre zamanın daha yavaş akmasının sebebi yerçekiminin daha fazla oluşudur.

Şekil 2. 9 Mekân-Zaman İlişkisi

Kütle çekimi sonucunda oluşan hareket, mekânı ve zamanı nasıl etkilediğini, dönüştüğünü göstermektedir. Bu durumun yansıttığı olgu, kütle çekiminin zamanı yavaşlatabileceği ya da hızlandırabileceğidir. Tüm varlıklar için düşünüldüğünde, gerçek zaman aynı hızla, sabit olarak ilerlemektedir. (Bu durum aynı mekân ve koordinatlar içerisinde bulunulduğunda geçerli olabilir.) Ancak zaman olgusu mekâna, harekete göre değişiklik göstermekle birlikte algılanan zamanın varlıklar arasındaki boyutları da değişmektedir. Varlığın bulunduğu mekân, kütle çekiminin bulunduğu anın hissiyatına göre zaman algısı ve gerçekliği değişmektedir. Varlığın bulunduğu seviyeleri (eş yükselti eğrileri) ve katmanları düşünecek olursak, zaman algısının değiştiğini söylemek mümkündür.

Varlığın bulunamadığı mekânı düşünmek mümkün olmamakla birlikte zamandan ve hareketten bahsedilemez. Hareketin ise maksimum seviyeye ulaştığı andan itibaren tek değişmeyen sabite (ışık hızı) ulaşma imkânı düşünüldüğünde ise zaman, varlık için o noktada durmaktadır [95].

Zamanın olmadığı bir boyutta varlık ve mekân için düşünülemediği gibi başka boyutlara geçiş imkânı sağlayamamakta ve idrak edilememektedir.

Eğer maksimum hız seviyesinde (ışık hızı) zaman duruyorsa, ondan daha hızlı olabilecek seviyeler de bulunuyorsa sonucunda varılan nokta; zamanın donduğu bir boyut mu olacak yoksa zamanda yolculuk yapıp geçmişe mi gidilecek? Bu ikili paradoks sonucunda, varlık kendi varlığını sorgularken, mekân ise yerin hareketinden gelen değişim sonucunda zamanın tekrar var olacağı ihtimalidir.

İçerisinde bulunan mekân, varlıklar tarafından zamanın gerçekliği ile birlikte algılanmasının yanında zamanın algısal süreci de bu bağlamda önem arz etmektedir. Varlığın içerisinde bulunduğu mekân çeşitli anlamlar ifade etmekle birlikte o mekânın algılanmasında, yaşanmasında ve deneyimlenmesinde oluşan süreç mekânı biçimlendirir ve anlam yüklenmesine olanak sağlar. Kısaca örneklenecek olursa, varlık tarafından istenilmeyen mekânda var olmak o mekânı yaşanmaz kılar ve zaman algısı gerçek zaman kavramı ile birlikte eş güdümlü hareket etmez. Bu durum apaçık göstermektedir ki; zamanın o mekânda yavaş aktığını hissedenden varlık, mekânı o yönüyle kavrayabilir. İçerisinde bulunmanın zor olduğu bir mekân tasvir edildiğinde, o mekânda bulunan varlık geçen gerçek zamanın farkında olmadan daha farklı (yavaş) zaman algısına sahiptir. Bu durumun sonucunda, varlığın hissettikleri ve içerisinde bulunduğu hâl, varlıktaki zaman algısını değiştirmektedir.

2.2.2 Zaman ve Varlık İlişkisi

“Varlık” kavramı metafizik anlamlarla yüklüdür. Zamanın ve var olmanın ilişkisi neticesinde zamansallık olgusu bu çerçeveden bakıldığında önem arz etmektedir. Antik Yunan’dan günümüze gelene kadar felsefi düşünüş konularından olan varlık felsefesi, bu konu ile ilgili birçok soruyu sormaya sebep olmuştur.

Varlığın var olan veya varlığın yok olan oluşu zaman perspektifinden bakıldığında farklı ilişkileri gözler önüne sermektedir. Varlık ile zaman ilişkisi irdelendiğinde, zamanın varlık eksenli etkisi önem kazanmaktadır. Çünkü varlık, anlamı itibari ile var olma mücadelesi veren ve/veya verdirilen bir şeydir. Bu çerçeveden bakıldığında varlık, var olan her şeyin toplamı olup canlı ve cansız kavramlarının temel başlığıdır.

Canlılık; yaşayan, düşünen, idrak edebilen her şeydir. Bu perspektif varlığın, canlı-cansız ayrımı yapmadan var olması ile ilişkilidir. Canlı ve cansız (varlık ve mekânın içerisinde bulunan nesne-eşya ilişkisine benzetilebilir) anolojisinde zaman asıl olandır. Çünkü varlık zamansal olandır...

Varlığı geniş bir fanus içerisine hapseden ve onu varlık yapan şey zamandır. Varlığın var olmasına olanak sağlayan zaman, fizik, metafizik olgularının yanı sıra hakikat (asıl olan gerçek) ilişkisinde varlığı tanımlamaktadır. Bu durum, varlığın zaman olmadan var olamayacağını ortaya koymaktadır. Çünkü varlık, zamanın direkt olarak kendisidir...

Zaman-varlık eksenli ilişki birbirlerini var etmez. Zaman; varlığı tanımlı, algılanabilir ve anlamlı kılar. Zamanın olmadığı bir senaryo düşünüldüğünde, varlık yoktur. Bu, varlığın tümüyle olmadığı anlamını taşımaz, çünkü zaman varlıksal bir oluşturmaktadır.

2.3 Varlık

Varlık, genel olarak felsefi yönden ele alınmış bir kavram olmasına rağmen biliminde bir kolu olarak düşünülmesi isabetli olacaktır. Varlık gerçek ve gerçek olmayan biçimde ikiye ayrılabilir. Gerçek varlıklar (reel); mekânı olan gerçek evren içerisinde bulunan varlıklardır. Gerçek olmayan yani düşünsel varlıklar (idea) ise gerçek bir mekânı olmayan, fakat evreni ve mekânı doğrudan ve/veya dolaylı olarak etkileyen varlıklardır [96]. Gerçek varlık ve düşünsel varlığın etkileşim içerisinde olma durumu, birçok uzmanlık alanları ve düşünceler için temel soru işaretlerini barındırmaktadır. Birden fazla soruları içerisinde barındıran ve cevap vermeye imkân sağlayan varlık felsefesi (ontoloji) bu yönüyle önem arz etmektedir.

Varlıksal sorulara çözüm üretmek ve varlığın özünü, nedenlerini ortaya çıkartmak; yaşadığımız gerçek varlık (dünya) içinde ve dışında (uzay) varlığın konumlanışını düşünmek, varlığın ne olduğunu ortaya çıkartmak oldukça önemlidir.

Varlık, bilimin ve felsefenin ortak bir koludur. Bilime ve felsefi düşüncelere göre varlık açıklaması ve çerçevesi farklı olabilmektedir. Bilim, varlığı zaten kabul etmiş olup uzmanlık alanlarına göre varlığın parçalanarak ele alınmasını da göstermektedir. Aynı zamanda bilim determinist (gerekirci) bir bakış açısı ile varlığı sorgular ve ele alır.

Gerekircilik, doğa bilimleri, sosyal bilimler gibi her bilimin kilit taşıdır [97]. Çünkü bilimsel çerçeve, evrende (mekân) mucizenin olmadığına, her durumun bir neden ilişkisinde bağlılığını savunmaktadır. Felsefi açıdan varlık, bilime göre parçalayarak incelemeyi aksine varlığı bir bütün olarak ele alır. Varlık ve gerçek varlık ilişkisinden doğan özü düşünür. Peki ya bu öz nedir?

Bilim ve felsefe arasında kopmaz bir bağ bulunmaktadır. Felsefe, çılgınlığı ile bilimin yol aydınlatıcısı olmaktadır. Bilim, varlığa deneye dayalı gözlem yöntemleri ile yaklaşırken, felsefe varlık olgusuna zihinsel ve düşünsel olarak yaklaşmaktadır [98]. Peki ya varlık bilim üstü bir perspektiften düşünülebilir mi? Antik Yunan'dan itibaren düşünülen varlık olgusu, Aristoteles aracılığıyla ortaya atılan “varlığın nedenleri” düşüncüsü varlık üzerine daha çok düşünmeye ve soru sormaya itmiştir. Bu durum ilkçağ felsefi düşüncülerinde de farklılık göstermemiştir. Thales, Herakleitos gibi filozoflarda varlığı düşünmüşler ve nasıl olduğuna dair fikir yürütmüşlerdir. “Varlığın ana maddesi nedir?” sorusuna ilkçağ filozofları, varlığa çeşitli maddeler yüklemişlerdir. Bu durum bir dönem varlığın ana maddesinin su, hava gibi doğasal maddelerin varlık ile olan ilişkisini göstermektedir.

İlkçağdan itibaren düşünülen varlık olgusu zaman ile bilim ve bilimüstü (metafizik) çerçeveden de düşünülmüştür. Pozitif bilimlerin ilerlemesi ve buna dayalı olarak varlığın çeşitli bilimsel deneye ve gözleme cevap verilebilir oluşu, metafiziksel varlık perspektifinin değerini kaybetmesine sebep olmuştur. Bu durum ontolojinin de gelişmesine olanak sağlamıştır.

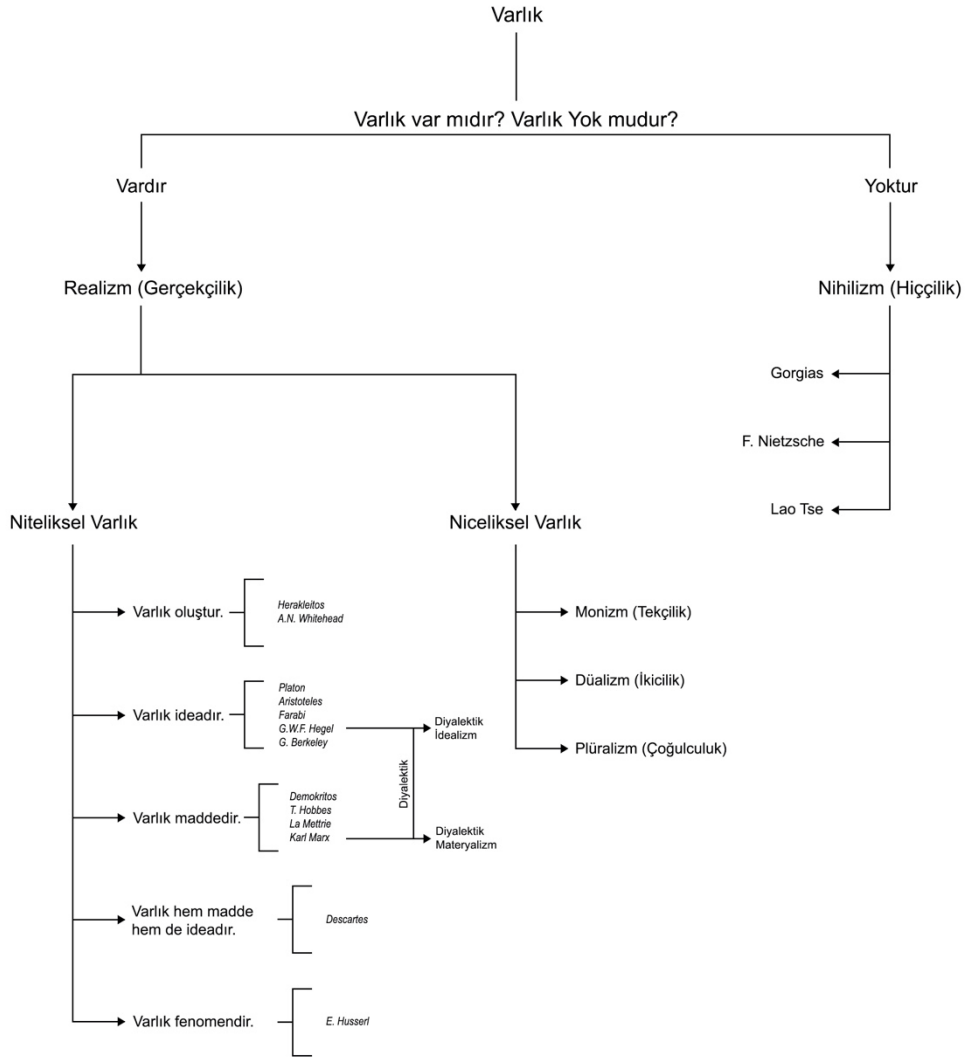
Metafiziksel varlığın kapsam alanı ile ontolojik varlığın kapsam alanı farklılıklar içermektedir. Bu farklılık genel olarak, metafiziğin bilimin bir kolu olan ontolojiye göre daha geniş bir perspektif sunmaktadır. Örneğin, “Güzel nedir, Estetik nedir?” sorusu deney dışı bir kapsam ve varlıksal farklılıklara göre bir durum içerdiğinden dolayı bilimüstü bir anlayışın problemidir [99].

Varlığın var olup olmadığı problemi varlık felsefesinin ana sorularındandır. Bu duruma varlığın var olduğunu savunanların aksine varlığın yok olduğunu savunan düşüncülerde mevcuttur (Tablo 2.2). Varlığın var olma durumu (Realizm), varlığı gerçek bir varlık olarak ele alır.

Gözle görülebilen, dokunulabilen her bir cismin gerçek varlık olduğunu ve bu varlıkların her zaman (geçmişte de, günümüzde de, gelecekte de) var olduğunu savunur [100]. Örneğin, realizme göre insan vardır ve bu varlığın realize oluşu onu insan yapmamıştır. İnsan kavramı zaten vardır ve insan var olduktan sonra ona insan denmiştir. Bu durum realizm ile ilişkili olarak nominalizmi (adcılık) gündeme getirmiştir. Varlık ve ad ilişkisi bu yönüyle adcılık perspektifinden düşünülebilir. Varlık ekseninden adcıl durum ve buna bağlı olarak kavramcılık (konseptüalizm) nesnelerin kendi başına var olduğunu savunur.

Kavramların bu nesnelerin ve cisimlerin içerisinde barındırılan bir durum olduğunu göstermektedir. Varlığın var olma düşüncülerinin tam zıttı olarak varlığın yok olduğunu savunan Nihilist (Hiççilik) anlayış, siyasal ve felsefi temele göre görüş belirtmiştir [101]. Siyasal nihilist düşünce, hiçbir kural, otoriteyi kabullenmez ve topluma dayatılan fikir ve yaşayış biçimleri hakkında karşı duruş sergileyerek, her türlü değer ve kurallara karşıdır. Felsefi açıdan nihilist anlayış ise, maddesel varlığın yok olduğunu savunmuştur. İlkçağ düşünürlerinden olan Georgias’a göre de varlık yoktur ve varlığın yok olduğunu şu sözleri ile açıklamıştır: “*Hiçbir şey yoktur, olsa bile bilemeyiz, bilsek bile bildiremeyiz*” [102]. Varlığın yok olduğunu kabul eden diğer anlayışlar ve düşünürler ise Lao Tse’nin Taoculuk kavramı ve Nietzsche’nin varlık eksenli yoktur düşüncesidir [103].

Tablo 2. 2 Varlık

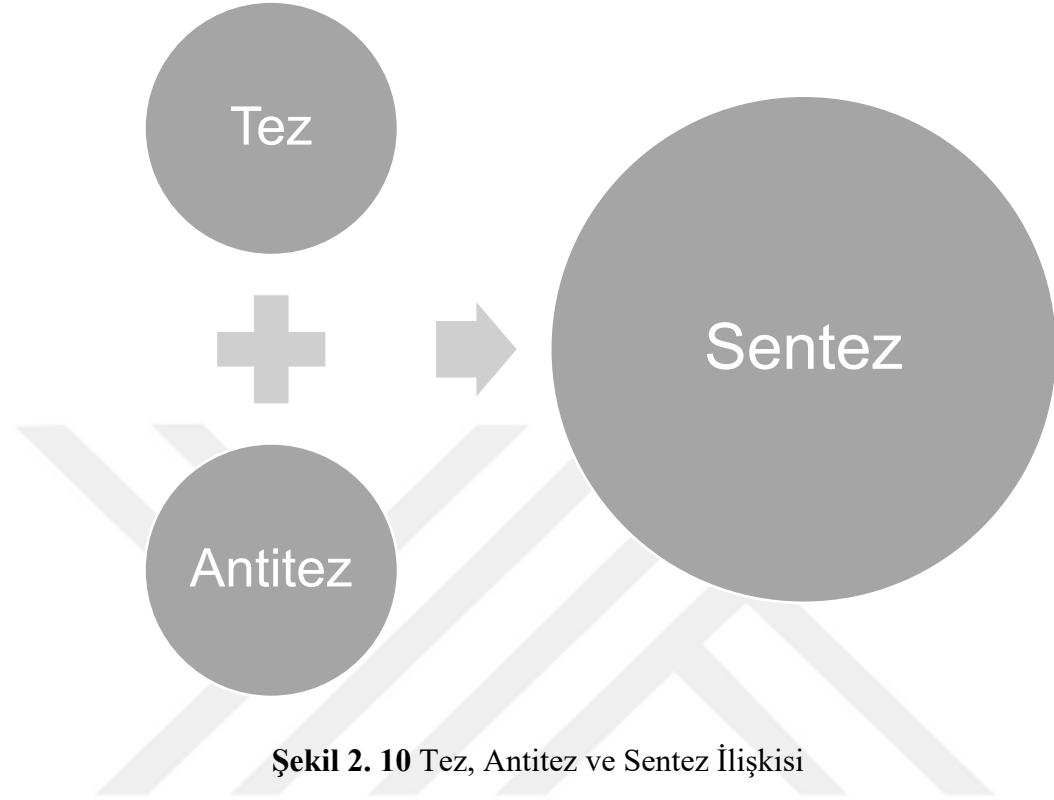

*Kaynak: Ali Sevim

Realizm (gerçekçilik) yönünden varlığı kabul edenler niceliksel ve niteliksel kabul ile ikiye ayrılmıştır. Niteliksel açıdan varlığı kabul edenlerin başında varlığı olușsal olarak kabul edenler gelmektedir. Varlığın oluş olduğunu kabul edenlerin başında; Heraklitos ve A.N.Whitehead gelmektedir. Bu görüşe sahip düşünürler, evrende (mekân) değişmeyen yani hep aynı biçim (fiziksel) ve düşünceye (zihinsel) sahip olan varlığın olmadığını savunur [104]. Bu düşünceye göre varlık oluşur ve sürekli olarak değişir yani değişime açık bir akıştır.

Heraklitos'a göre tüm varlıklar değişime, akışa ve oluşa sahiptir. Bu oluş, sürekli ve birbirini tekrar etmektedir. Heraklitos'un varlık düşüncesi bir bakıma diyalektik bir yöntemle dayanmaktadır. Bu zıt güçlerin akış ve süreç halinde uzlaşması ve bir diğerini var etmesi ile süregelen bir oluş yöntemidir [105].

(Örneğin: boşluk terimi kullanıldığında, doluluğu tanımlı kılmaya doğru gider. Boşluk denildiğinde, dolulukta var edilmiş olur. Tez ve antitez’in sentez oluşturması bu yönüyle isabetli bir örnektir.) (Şekil 2.10)

Şekil 2. 10 Tez, Antitez ve Sentez İlişkisi

Varlığın niteliksel olarak var olduğunu savunan bir diğer görüş ise “*varlık ideadır*” düşüncesidir. Varlığın idea kavramı ile ilişkisi beraberinde “idealizmi” ortaya çıkartmıştır. Varlığı idea yani düşünce ürünü, fikir olarak kabul eden filozofların başında Platon gelmektedir.

Platon’un varlık yargısı “idealar kuramına” dayanmaktadır. Platon’a göre gerçek varlık düşünsel yani zihinsel varlıktır. Platon evreni ikiye ayırmış olup bunlar; nesneler ve idealar dünyası olarak tanımlanabilir [106]. Nesneler dünyasındaki varlıkları kopya yani gerçek olmayan olarak tanımlarken, gerçek varlıkları idealar dünyası olarak açıklar. Bu yönüyle Platon, varlığı maddesel bir anlayışın üzerinde tutarak, varlığın bilinç katmanları ile ilgili bir yaklaşım öne sürmüştür.

Platon’un nesneler dünyasındaki varlığı kopya olarak düşüncüsü, J. Baudrillard’ın Simülark ve Simülasyon kuramı üzerinden bağlantı kurulduğunda isabetli olmaktadır [107]. Çünkü kopya gerçeği de yapaylaştırır...

Varlık kavramını Platon ile aynı şekilde konumlandıran Aristoteles’de varlığı düşünce olarak tanımlamaktadır. Platon’un varlık fikri üzerindeki farklılığı; Aristoteles evreni ikiye bölmez, tek bir evrenin var olduğunu ve o evrenin dünya olduğunu savunur. Varlıklar sürekli olarak değişir, fakat değişmeyen tek şey varlık içerisindeki özlerdir. Aristoteles tarafından bahsedilen bu varlıksal özlere “form” denilmiştir. Form kavramı Aristoteles’e göre varlığın amacı ve ulaşılması gereken bir noktadır. Varlığın formu, maddesinden daha kıymetlidir düşüncesi, varlığı işlevsel kılmış ve maddesel anlayıştan daha üst bir mertebeye yükseltmiştir. Form bu yönüyle varlıksal bir oluşturmaktadır. Varlığın varlıksal konumlanışında 4 temel neden olduğunu savunan Aristoteles bunları sırayla şu şekilde açıklamıştır:

- Maddesel Neden
- Formel Neden
- Fail Neden
- Ereksel Neden

Bu dörtlü etkileşim varlığın oluş nedenleridir [108]. Kısaca bu nedenler varlığın yaratılışından (yaratıcı kavramı) maddesel bir durumdan daha kompleks bir hale getirilmesini açıklar.

Varlığın var olma sebebinin idea olduğunu savunan bir diğer düşünür Farabi’dir. Farabi, varlığın varoluşunu “vacibül vücud” ve “mümkünül vücud” kavramları ile açıklamaktadır. Evrendeki bütün varlıkların mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Mümkün varlıklar tek varlık olan Tanrı’dan gelir ve onların parçalarıdır. Zorunlu varlık, mümkün varlıkları varlıksal kılar anlayışı, Tanrı’nın yani zorunlu varlığın tek ve gerçek varlık olduğunu savunmaktadır [109].

Varlığı düşünce olarak gören bir diğer filozof ise Hegel’dir. Hegel’e göre varlıkların hepsi “Geist, Ruh” olarak tanımlanır. Varlık; yani ruh, zorunlu varlık tarafından oluşturulmuştur. Hegel’de tıpkı Heraklitos gibi diyalektik anlayış ürünü olan zıtlık ilişkisi içerisinde varlığın oluşumunu açıklamaktadır. Kısacası Hegel’e göre Geist’i yani ruhun ortaya çıkarılması diyalektik bir süreç (akış) gerektiğini savunmaktadır. Bu süreçte en önemli şey varlık içerisindeki ideadır [110].

Varlığı, varlık (insan) düşüncelerinden kopuk bir biçimde ele alan bir diğer görüş ise Materyalizm'dir. Materyalist anlayışa göre, var olan her şey maddedir. Maddi olan her şey mekânda fiziksel olarak yer kaplar, somuttur. Varlığı somut bir kapana kısırmak, maddeci anlayışın bir tezahürüdür. Materyalizmi savunan düşünürler; Demokritos, T.Hobbes, La Mettrie ve K. Marx'dır. Materyalist anlayışa göre, madde her şeyden önce var olmuştur, bu sebeple ruh, düşünce ve ideanın maddeden sonra geldiğini düşünmüşlerdir. Bu anlayış dönem dönem dini argüman içermekte olup Tanrı'nın varlığı ve yokluğu kapsamında irdelenmiştir [111]. Örneğin; İslami ve Hristiyan düşüncelerine göre madde, Tanrı'nın var ettiği bir şeydir. Bu düşünce, maddenin Tanrı tarafından oluşması ve daha sonrasında akıl ve ruh ile birleşerek varlığın daha çeşitli bir yapıda olduğunu savunmaktadır.

Demokritos'a göre varlığın temel maddesi atomdur. Atomcu anlayışın söz sahibi olan Demokritos, atom varlığının hep olduğunu ve her şeyin maddesel bir atomdan meydana geldiğini savunmaktadır. Bu atomların evreni oluşturması yüce bir anlayışın ürünü olmadığını, tamamen tesadüfî bir süreç içerdiğini vurgulamaktadır. Evrenin yani mekânın fiziksel kanunlar içerisinde kurulduğunu ve bu kanunlara göre devamlılığını sürdürdüğü inancına sahiptir [112].

T.Hobbes'a göre ise evrende yalnızca madde vardır. Evrendeki her türlü varlıksal oluşun kaynağı maddedir. Evrenin içerisinde barındırdığı her türlü madde, parça-bütün ilişkisi içerisinde vardır. Bu anlayış, varlığın içerisinde barındırdığı ruhsal, düşünsel varlığın da maddi olduğunu savunmaktadır. Düşüncenin ve bununla ilintili olarak algının maddi-cisimsel olduğunu savunur. Varlığın cisim üzerindeki etkisi ve bununla kurduğu ilişki tamamen maddesel bir anlayışın ürünü olduğunu savunmaktadır [113].

La Mettrie'de varlığı tıpkı Demokritos ve T.Hobbes gibi mekanik ölçütlerin bir sonucu olan madde olarak tanımlamaktadır. Maddenin, mekânda yer kaplayan hareket edebilen bir şey olduğunu savunur. Ruhun ve düşüncenin, maddenin yani varlık bedeninin birer türevi olduğunu vurgulamaktadır [114]. La Mettrie'nin varlık anlayışını biyolojik maddecilik anlayışı ile düşünmek isabetli olacaktır. Çünkü, La Mettrie maddenin biyolojik bir tezahürünü yapmıştır.

İnsanın ilkel halinden günümüze gelene dek geliştiğini ve değiştiğini, zaman içerisinde varlığın daha kompleks organizmalar bütününe evrildiğini açıklayan La Mettrie bu durumun evrimsel bir süreç olduğunu vurgulamıştır.

K.Marx'a göre de varlık maddedir. İnsanların kültürel, sosyal, zihinsel ve siyasi zemine oturtulmuş olmasının maddi evrenin ürünü olduğunu vurgulamaktadır. Varlığın zihinsel, düşünsel anlayışı ile birlikte ruhunda maddi evren anlayışının biçimlendirdiğine değinmiştir. Maddi niteliksel değere sahip olan varlığın bir süreç içerdiğini ve bu süreçte diyalektik materyalizm anlayışını görmek mümkündür. Zıt varlıklar karşıt varlıklar ile birlikte yeni varlıklar oluşturduğunu savunur (Bkz: tez, antitez ve sentez ilişkisi; Heraklitos). K.Marx tarih içerisindeki varlığın serüvenini içeren bir bakış açısı ile diyalektik anlayışı, tarihsel materyalizm anlayışı ile pekiştirerek, varlığın toplum içerisindeki sosyal, ekonomi ve siyasal konumlarını da irdelemiştir. Bu anlayış çerçevesinde, varlığın toplum bilimleri içerisindeki yerini ve varlık eksenli olarak felsefe, ahlak ve hukuk kavramlarına değinmiştir. K. Marx'a göre varlıkların bütünü olan toplum, ilkel, feodal, kapitalist ve daha sonra sosyalist anlayışın ilişkilerinden geçmektedir. Ortaçağ'ın kentsel ve mimari işleyişini doğrudan etkileyen bu anlayış, endüstri devrimi ile birlikte gelen makinalaşma ve buna bağlı gelişen sınıfsal farklılıkları gündeme getirmiştir. Feodal yönetim mekanizmasının olduğu dönemde işçi sınıfları (proletarya) ve burjuvazinin sosyal ilişkisini daha sonraki süreçte kapitalist toplumdaki değişim ve dönüşümü olacak şekilde vurgulamaktadır.

K. Marx, sosyal eşitsizliğin var olduğu bu ilişkiden sosyal anlayışın hâkim olduğu yani toplumun sınıfsal ayrımının olmadığı (sosyalizm) anlayışı ile tarihsel materyalizm perspektifinde yeni bir sentez oluşturmayı hedeflemiştir [115].

Varlığı hem madde (materyal) hem de düşünce (idea) olarak kabul eden Descartes, düalist (ikici) bir anlayışa sahiptir. Descartes'e göre varlık anlayışı hem maddesel hem de düşünsel özelliklerin var olduğunu kabul etmektedir [116]. Maddenin asıl görevi, mekânda yer kaplamak, ruhun ana görevi ise düşünsel aktiviteyi gerçekleştirmektir. Madde ve düşünce parametreleri üzerinden varlığı yorumlayan Descartes, maddenin ruhsuz eksik olacağını ve maddenin ruhsuz olarak düşünülemeyeceğini savunmuştur.

Descartes bir yönüyle de maddesel ve ruhsal varlığın birlikte işlediğini savunmuştur. Zihinde meydana gelen herhangi bir olay, maddeyi yani insan bedenini etkilemektedir.¹

E. Husserl'e göre gerçek varlık fenomenlerdir. Fenomen varlığın görüldüğü gibi olduğunu ve varlığın özünü keşfetmek için metafiziksel bir yöntem gerektirmediğini belirtmiştir. Fenomen kavramı, maddenin yani nesnelerin düşünülmesi ile birlikte kavranan bir yöntemdir. Fenomenoloji ise bu düşüncelerin bütünü ile birlikte fenomene ulaşmayı kapsayan kavram sürecidir. E. Husserl, gerçek varlığı ruh, madde gibi kavramlara ayırmanın doğru olmadığını, varlığın görüldüğü gibi var olan şey olduğunu belirtmiştir [117].

Varlık kavramının mekânsal ve zamansal boyutundan sonra bellek ile olan ilişkisi irdelenmektedir. Varlığın var olması neticesinde bütün kavramlar, anlam ve tanımlarını bulmaktadır. Varlığın deneyimleri, anıları ve aktarılan ruhu ile birlikte kavramlar anlam kazanmaktadır. Bellek ile aktarılan olgular varlık bünyesinde gerçekleşmektedir.

2.4 Bellek

Bellek, *'geçmiş saklama ve yeniden meydana getirme yetisidir'* [118]. Belleğin zamansal ve mekânsal arayüzü sebebiyle ansal bir olgu olduğu görülmektedir.² Bu açıdan bakıldığında bellek; zamansal ve mekânsaldır.

Bellek insanda doğal olarak bulunan özne-nesne arasındaki analogik çıktıların barındırıldığı yer olarak tanımlanabilir. Bellek; çeşitli katmanlı izlerin birarada tutulduğu ve saklandığı, gerektiğinde silinip yeni birtakım izlerin kodlandığı doğal bir ortamdır. Bu durum, belleğin insanlar/olaylar/ortamlar çerçevesinde ve zamansal arayüzlerin (geçmiş-şimdi-gelecek) etkisinde çok katmanlı bir olgu olarak görülmesine olanak sağlamaktadır [119].

¹ Bkz: "Düşünüyorum öyleyse varım."

² Ansal, zamanın ve mekânın durağanlığındaki noktasal olgu. (Zamanın ve mekânın o anki kesiti.)

Bellek, her canlı organizmada bulunan bir yetidir. Verileri kaydetme, depolama ve çağırabilme özelliklerine sahiptir. 19. yüzyılın sonlarında Maurice Halbwachs'ın bellek üzerindeki çalışmaları sosyolojik ve psikolojik sınırların ötesinde bir “bellek” tezahürü ile gündeme gelmiştir.

Bellek kavramının o dönemlerde metasal oluşu ve bilimsel açıklamaların eksikliği, bu kavramın günümüzde halen tam ve net biçimde açıklanamadığının göstergesidir.

Maurice Halbwachs'ın çalışmalarının ardından 20. ve 21. yüzyılda bellek çerçevesinde yapılan araştırmalar felsefi ve metasal düşüncelerden ziyade modern bilime ve deneye bağlı bir biçimde gerçekleşmeye başlanmıştır. Bu durum bellek kavramının hafıza, öğrenme gibi başlıklar altındaki düşünceler ışığında daha geniş kapsamlı bir araştırma konusu haline gelmiştir.

Bellek kavramının özne ve nesne arasındaki kopmaz ilişki sebebiyle varlığın mekân ve zaman özelindeki niteliği oldukça önemlidir. Bu yönüyle bellek oldukça geniş bir arayüzü olan ve birçok alt birimlere ayrılan doğal bir sistemdir.¹

Bellek, algı, kimlik ve imge kavramları birbirleri ile iç içe anlam ve ilişki içerisindedir. Bellek, algılayanın ve algılananın imgesini depolamaktadır. Zamansal arayüzde depolanan ve saklanan çeşitli imgeler, mekânsal boyutlarda kendini ortaya çıkartabilir ya da yavaş yavaş silinmeye başlayabilir. Bu durum, belleğin bilinçsel bir yeti olduğunu gözler önüne sermektedir.

Sigmund Freud'a göre bellek, bilinçaltı bir üründür. Freud, bellekte var olan veya yok olmaya yüz tutmuş hiçbir verinin aslında kaybolmadığını savunmaktadır [120].

Bellek, bireysel imgelerin ve kolektif kimliklerin belirli bir düzen içerisindeki düzensizliklerini birarada tutan doğal bir ortamdır. Kişisel imgelerin ve kolektif kimliklerin anımsattığı ve çağırım yaptığı her şey bellekte kendini tezahür eder. Bu durum zamanın ve mekânın ansal bir kesitini sunmaktadır.²

¹ Bkz. Bellek Türleri.

² Bkz. Anımsama.

Mekânın içerisindeki bellek bir bakıma, kişisel ve kolektif imgelemelerin üst üste katmanlı halini göstermektedir. Mekânın belleği yaşam boyunca oluşan duyumların, algılamaların ve deneyimlerin yalnızca bireysel değil mekânın bağlamı ve kolektif özellikleri ile ilişkilendirilmesine dayanmaktadır [121].

Mekân belleğinin niteliğinden yola çıkıldığında kalıcı belleğin oluşum süreci sırasıyla;

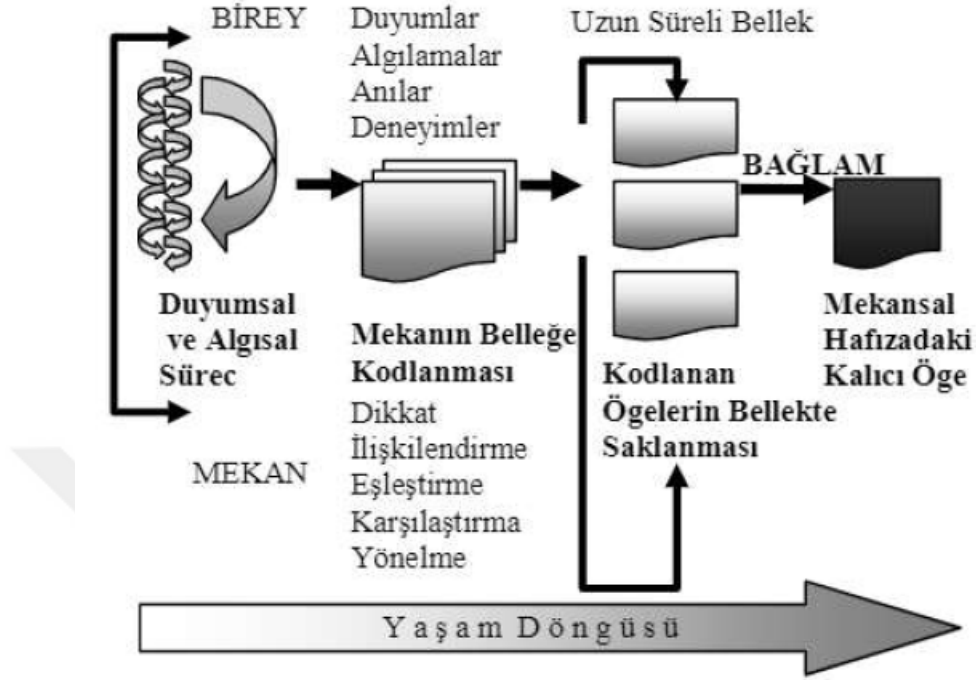
- Mekânın duyum aşaması,
- Mekânın algılanması,
- Algılanan mekânın belleğe kodlanması şeklinde açıklanmaktadır [122].

Zamansal ve mekânsal kesitte çağrışıma giren imge, zamanın ve mekânın gerçek özsel anlamlarını ortaya çıkartabilir. Bellek içerisinde herhangi bir imgesel anımsama gerçekleşmediği takdirde o andaki zamanın-mekânın imgesi eksik ve yarım kalacaktır. Bu durum bellek yitimi olgusunu gözler önüne serer ve düzenin içerisindeki izlerin düzensizlikteki yansımalarını ortaya çıkartır (çıkartamaz-kaybolur).

John Berger'in "*Bir Fotoğrafı Anlamak*" adlı eserinde belleğin bir tür kurtarma edimini akla getirdiğini vurgular. "*Anımsanan şey hiçlikten kurtarılmış demektir. Unutulan şeyse terkedilmiştir.*" şeklinde açıklamaktadır [123]. Bu durum, belleğin algılanan şeylerin öneminin hiyerarşik olgusunu ve niteliğine göre bellek içerisindeki kalıcılığını ve/veya geçiciliğini vurgular niteliktedir (Tablo 2.3).

Tablo 2. 3 Kalıcı Bellekte Mekân Ögesinin Oluşumu

[124]

Bilinçaltı ürünü olan belleğin algılanan olayların veya nesnelerin önemini idrak etmesi ve akabinde bu izlerin kalıcılığı hakkında ipucu vermesi imgelerin belleğe iyice kazındığını gösterir. Böylelikle, olayların ve nesnelerin zaman geçse dahi anımsanmasına ve bellek içerisindeki izlerin sürekliliğinin devam etmesine olanak sağlamaktadır [125].

Bellek içerisindeki anımsamalar ve çağırışımlar geçmiş zaman diliminin izleridir. Algılanan imgeler ve kimlikler, çağırışımlar ile şimdiki zaman diliminde kendini açığa çıkartır. Bu açıdan bakıldığında bellek, bir sistem olgusudur. Geçmiş, şimdi ve geleceği var eden sistemsel düzenin yansımasıdır [126]. Bu durum zamansal kesitlerin önce fiziksel olmayan mekân içerisinde konumlandığını, sonrasında yaşayan ve yaşanan fiziksel mekânlarda kendini açığa çıkarttığının göstergesidir. Fiziksel mekânlar da fiziksel olmayan ögeler içerir ve varlık analogisinde mekânın çok yönlü ve katmanlılığı hakkında ipucu verir. İnsan beyninin ve belleksel nüvelerin de bu açıdan irdelenmesi, fiziksel mekânların algısal, belleksel ve imgesel katmanlılığa olanak sağladığını ortaya koymaktadır.

“Geçmiş, kendiliğinden oluşmaz, (geçmiş) kültürel yapının ve temsilin bir sonucudur; (geçmiş) her zaman özel motifler, beklentiler, umutlar ve hedeflerle desteklenir ve şimdiki zamanın çerçevesi ile biçimlendirilir.”

[127]

Zaman ve mekân özelinde geçmiş, şimdi ve geleceğin izleri mekân içerisindeki bellek anımsamaları hakkında bilgi verir. Mekânın değişimi ve dönüşümü de verilerin belleksel ortamdaki mekâna yansımaları olarak düşünülebilir. Bu nedenle birey-toplum bellek depolarının baskın izlerle dolu olması mekânın olumlu (daha zor silinen) bir biçimde katmanlaşmasına olanak sağlayacaktır.

Belleği zayıf ve yetersiz olan toplumların, bireysel ve toplumsal tarihi de zayıf olacaktır [128]. Bu açıdan irdelendiğinde bellek mekânı (içteki mekân) dışa yansır ve fizik mekân ile sosyal mekân biçimlendirilmeye başlar.

21. yüzyılda teknolojinin gelişmesi ve verilerin doğal bellekler dışında depolanması farklı tartışmaları gözler önüne sermektedir.¹ Metabellek, verilerin metalaştığı metadata’ların depolandığı bir alan olamaz mı? Bellek ötesinde bir tahayyül ile evrenin, fiziğin ve verilerin öteye giderek farklı algısal ve ansal birtakım olguların gündeme gelmesi önem arz etmektedir.

Mekânların ve mekânı deneyimleyenlerin-yaşayanların algısal olgusunu doğrudan ve/veya dolaylı olarak etkilenmesi bellek durumunun gelecek yıllar içerisindeki önemini gözler önüne sermektedir.²

2.4.1 Bellek Türleri & Sınıflamaları

19. yüzyıl sonlarında William James belleği kısa ve uzun olacak şekilde ikiye ayırmıştır. Kısa ve uzun kavramı zamansal birtakım olgular barındırmaktadır. Primer-Sekonder olarak adlandırılan bu bellek türü; zaman içerisindeki hatırlama ve anımsanın süresi hakkında bilgi vermektedir. Kısa dönem belleği, verilerin hemen hatırlanmasına olanak sağlamaktadır. Bu aşamadaki bellek sınırlıdır. Uzun dönem belleği, verilerin uzun zaman geçse dahi hatırlandığı ve anımsandığı bellek türüdür. Uzun dönem belleğinin kapasitel sınırları daha geniştir [129].

¹ Bkz. Metabellek.

² Bkz. Metafizik, Metaverse, Metadata.

Bellek; süre, zaman ve bilgi yönüne göre üçe ayrılmaktadır. Bunlar sırasıyla;

Süresine göre bellek;

- Duyusal Bellek (Sensory Memory)
- Kısa Süreli Bellek (Short Term Memory)
- Uzun Süreli Bellek (Long Term Memory)
- Çalışma Belleği

Bilgi yönüne göre bellek;

- Bildirimsel Bellek (Declarative, Explicit Memory)
- Örtük Bellek (Produral Memory)
- Anlamsal Bellek (Semantic Memory)
- Olaysal Bellek (Episodic Memory)
- Otobiyoğrafik Bellek

Zaman yönüne göre bellek;

- Geçmişe Yönelik Bellek (Retrospective Memory)
- Geleceğe Yönelik Bellek (Prospective Memory)

olacak şekilde açıklanmaktadır [130].

2.4.1.1 Bireysel Bellek

Bellek kavramı; bireyin özelinde düşünüldüğünde bilişsel olarak deneyimlerinin, anılarının içerisinde bulunduğu anlamlandırma kaynağıdır. Halbwachs'a göre; bireyin anımsadıkları ve anımsamadıkları geçmişi ile ilgili olarak içerisinde bulunduğu toplumla ilişkilendirilmektedir. Bu durumda bireyin gelecekte anımsamadığı anılarının ortaya çıkması, geçmişte bulunduğu topluluğun o zamanda yok oluşunu ifade etmektedir [131].

Ricoeur, içsel bir arayış olarak belleğin bilişsel, duyusal ve pratik olarak katmanlaşmasını, bireyin/öznenin özelinde olduğunu savunmaktadır. Bu gerekçeyle, öznenin zihin ile olan birlikteliğinin yanı sıra ruhun bedene sirayeti de önem kazanmaktadır [132]. Bellek, öznenin ruh ile bütünleşmesi ve bununla birlikte uçsuz bucaksız okyanusun içsel dünyasını tarif etmektedir.

Birey, içerisinde bulunduğu toplumun kendisi ile iletişimi neticesinde geçmiş bağlantılarını günceller ve belleğinden beslenerek gelecekteki bilişsel algısının etkilenmesine olanak sağlar. Algılama bileşeni olarak bellek, bireyin kendi öz ifadesini, zihinsel aktarımını ruhsal varoluşunun bedene yansımasıyla anlamlandırır ve belleğe kaydeder. Bu nedenle bireyin algılama, anlamlandırma bileşenleri William Randall'a göre içsel geçmiş ile ilişkilendirilen koleksiyon olmaktadır [133].

Bireysel bellek ile kolektif bellek arasındaki bağ birbiri içerisinde var olur. Kolektif bellek, bireyin iç dünyasından gelen içsel bellek ile ilintilidir. Bireysel bellekte dışsal boyut ise öznenin geçmişi ile ilişkilendirilir. Walter Benjamin, kendi özelinde belleği kavramsallaştırarak bireysel belleğin 'yaşanmış', kolektif belleğin ise 'aktarılan' olmaları ile özdeşleştirmektedir [134]. Yaşanmış olan şey bireysel bellekte anlık, geçici hatıralar olarak bulunur. Aktarılan ise toplumların köküne kadar ilerleyen kolektif belleği tümüyle etkileyen, kuşaktan kuşağa devam eden bir süreci içermektedir. İkisinin arasındaki fark bireysel bellekteki hafızalar geçici, uçucu olduğu için kolektif bellekte yer edinmemiştir. Toplumsal olarak önemli, akılda kalan bir bütün içerisinde dâhil edilen bireysel bellekteki veri, kolektif belleğe işlenir ve gelecekte önemli imgelerin varlığına işaret eder.

Birey, zaman içerisindeki bulunduğu konumu anlamlandırıp, algıladığı kendi benliğini kent içerisinde öz benlik olarak bulmaktadır. Neticesinde, bireysel bellek; topluma entegre edilerek kolektif bellek ile ilişkilendirilir. Kent mekânı, bireyi bir varlık olarak algılar ve hafızasının en derinliklerine kazınmasını sağlar. Böylelikle, birey bulunduğu sosyal çevrede kentin kazınan/hissedilen katmanlarını keşfetmekte araç haline gelmektedir.

Durkheim ise tam aksine, bireyseli kolektiften ayırmaktadır. Durkheim, toplumu oluşturan yalnızca bireyler değildir savını ortaya koymuştur [135].

Halbwachs ise Durkheim ve Aristoteles'ten esinlenerek bireyi tekrardan toplum ile birlikte düşünmektedir [136]. Bu bağlamda kolektif bellek kavramı birey ile birlikte bütünleşerek geçmişin izlerini bünyesine hapsedir.

2.4.1.2 Toplumsal Bellek

Belirli bir grup içerisinde bulunan bireylerin kimliği, belleğe kazınan değerler ile bağlantılıdır. Kazınan her değer bir öncekine ve sonrakine sirayet ederek mevcudiyetini toplumsal bellekte sürdürmektedir.

Bellek, geçmişteki edinimlerin geleceğe aktarılmasında önemli role sahiptir. Bu sebeple bireysel bellek; kişisel olan her türlü anı, hatıra gibi verileri aktarırken, toplumsal bellek; tarihsel, ekonomik, sosyal, kültürel olayların kolektif olarak üst üste katmanlaşması ile ortaya çıkmaktadır.

Toplumsal bellek, ilk olarak kültür kavramıyla özdeşleşmektedir. Kültür, toplumdaki belleğin inşasında en önemli yapıtaşlarından birisidir. Geçmişe olan bağ ve gelecekle kurulacak olan bağ toplumun kültürü ile ilintilidir.

Kültürel hafıza toplumsal olarak ortak değerler bütünüünün oluşmasında etkili rol oynamaktadır. Toplumda kazanılan hafıza, bireyin davranış ve değerler bütünüünün öğrenmesinde etkilidir. Bu hafızanın oluşumunda kentler önemli etki elemanıdır [137]. Kültürel hafızada; kentlerin sürekli değişim içerisinde olması, katmanların ve mekânların deneyimlenmesi ile bellekteki yerini pekiştirmesi sağlanmaktadır. Belleğin ortaya çıkabilmesi o yere özgü değerlerin, deneyimlerin sadece fiziksel oluşumlarla değil, aynı zamanda kenti algılayan ve yaşayan bireyler olarak yeni katmaların da üzerinde etkisini var etmektedir.

Bireysel bellekte algılanan dünya her ne kadar kişiye özgü olsa da, anılar belirli bir grup içerisinde olduğu için ortaya çıkmaktadır [138].

Toplumsal bellek, başka bir ifadeyle sosyal bellek; bireylerin kişisel tecrübelerini ve içerisinde bulundukları toplumla bağdaştırarak aktarılan geçmiş bilgiler olarak tanımlanmaktadır [139].

Geçmiş ve gelecek arasında bağlantı oluşturan toplumsal bellek; kültür kavramının hayata sirayet etmesi ile birlikte belirli zaman döngülerinde öznenin varoluşunun kanıtını ortaya koymaktadır. Kültür, toplumun temel yapıtaşını oluştururken, sosyal olarak üretilenin hafızadaki yeri bellek olarak tanımlanmaktadır. Kültür; topluluklara kimlik kazandıran olgu olarak sosyal çevrenin özünü ortaya koymaktadır [140].

Toplumsal bellek, geçmişi yeniden canlandıran, tekrardan yaşanır hale getiren tıpkı bir dejavu olmasını sağlayan olgudur. Her bir bilinç ve bilindişi olgular ruhsal olarak anımsanan, hatırlanan deneyimler yaşam izlerinin bütününu oluşturmaktadır.

Birey; toplum ve toplumun ürettiği mekân ile birebir ilişki içerisinde var olan bilişsel, duyuşsal, ruhsal, anlamsal edinimlerin toplamıdır. Birey, kùltürü ve toplumu etkilerken aynı zamanda geri dōnüşümlü bir ilişkiyi de beraberinde getirir.

Assman, kùltürel belleği tanımlarken, toplumsal bellek ile bütünüleştirir ve taşıyıcısı olduğunu ifade eder [141]. Geçmişin izleri, günümüzde yaşatılan ve geleceğe aktarılan bellek nüvelerinin geliştirilmesini sağlamaktadır. Bellekten bahsederken toplum ve kùltür birbirinden ayrılmaz ikili olarak var olmaktadır. Kùltürel bellek, toplumsal belleğin yansıısıdır.

2.4.1.3 Kentsel Bellek

Kentler, toplulukların yaşadığı ortak deneyimlerin paylaşıldığı sosyal alanlardır. Belleğin üretiminde ise; bireysel bellek, toplumsal bellek ile bütünüleşir ve ‘kentsel bellek’ kavramı mekâna bağlı olan bir bellek oluşturulmasını sağlamaktadır.

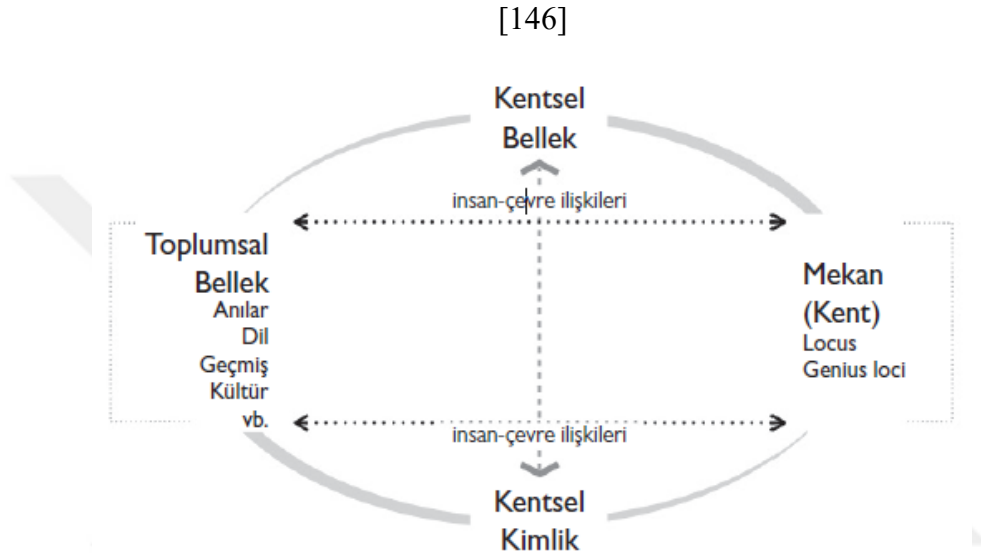
Kent belleği fizik mekân ile iletişim kuran, fiziki çevrenin değişen, dōnüşen karakterine bağlı olan bir mekanizma haline gelmektedir. Rossi, ‘kent mekânında yaşayanlar o mekânın ‘locus’udur ve kolektif belleğini var edendir’ tanımlamasını yapmaktadır [142].

Locus; N. Schulz’a göre, ‘yer’ olarak tanımlanmakla birlikte öznenin somut mekân ile etkileşimine geçer ve varoluşunun parçası haline gelir. Yerin kendine ait özellikleri, kimliği, ruhu ‘genius loci’ kavramı ile ifade edilmektedir [143]. Locus, kent belleğinin inşasında önemli yere sahiptir. Toplumsal kimliğin kent mekânına yansıdığı ve hem tekil olan bireysel belleğin hem de evrensel olan toplumsal belleğin yansıısıdır. Genius Loci ise, kentsel kimliğin yaratımında önemli karaktere sahip olmakla birlikte her kente özėü olmaktadır [144].

Bireysel belleğin yansıısı olan toplumsal bellek kavramı, kent mekânında soyut ve somut ifade bulmaktadır. Bilhassa, toplumsal belleğin var olmasında önemli etkisi olan kamusal mekânlar bu tür ilişkilerin yetiştirildiği alanlardır [145].

Kentsel bellek ile kent mekânı arasında bulunan örgü ağı etkileşimde bulunur ve zenginleşir. Kolektif belleği etkileyen, var eden ilkeler kültür, geçmiş, dil, anılar, deneyimler iken kentsel belleği var eden ilke ise locus ile kendine özgü karaktere sahip kentlerin meydana gelmesini ve çeşitli zenginliklerle ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Tablo 2.4).

Tablo 2. 4 Kentsel Bellek ve Kimlik Oluşum Sürecinde Toplumsal Bellek ile Mekân Arasındaki Karşılıklı İlişki

Kolektif belleğin kent mekânına yansması ile kendine özgün karaktere sahip kentlerin ruhu ortaya çıkar ve belleğin izlerinin kent mekânında görünür kılınması sağlanır. Belleğin izlerini kent mekânında kalıcı hale getirmek için kazınarak özgünlüğünü çıkarmak gerekmektedir.

Gerçekleşmiş olan hatıraların, anıların kentsel bellekte yer edinmesi ise kent mekânının algılanması ve belleğin izlerinin sürdürülmesini sağlamaktır. Böylelikle kent, yaşayanlar olarak belleğin kazınmış izlerini geleceğe aktarır.

2.4.1.4 Kolektif Bellek

Bellek; geçmişin izlerini günümüzde okunmasına olanak sağlarken geleceğin izlerine bireysel ve kolektif açıdan ışık tutmaktadır.

Halbwachs’a göre bireyin içerisinde bulunduğu mekânsal bağlam, çevre ve sosyal olgular olmadan bellek tezahürlerinin yapılması yetersiz kalacaktır [147]. Birey ve toplum ilişkisinden doğan kolektif yaklaşım; birliktelikten gelen tekil olmayan (çoklu) bir anlam ifade etmektedir. Geçmiş zaman izlerinin kalıcılığı ve sürekliliği akabinde kolektif bellek üzerinde toplumsal çok yönlü katmanlar barındırmaktadır. Aktarılan izlerle şekillenen kolektif bellek, yaşayanlar ile geçmiş arasındaki analogiyi kuran önemli bir olgudur [148].

Bellek kavramının sosyal olgular çerçevesinde düşünülmesi oldukça önemlidir. Halbwachs’a göre bellek; toplum ile oluşturulan, kullanılan “kolektif” bir teşekküldür. Belleğin kolektif oluşu, bireyin toplumsal izlerinden ortaya çıkan mekânsal etkileşimleri ile birlikte fizik mekân, kentsel mekân ve sosyal mekân özelinde önem kazanmaktadır [149].

Hall’e göre kolektif belleği oluşturan sosyal ve fiziki izler (anılar, olaylar, kişiler) mekâna entegre olmaktadır. Bireysel belleğin toplum belleğindeki tezahürü, kültürel değerleri ve sosyal yaşantıları mekânlara taşır. Bu durum, çok katmanlı toplumsal izlerin taşınarak, saklanarak ve aktarılarak ortak (kolektif) mekânların oluşumunu gündeme getirmektedir [150].

Bireysel izlerin kolektif yaşantılara evrildiği mekânlar çeşitli izlere maruz kalırlar ve kimlik kazanmaya başlarlar. Kolektif izlerin mekân içerisindeki yansımaları mekânı “salt mekân” olmaktan çıkartır ve iktidar belleğinin, toplumsal-kültürel belleğin etkileri neticesinde mekân yeniden şekillenir, değişir ve dönüşür [151]. Bu kapsamda kolektif bellek; mekân başlığı altında düşünüldüğünde toplumsal mekânların izdüşümüdür.

Kentsel bellek; kolektif belleğin zaman, mekân ve varlık birlikteliğinden oluşan imgesel-kimliksele nüveleri içeren mekânsal depolama alanıdır. Kenti deneyimleyen kentlilerin, mekânın bazı boyutları ile içten bir ilişki içerisinde. Mekânın analogik kesitlerinde birey kendi imgesini kentsel mekâna işler ve kolektif belleğin kentsel mekânda kolektif yansımaları görülür. Bu durum, kentlinin kendini ortaya çıkartarak kentini bulmasına olanak sağlamaktadır.

Kent kimliğini oluşturan soyut ve somut özellikler; mekânın kentliler özelinde algısal ve deneyimsel boyutlar çerçevesinde kolektif belleğe yansıtması önem arz etmektedir. Bu durum, kent kimliğine etki etmiş izlerin, yapıların korunması ve sürekliliği açısından irdelendiğinde kolektif bilincin akıcılığına vurgu yapmaktadır [152].

Kent kimliğini oluşturan somut unsurlar, kent belleği ve kolektif belleğin oluşmasına olanak sağlarken, kentsel mekânı deneyimleyen kullanıcıların kenti algılamasına ve bilinçlerinde yaşatmalarına olanak sağlamaktadır [153].

2.5 Kimlik

Katmanlaşmanın zaman içerisinde somut ve soyut özellikleri ile anlaşılabilir olmasının nedeni kimliktir. Kimlik; mekân özelinde kentin, kentli ile olan ilişkilerini ortaya koymaktadır. Kimlik bu yönüyle mekân üzerindeki toplumsal bir inşadır [154]. Lynch'e göre kimlik; mekândaki, insandaki ve birbirleriyle olan ilişkideki benzerliklere göre değil, farklılıklara göre olduğunu belirtmektedir [155].

Manley ve Guise; yerin özellikleri bütününde, doğal mekânlar olan eş yükselti eğrileri ve jeolojik değerlerin öneminden bahsetmektedir. Mekânın morfolojisine etki eden bu etmenlerin kimliği oluşturan nitelikler arasında olduğunu savunmaktadır [156].

Relph'e göre kimlik; bir yerin değerinin insanın o yerdeki deneyimlerine ve davranışına bağlıdır [157].

Kimliği etkileyen faktörler sırasıyla;

- Doğal çevrenin özelliklerine bağlı kimlik faktörleri
- Yapılaşmış çevrenin (fiziksel) özelliklerine bağlı kimlik faktörleri
- Sosyal çevrenin (beşerî) özelliklerine bağlı kimlik faktörleri, olarak sıralanabilir [158].

Benedetto Vecchi'nin Zygmunt Bauman ile gerçekleştirdiği diyalogda Bauman; her duygunun, reel yaşamdaki karşılığı olan hayat tarzının ve kolektif davranışın 'aslını' kavramanın öneminden bahsetmektedir. Bu durum, asıl olan olguyu bulmanın yanında zaman, mekân başlıkları altında düşünüldüğünde; sosyal, siyasi ve kültürel bağlamların incelenmesiyle mümkün olmaktadır [159].

Küreselleşmenin neticesinde 21. yüzyılın başında ortaya çıkan ‘Akışkan Modernite’ kavramı birey-toplum ilişkisinden meydana gelen arayüzü açıklamaktadır. Toplum içerisinde yaşamaktan kaynaklı tüm duygusal-algısal faktörlerin birey imgesindeki karşılığına akabinde toplum kimliğindeki etkisine değinmektedir. Akışkan Modernite ‘yerleşik’ kimliğe dayalı her türlü izin ‘uçucu’ olduğu bir dünya tezahür eder. Uçucu olan olgusal niteliklerin hakiki bir gerçeklik arayışında düşünülmesi gerekmektedir [160].

Bauman, günümüzün sınırlanmış, katı olmayan bir akışkanlığın; düzensiz modernizasyon anlayışındaki modernizmi (katı modernlik) en üst mükemmellik aşamasında konumlandırılan bir olgu olduğunu; Akışkan Modernite’yi ise sonu gelmeyen bir gelişim süreci olarak tanımlamıştır [161].

Küreselleşme ile ortaya çıkan çok kültürlü anlayış akabinde ekonomik ortam, fizik mekân ve sosyal donatılardaki dönüşüm, toplum kimliğini doğrudan-dolaylı olarak etkilemiştir. Bu durum, sosyal ve fiziki ortamlardaki etkileşimin artması halinde ‘yapay’ birtakım kimliksel olguların mekân özelinde entegre olmasına olanak sağlamaktadır. Bireysel imgelerin oluşturduğu kolektif kimlikler birer problem olarak görülmüş ve kimlik sorunları gündeme gelmiştir.

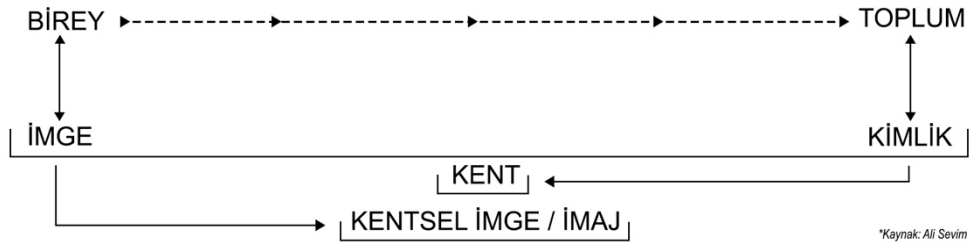
Bauman’ın “Kimlik” eserinde konu edindiği ‘Yersizlik ve Yurtsuzluk’ mekân içerisindeki aidiyet olgusu ile bireysel bir analogi kapsamındadır. Yersizlik ve aidiyet kavramları bu yönüyle zamansal arayüzdeki geçmişin özleminden başka bir şey değildir. Paul Ricoeur’ın ‘La mêmété’ kavramı; kimliğin zaman içerisinde sürekli oluşundan ve tutarlılığından bahsetmektedir [162]. Bu sebeple kimlik olgusunun gündeme getirdiği soyut ve somut özgün değerlerin sürekliliği mekân-yer tartışmasında önemli bir konuma sahiptir.

Kimlik kavramının sosyal ve fiziki tabakalaşmada önemli bir yeri vardır. Kimlik, toplumsal hiyerarşinin ayırıcı özelliklerindendir [163]. Bu nedenle; bireysel imgelerin kolektifinden oluşan toplumsal (kentsel) kimlik, kentsel mekânların yaşayışı ve sosyal normları hakkında bilgi vermektedir. Bu normlar; kentsel mekânı birebir yaşayan ve deneyimleyen açısından farklıdır.

Mekânın yaşayışını biçimlendiren toplumsal kimlik olguları içten ve derin bir biçimde kentsel mekâna nüfuz ettirir. Toplum, mekânı çeşitli kimlik arayüzleri ile deneyimleyip toplumsal kimlik izlerinin çakıştığı çok yönlü ve çok katmanlı bir olgu haline evrilir.

Birey, toplum, kent ve çevre birbirleri ile içten içe bağlı kavramlardır. Birey imgesinin ilişkisinde ortaya çıkan kentsel imge; bireyin çevre ile kurduğu ilişki neticesinde oluşan ve bireyin kentsel çevreden edindiği gözlemlerdir. Bireyin kentsel çevreyi algımlarken ve açıklarken kullandığı elemanlar Kevin Lynch'in '*Kent İmgesi*' ile doğrudan ilişkilidir [164]. Kent İmgesi bu yönüyle bireysel (kişisel) imgenin bir tezahürüdür. Kentsel mekânı algılayan, bireysel ve toplumsal farklılıkların oluşturduğu imge kavramı; birey ve kent ilişkisindeki özgün birtakım olguları açıklar niteliktedir.

Kimlik ve imge kavramlarının benzer açıdan ilişki kurulması birey, toplum, mekân açıklamalarının eksik kalacağını ortaya koymaktadır. Bu açıdan irdelendiğinde imge; kişisel, kimlik ise kolektif birtakım değerler çerçevesinden düşünülmelidir [165].

Şekil 2. 11 Kimlik-İmge İlişkisi

Kevin Lynch'in ortaya çıkarttığı "Kentsel İmge Öğeleri" bu açıdan bakıldığında; birey üzerindeki çeşitli ve özgün izlerin kent-çevre bütünündeki etki alanları olarak düşünülebilir [166].

2.6 Katmanlaşma

Katman (*Layer*) kavramını Oxford Sözlüğü “birbiri üzerinde bulunan, kat oluşturan yassıca maddelerden her biri ya da her bir kat.” şeklinde tanımlamıştır [167]. Katman bu yönüyle, üst üste birikimli olarak artan bir olgu olarak düşünülebilir. Katmanlaşma, her bir katmanın birlikteliğindeki süreç olarak tanımlanabilir. Mekânın boyutlaşması, izin ve/veya izlerin oluşturduğu katmanlar, zaman ile birlikte katmanlaşma sürecine evrilmesi önem kazanmaktadır.

Katmanlaşmanın imkân olabilmesi için yere ihtiyaç vardır. Bu yer fiziksel mekân veya varlık içerisindeki mekân olabilmektedir. Yer izlerinin mekâna taşınması ve kalıcı-geçici katmanların oluşturulması mekânı biçimlendiren temel hususlardan birisidir. Fiziksel mekânda katmanlaşma görünür, algılanabilir ve okunabilir olandır. Varlık mekânındaki (içteki mekân) katmanlaşma ise zihin, bellek ve bilişsel özellikler ile ilişkilidir.

Katmanlaşma olgusu, fizik mekânda her zaman okunur olmayabilir. Tarihsel süreç içerisinde değişen ve dönüşen mekânlar buna örnektir. Bu değişim ve dönüşümde mekânlar, katmanlılığını yitirebilir ya da var olan katmanlara ek katmanlar getirilebilir. Bu durum beraberinde çok katmanlılığı (*multi layered*) getirmektedir. Çok katmanlılık, birden fazla katman kümesinin mekân¹ içerisinde barındırılması ile oluşur.

Katmanlaşma, tarihsel sürecin algılanabilmesi için oldukça önemlidir. Süreç, katmanlılığı barındırmaktadır. Gelecek zaman dilimlerine başkalaşmış veya korunmuş katmanları varlık eksenli olarak aktarır. Bu aktarım varlığın (insan) sosyal, kültürel yaşantısının paralelinde gelişen bir durumdur. İnsanın belleğinde var olan yaşayış biçimlerini aktarmak mekânın ve bireyin kimliği ile ilişkilidir.

¹ Mekân, fiziksel ve fiziksel olmayan şeklinde ikiye ayrılabilir. Fiziksel olan mekân; duyu organlarımızla algılayabildiğimiz, somut bir anlam ifade etmektedir. Fiziksel olmayan mekân; varlığın içerisindeki mekândır. Düşüncelerin, fikirlerin ve duyu organlarımız ile algılayamadığımız özelliklerin açığa çıkartıldığı alandır.

Mekân ve bireyin kimliği, toplumun belleğini oluşturmaktadır. Bu durum çerçevesinde bakıldığında katmanlaşma kavramı; birey ve toplumun mekâna bıraktığı izlerin toplamıdır. Mekân, boyutsal arayüz kapsamında birçok izlerin birarada çakıştığı bir kavramdır. Bu izler gelecek zaman dilimlerine aktarılabilir veya geçmişin izleri fiziksel olarak silinebilir.

Katmanlaşmanın herhangi bir mekân içerisinde oluşu ve insanın zihnindeki var ettiği düşünsel, algısal veriler yalnızca fiziki bir mekân var eder [168]. Mekânın boyutlarından olan zaman boyutu mekâna dâhil olduğunda, mekân çok yönü olan ve mekândaki varlık eksenli izlerin çok katmanlılığa doğru evrilmesine olanak sağlamaktadır. Mekân, varlığın zaman içerisindeki deneyiminin toplamı olup zamanın sürekliliği içerisinde geçmiş, günümüz ve gelecek bağlantıları ile doludur. Mekân, zaman içerisinde geçmişe göre katmanlı bir yapıya ulaşır ve en önemlisi de varlık zihninde izler bırakır. Varlık zihnindeki bulunan izler, fiziksel mekândaki izlere kıyasla daha kuvvetlidir.

Katmanlaşmanın kendisini açığa çıkarttığı mekânlar, geçmiş zamandan günümüze gelene kadar birçok tarihi olaya, kültürel ve sosyal yaşanmışlıklara ev sahipliği yapmıştır.

Mekân içerisinde bireyin konumlandırıldığı yer neresi? Etrafında ve içinde bulunulan mekânı birey nasıl anlar ve algılar? Nasıl okur? Bu soruların cevabını bulma yolu, deneyimlenen mekânı anlamaktan geçmektedir. Mekânı anlamamanın bir yolu ise Palimpsest olarak adlandırılan katmanlı ve birçok boyutsal arayüzü olan bu yapıyı anlamak ile mümkündür.

Varlığın bir başka varlık tarafından ayırt edici (kendine özgü) özelliğin kimlik olduğu vurgulanmaktadır [169]. Bu durum, varlıklar arası ilişkideki kimliği ve mekâna atfedilen değeri ortaya koymaktadır.

Katmanlaşma kavramı zaman içerisinde oluşan tarihsel süreklilikte mekânsal kimliğin bir yansıması olmaktadır. Mekân kimliğini, birey ve toplumun bellekleri oluşturur. Birey ve toplum bellekleri, o anın kültürü ve kimliği ile ilişkilidir. Özetlenecek olursa; katmanlaşma, birey ve toplumun kültürel kimliğinin mekâna bıraktığı izler bütünüdür. Bu nedenle, katmanlı olma durumu; kültür, kimlik ve varlık ilişkisi çerçevesinde kopmaz bir olgudur.

Kentlinin mekân ile etkileşimi, kentin içerisinde bulunduğu konum, tarihsel süreç ile birlikte değişime uğramıştır. İnsan mekân ilişkisi, mekânın algılanması, kentlinin mekân içerisinde yaşayış biçimleri tarihsel süreçlerde farklılaşmıştır. Bu ilişkinin kentsel kimliğin oluşmasında önemli yeri vardır. Farklı yaşayışlar, çok katmanlı kültürleri beraberinde getirmiştir. Kentin kimliği, fiziksel, sosyal ve tarihsel yapıların sürekliliği ile geleceğe taşınarak devamlılığını sürdürmektedir [170]. Katmanlı mekânların, kent kimliğine etkisi oldukça önemli olmakla birlikte katmanlılık; insanların kendi geçmişlerini var ettikleri ve geleceğe aktardıkları bir olgu olarak devamlılığını sürdürmektedir.

2.6.1 Katmanlaşma ve Zaman

Katmanlaşma ve zaman ilişkisi birbirine bağlı ve ikili bir ilişkiye sahiptir. Varlığın ve mekânın sürekli olarak değişmesinin tek sebebi zamandır. Zaman, katmanlı mekânlarda sürecin okunabilirliği açısından önemli olup o dönem hakkında detaylı bilgi vermektedir. (Mekânı yaşayan varlık hakkında, varlığı var eden mekân hakkında ve bütün bu ilişkilerden etkilenmeyen zaman hakkında...)

Zaman ve katmanlaşma ilişkisine bakıldığında, o mekânın kimlik kazanması ilk olarak zaman ile mümkün olduğu görülür. Bu durumda varlığın mekâna dair duyduğu deneyim “ilk imaj” dan “kalıcı imaja” dönüşmektedir [171].

Geçmişte, zaman ve mekân kavramları farklı varlıklar olarak ele alınırdı. Fakat bu durum, iki kavramın birbiri ile olan ilişkisinin yoksun olduğunu göstermemektedir. Günümüzde zaman ve mekân yargısı eskiye göre daha iç içe geçmiş bir yapıdadır. Bu birliktelik ve kopmama durumu zaman ve mekânın aynı katmanda birlikte yol alan ilişkisel kavram olduğunu göstermektedir. Mekânın ve zamanın her birey tarafından göreceli oluşu ve algısal özelliklerine etki etmesi, varlıkların zihnindeki katmanlı durumunu da göstermektedir. Düşünen, idrak edebilen varlığın mekân ve zaman ile kurduğu ilişki, zihnindeki yansımalar bütününde mekânsal ve içsel katmanlaşmayı hissedilir kılmaktadır [172].

2.6.2 Katmanlaşma ve Mekân

Mekân, boyutları gereği içerisinde birçok nüveyi barındıran bir olgudur. Katmanlaşmanın varlık eksenli üretime geçildiği ilk yer mekândır. Zihnin katmanlaşması varlık içerisindeki mekânın bir örneğidir.

Katmanlaşmanın herhangi bir mekân içerisinde oluşu ve insanın zihnindeki var ettiği düşünsel, algısal veriler yalnızca fiziki mekân var eder [173]. Mekânın boyutlarından olan zaman boyutu mekâna dâhil olduğunda, çok yönü olan ve varlık eksenli izlerin çok katmanlılığa doğru evrilmesine olanak sağladığı görülmektedir.

Varlık, kendini keşfettiği ve hakikate ulaşma amacı içeren mekânda, bir yönüyle varoluşsal mekânı tanımlamaktadır [174].

Mekân, varlığın zaman içerisindeki deneyiminin toplamı olmaktadır. Bu deneyimler, zamanın sürekliliği içerisinde geçmiş, günümüz ve gelecek bağlantıları ile doludur. Mekân, zaman içerisinde geçmişe göre katmanlı bir yapıya ulaşır ve en önemlisi de varlık zihninde izler bırakır. H. Lefebvre'de bu perspektif ışığında mekândaki deneyimin önemini vurgular ve mekânı anlamlı kılan beden (madde) hareketinin mekân içerisinde yazı yazmaya benzediğini belirtmiştir [175].

2.6.3 Katmanlaşma Türleri

Katmanlaşma türleri ikiye ayrılabilir:

- Dikey (Tarihsel) ve Yatay (Kültürel) Katmanlaşma
- Görünür (Somut) ve Görünmez (Soyut) Katmanlaşma.

2.6.3.1 Dikey (Tarihsel) ve Yatay (Kültürel) Katmanlaşma

Yüzyıllar içerisinde değişime uğrayan dikey (tarihsel) ve yatay (kültürel, sosyal) katmanların [176], şu an görünürde olan ve olmayan katmanlar ile birlikte kentin kimliğini nasıl etkilediğini irdelemek, çok katmanlı kentlerin mekânsal dönüşümüne tesirini ortaya koymaktadır. Katmanlaşmanın getirdiği çeşitliliğin kente ve mekâna yansıması, yaşanılır oluşu bu konudaki oluşan çeşitliliği gözler önüne sermektedir. Kent katmanlarının insan yaşayışını nasıl etkilediği ve gelecekte oluşacak katmanların günümüzde nasıl yaşayacağı dikey katmanlaşmanın mekânsal bir belleğidir.

Dikey (Tarihsel) katmanlaşma, gerçek zamanın (her varlık ve her mekânda aynı olan) mekâna tarihsel süreç içerisinde yansımasını gösteren geniş perspektiftir. Yatay (Kültürel) katmanlaşma ise o mekânda var olan birey, toplum ve birlikteliğinden doğan kolektif belleğinin bir açıklamasıdır. Yatay ve dikey katmanlaşma mekâna fiziki ve/veya fiziki olmayan anlamlar yükler. Bu durum mekânın kimliğine etki ederek o yerin sosyal anlayışını, kültürünü değiştirir.

2.6.3.2 Görünür (Somut) ve Görünmez (Soyut) Katmanlaşma

Görünür ve görünmez katmanlaşma, anlamı gereğince dikey ve yatay katmanlaşma ile benzerlik gösterebilir. Her iki durumda zaman eksenli oluşu ve varlığın mekânı şekillendirme ilişkiselliğinde düşünülmelidir. Somut katmanlaşma tarihsel süreç içerisinde düşünülebilir ve bundan dolayı görünürlük ilişkisi kurulmaktadır. Görünür olma durumu, dikey katmanlaşmadaki zaman algısından farklıdır. Mekân bu yönüyle, tüm zamanların silinmeyen bir yönüdür. Görünmez katmanlaşma ise o mekân içerisindeki izleri hissedebildiğimiz fakat varlıksal olarak duyu organlarımızla algılayamadığımız olgulardır.

2.7 Palimpsest

Palimpsest kavramının kelime kökenine bakıldığında; Latince *palimpsestus* kelimesinden gelen ‘yeniden kullanılmak için temizlenmiş parşömen’ anlamına gelirken, Yunanca terim olarak tekrar eden anlamındaki ‘*palin*’ ve kazınmış anlamında olan ‘*psestos*’ kelimelerinin zaman içerisinde birleşerek oluşturulmasıyla türetilen bir kavram olarak ortaya çıkmıştır [177]. Tekrar tekrar kullanılan bu parşömenlerin gösterdiği; üst üste çakışma ile gerçekleşen yazılı metinlerin zaman boyutunun da içinde hareket etmesi ile birlikte eski yazınların gün ışığına çıkmasını tanımlamaktadır. Kullanılan parşömenlerin tekrar tekrar kullanılması kavramsallaştırılarak palimpsest metaforu haline getirilmiş ve her alanda özgün olarak katmanlaşmanın önemini ifade etmektedir.

Şekil 2. 12 Palimpsest Parşömen

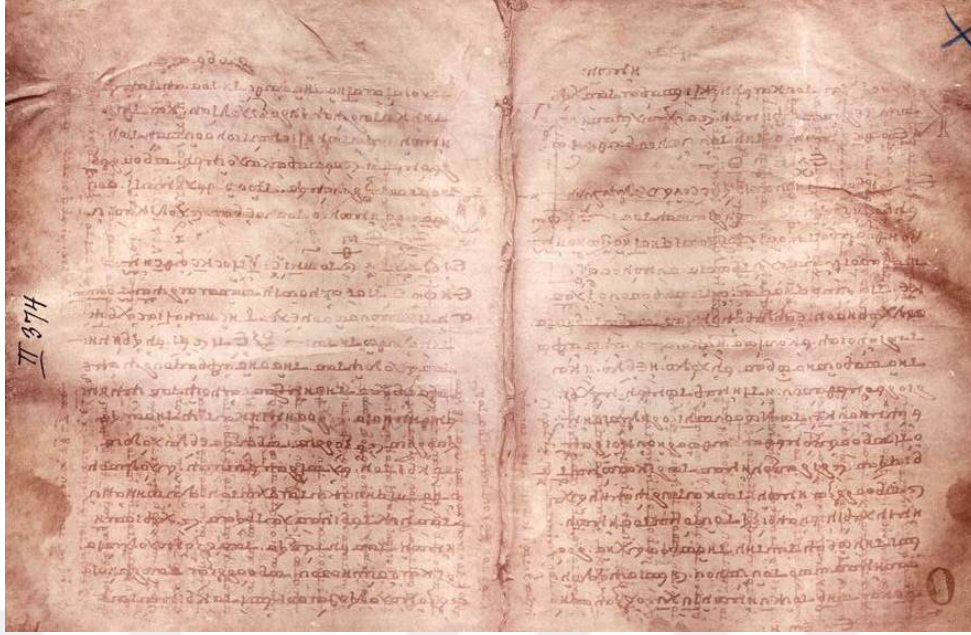
[178]

Üzerine eklenen her iz ve katman geçmişteki izlerin daha da görünmez olmasını sağlarken görünen katmanların arasından eski hayatı anlatan bir eser çıkartmaktadır. Farklı dönemlerdeki izler birbiri üzerinde çakışır ve zaman etkisi ile birbirine karışarak bütünün parçaları haline gelir. Bütünün parçalarının taşıdığı anlam, bütünden daha fazla anlamı barındırmaktadır. Eskinin üzerindeki yeni izler ve eskinin buğulu görüntüsü tıpkı kentlerdeki tarihi alanların izleri gibi ortaya konulmaktadır.

Palimpsest kavramı; sadece yazılı eserler için değil aynı zamanda birçok sanat dalı için de kullanılmıştır. Tıpkı kâğıt üzerinde oluşan katmanlaşma gibi, edebiyatta sanatta, fiziki ve sosyal çevrede, zihin katmanlarının oluştuğu ve zaman ile bu katmanların birleşmesini ifade etmektedir. Geçmişe ait izler bugüne taşınırken hepsinin bir arada oluşunun yorumlanması palimpsest olarak ortaya çıkmıştır. Palimpsest kavramının yorumlanması ve kentlerde eski izlerin kolektif olarak ilerlemesi açısından ilişki kurulması bir metafor olarak kullanılmaktadır.

Palimpsest veya Palimpsestus Antik Yunan'dan itibaren kullanılmış bir terim olup Palimpsestuslar; üzerine yazılmış olan metinlerin kazınması veya yıkanması ile silinerek, eski metinlerin yerine yeni eklemelerle yazılmış parşömen el yazmalarıdır [179].

Palimpsest yazmalarındaki üst üste katmanlı olma durumu, eski yazının üzerine eklenen yeni yazıların, zaman geçse dahi yazılı belleğin okunabilirliği hakkında ipucu vermektedir. (Şekil 2.13)

Şekil 2. 13 Palimpsest Örneği

[180]

Üzerine yazı yazılmış parşömenlerin & papirüslerin yeniden kullanılması ve işlevlendirilmesi Antik Çağ Dönemi'nde başlamıştır.

Palimpsestlerin ilk kullanıldığı dönemlerde üzerine yazılmış olan yazıların temizlenmesi için yalnızca o kâğıdı (Papirüs) yıkamak yeterli olmaktaydı. Fakat Parşömen kâğıdını yıkamak yeterli değildir. Parşömeni temizlemek için kazımak gerekmektedir. Palimpsest'ler bir nevi pörşemenlerdir. Özetle, katmanları okumak için kazımak gerekir... Palimpsest el yazmaları 7.-12. yüzyıl aralığında kullanılmıştır. Antik Çağ Dönemi'nden bu yana yazılmış Palimpsestlerin incelenmesi Rönesans Dönemi'nde başlamıştır. Rönesans Dönemi'nin sanat konusundaki ilerleyişi ve insanı odak noktası haline getirmesi, Palimpsest el yazmalarının da araştırılmasına ve geliştirilmesine olanak sağlamıştır.

Rönesans Döneminde kâğıt üzerinde kullanılan araştırma yöntemi “kimyasal işlem” olmaktaydı. Bu yöntem ile oluşan durum Antik Çağ Dönemi'ne ait başka metinlerinde gün yüzüne çıkarılmasına olanak sağlamıştır [181]. (Plautus, Cicero, Titus Livius, Ovidius ve Plinius'un palimpsestleri bu duruma örnek olmaktadır.)

Palimpsest kavramı çerçevesinde 19. yüzyıl ortalarına kadar Antik Çağ metinleri üzerinde uygulanmıştır.

1845’den günümüze gelene dek Palimpsestlerin kullanım alanı sosyal ve beşerî coğrafya başlığı altında düşünüldüğünde;

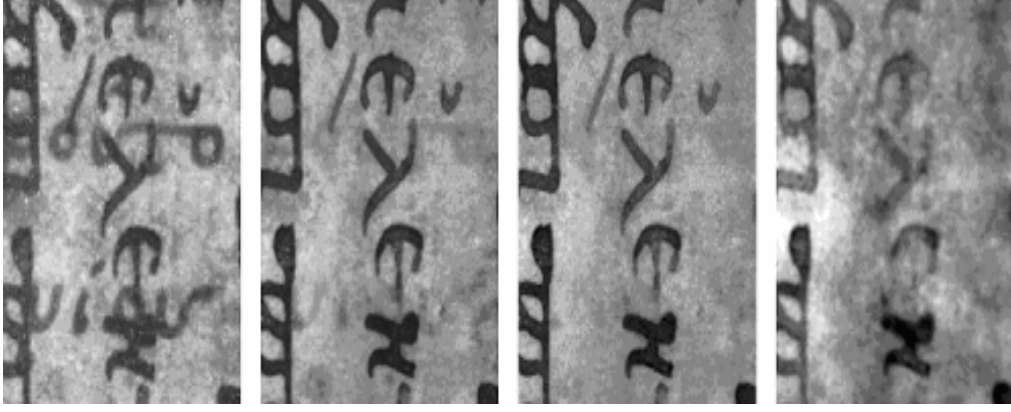
- Mimari, fiziki coğrafya, jeoloji
- Paleontoloji, nörobiyoloji, sinirbilim, genetik, biyokimya
- Astrofizik

gibi uzmanlık alanlarında uygulanmıştır [182].

Palimpsestler, tek bir uzmanlık alanının etkisi altında bulunmamaktadır. Bu yönüyle yazılan el yazmaları, birçok alanın kesiştiği ve farklı disiplinlerin karşılaştığı noktadır. Palimpsesti anlamak bir bakıma ilk izin bırakıldığı o dönemi anlamaktan geçer. O dönemin sosyal, kültürel, fiziki özelliklerini içeren el yazmaları, tarihin zaman eksenli süreçlerini daha etkili bir biçimde aktarma konusunda görev yapmıştır.

Palimpsest el yazmalarının tarihi oldukça eski dönemlere dayanmaktadır. Yazıldığı her zaman diliminin izleri ile dolu olan bu el yazmalarının, katmanlı halini ortaya çıkartmak bir nevi gerçeğe kavuşmayı nitelendirir.

Palimpsest el yazmalarına uygulanan “Multispectral” görüntüleme tekniği katmanlı yapılar arasındaki ilişkiyi görünür hale getirmektedir. Dar bantlı (NBI) görüntüleme, konfokal (confocal) mikroskopi, manyetik haritalama teknikleri ve yöntemleri Palimpsest el yazmalarının aydınlatılması için kullanılan yöntemlerdir [183]. Bahsedilen bu teknikler Palimpsest el yazmalarındaki “görünmeyen” izlerin açığa çıkartılmasını hedeflemektedir. Easton, Knox ve Christens-Barry’nin Arşimed Palimpsestine yaptığı bilimsel çalışmada Palimpsestlerin alt katmanlarını görünür kılmak ve katmanlı yapısını açığa çıkartmak gerektiği düşünülmüştür. El yazmalarına özel kameralar (farklı dalga boyları) ve teknikler ile müdahalede bulunulmuştur. Bu çalışma sonrasında Arşimed Palimpsestinin kısa dalga boyunda daha az görünür olduğu, uzun dalga boyunda ($\lambda=365$ nm) ve ultraviyole görüntüsünde yapılan işlemde en çok görünür olduğu tespit edilmiştir (Şekil 2.14). Bu durum aslında Palimpsest el yazmalarının okunabilmesine olanak sağlamakla birlikte Floresan özelliği olan parşömenlerin ışık ve dalga boyu ilişkisini gösterir niteliktedir [184].

Şekil 2. 14 Arşimed Palimpsesti Dalga Boyu-Işık, Görünürlük Çalışması

[185]

Gerard Genette’in 1982 yılında yazdığı Palimpsestes kitabı içerisinde ortaya attığı “Palimpsestik”; palimpsestlerin birer katmanlaşma sürecini içeren bir kavramdır. Bu katmanlaşma sürecinin sonucu olan “Palimpsestvari” durumu katmanların aralarındaki ilişkiyi; en alt katmandan en üst katmana kadar uzanan süreci ortaya koymaktadır. Bu süreç, palimpsestin çok katmanlılığı dışında, katmanlaşma strüktürünü ve en altta kalan katmanın yeniden açığa çıkartıldığını göstermektedir [186].

Mekânın palimpsestini anlamak; tarihsel, sosyal, edebi, eleştirel, kültürel, mimari yönden katmanlarını anlamak ile elde edilebilir. Palimpsest kavramı bu aşamada insan-mekân analogisine güçlü bir zemin hazırlamaktadır. Palimpsest’in kelime anlamından anlaşıldığı üzere katmanlaşma söz konusudur.

Palimpsestin yapısı bir şeyin özüne inmeyi, katmanlarını tek tek anlamayı ifade eder. Palimpsest metaforu yaşadığımız kentsel ve mimari alanlar ile birlikte düşünüldüğünde, mekânın katmanları ortaya çıkar. Bu katmanların, tarihsel katman, sosyal katman, kültürel katman olarak psikolojik etmenler ile birarada var oldukları görülür. Bu durum çok katmanlılığı beraberinde getirerek birçok farklı olgunun birarada barındırılmasına olanak sağlar.

Görünen ve görünmeyen katmanların zaman içerisinde evrimleştiği ve günümüz kullanıcılarının deneyimlediği mekânlarda melez bir birliktelik ile var olduğu görülür. Görünen katmanlar kadar görünmeyen katmanlar da varlığını hissettirmektedir. Bu durum, katmanlaşmanın fiziksel olduğu kadar fiziksel olmayan özelliklerini de içinde barındırmaktadır.¹

Palimpsest bir bakıma zamanı, özneliği ve katmanlaşmayı konu edinmektedir. Katmanlı olma hali “iz” oluşma sürecinden başlayarak; algı, kültür, bellek ve fizik mekân hakkında bilgi vermektedir. Bu durum zamansallık içerisinde oluşan olgusal niteliklerin ilk “iz” den son “iz” e gidene kadar oluşan düşüncelerin temeline inerek hakikati (gerçeği) gün yüzüne çıkartmasına dayanır. Bir başka deyişle “Görünürlük” hakkında ipucu vermektedir.

Palimpsest’in yapısı gereği “kıvrımlı, içe kıvrık, girift” hali vardır.² Bu durum zamansallığın mekân üzerindeki etkisini göstermektedir. Önemli olan iç içe katmanlı hali özelliği taşıyan mekânın özüne inmek ve palimpsestini açığa çıkartmaktır [187].

2.7.1 Palimpsest Metaforu

19. yüzyılda De Quincey’in yayınlamış olduğu ‘*The Palimpsest*’ adlı makalesi ile birlikte bu metaforun farklı alanlarda da kullanılmasının başlangıcı yapılmıştır [188]. Kent katmanlarının kendi zamanları ve kültürel bellekleri sürecinde dâhil oldukları bir bağlamın sonuç ürünü olarak ortaya çıkan çok katmanlı kentlerin sorgulanması ve açığa çıkarılması gerekliliğini vurgulamaktadır.

Dillon, ‘Palimpsest: Edebiyat, Eleştiri, Kuram’ adlı kitabında kendimizi anlamının tek yolunun palimpsesti anlamaktan yani zihnin katmanlarını anlamaktan geçtiğini vurgulamaktadır [189]. Palimpsest yaratımı, onu anlamlı kılan bir zemin üzerine oluşturulmalı ve yaptığı göndermeler metafor olarak nasıl kullanılması gerektiği açısından önemli kılınmalıdır.

¹ Görünen ve Görünmeyen Katman, mekânın boyutları ile birlikte düşünülmüş bir kavramsallaştırma örneğidir. İlk dört (sıfır, bir, iki, üç) boyut ile fiziksel olarak algılanabilen izler; görünür katman çerçevesinde düşünülürken, dördüncü boyut ile devam eden ve onuncu boyuta kadar giden katman yapıdaki izler, görünmez katman ilişkisinde düşünülmektedir. Görünmez katman fiziksel olarak algılanmasa da zihinsel açıdan görülebilir.

² Bkz. Zihin Palimpsesti (Thomas De Quincey)

Palimpsest metaforu; çevremizde sürekli değişen ve dönüşen ortamın zaman içerisindeki izlerin bütününe ifade etmektedir. Zamanla katmanlaşan yüzeyler üzerinden yeniden kazıma veya yeniden yazma eyleminin anlamlandırılmasıdır. Birçok farklı katmanın soyut veya somut izlerini bünyesinde barındırır ve geleceğe aktarır. Yapılan bu aktarım sadece somut olan kültürel ve fiziksel çevreyi değil aynı zamanda soyut olan zihnimizdeki hafıza katmanlarını da var eder. Bellek katmanlarının palimpsest olarak adlandırılması ile anlam bulur ve izler yaşamda varlığını sürdürür. De Quincey, bir metafor olarak insan zihnini palimpsest kavramı ile tanımlar. Özellikle zihinden silme hakkındaki başarısızlığı ifade eder ve eski izlerin yeniden açığa çıktığını vurgular [190].

“What else than a natural and mighty palimpsest is the human brain? Such a palimpsest is my brain; such a palimpsest, O reader! is yours. Everlasting layers of ideas, images and feelings, have fallen upon your brain softly as light. Each succession has seemed to bury all that went before. And yet in reality not one has been extinguished” De Quincey [191].

İnsan zihnini palimpsest olarak adlandıran De Quincey; aslında kaybolan anıların yere özgü değerlerle birlikte tekrar hatırlanmasını, açığa çıkmasını sağlayan o şeyin katman olduğunu ve eklenerek ilerlediğini vurgulamaktadır. Bu düşünce ile paralel olarak insan zihninin palimpsest ile düşünülmesi Sigmund Freud tarafından da benimsenmiştir ve bilinçaltına atıfta bulunmak için bu metaforu kullanılmaktadır. Freud ise, tıpkı insanın bilinçaltının ifadesi olduğu gibi şehirleri de palimpsest olarak kabul eder. Freud, bir kentin katmanlaşması gibi insanın bilinçaltının katmanlarının deneyimler ile temsilini ve üst üste gelen varoluşların ifadesini vurgular. Zihin; anıları ve deneyimleri depolayabilir, bu bakımdan metafor ile bağlantı sağlamaktadır [192].

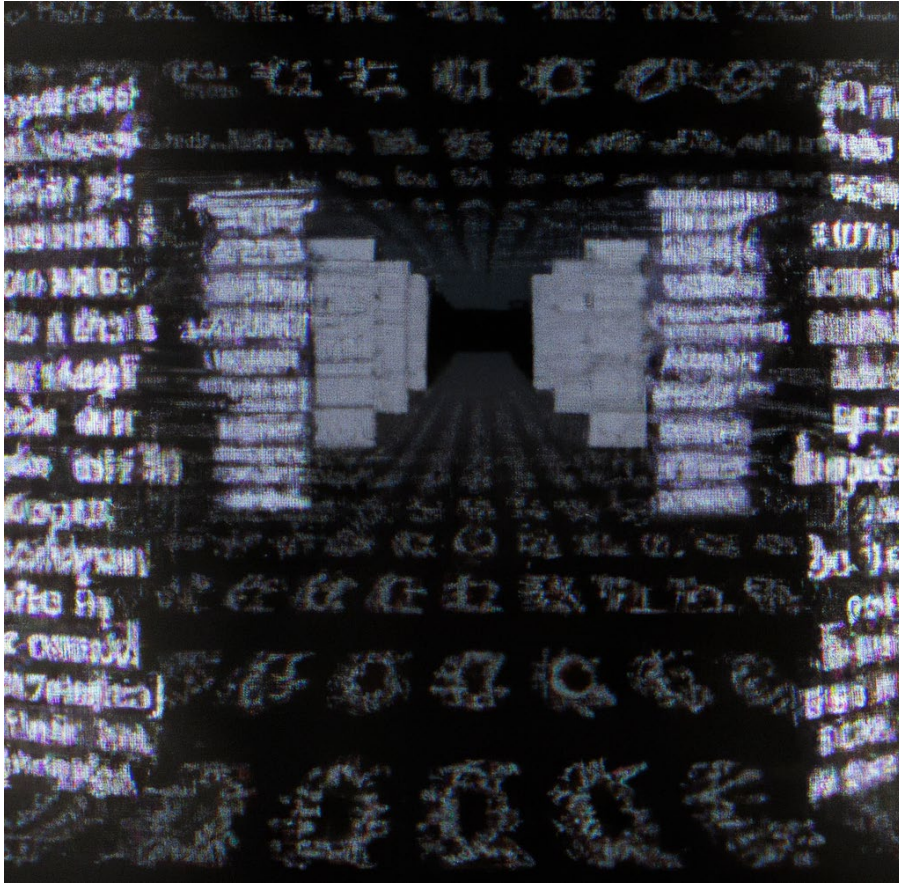
Freud ve De Quincey tarafından yapılan zihindeki palimpsest metaforu karşılaştırması ile birlikte kavramın birçok disiplinlerde uygulanmasına fırsat olarak görülmüştür. Geride bırakılan izlerin somut-soyut olabilmesi; geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek arasında araştırılabilecek karmaşık ilişkilere dair izleri barındırmaktadır. Bununla birlikte; arkeoloji, psikoloji, şehircilik ve mimarlık gibi disiplinlerde bu metafor daha da yaygın hale gelmeye başlamış ve bu kullanımın başlangıcına işaret olarak vurgulanmaktadır [193].

2.7.2 Palimpsest Türleri: Zihin (Bellek Üzerinden Palimpsest)

Palimpsestus'lar mimarlık, kent bilimleri, edebiyat, resim ve sinema gibi birçok uzmanlık alanın birer çakışma noktalarıdır. Baudelaire, Yabancı Cennetler-Les Paradis Artificiels (1851) kitabında varlık (insan) hafızasını palimpsest kavramı ile ilişkili bir biçimde düşünerek, zihnin ve hafızanın da katmanlı bir yapısı olduğunu vurgulamıştır [194].

“Benim beynim de seninki de bir palimpsesttir. Sayısız düşünce, görüntü ve duygu bir ışık kadar usulca beyninize doluşur ve her biri öncülünün üstüne biner ancak gerçekte hiçbiri yok olmaz.” Charles Baudelaire [195]

Varlık başlığı altında düşünüldüğünde yalnızca insanın (bilinç sahibi, düşünebilen) zihninde mi katmanlaşma vardır? Yoksa, varlığın mekâna kattığı anlamların da varlık eksenli bir mekânsal katmanından da söz edilebilir mi? Mekân, varlık tarafından çeşitli boyutların çakıştırılması ile elde edilmiş anlamlı boşluklardır. Bu boşluklar, zihnin palimpsestik özelliği ile bütünleşir ve boşluklar katmanlı birer doluluklar olarak mekânda yerini alır (Şekil 2.15).

Şekil 2. 15 Zihnin Katmanları

[196]

Zamanın katmanını sunan Palimpsest kavramı, yüzyıllar arasında üst üste anlam taşıyan nitelikleri tanımlar hale getirmiştir. Fiziksel obje, kâğıt, parşömen tanımlarından sonra, palimpsest kavramı metafor ilişkisi çerçevesinde düşünülerek, katman, zaman ve varlık (zihin) analogileri kurulmuştur.

Üst üste binen hatıraların, gelen yeninin üzerine eskinin binmesi, eskinin üzerindeki yeninin varlığına rağmen devam ettirmesi; kolektif olarak hafızanın bir palimpsest olarak ele alınması gerektiğidir. Kolektif olarak hafızanın bir ürünü haline gelen kentler de palimpsest gibi farklı katmanları içerisinde barındırmaktadır.

Her katman kendi zamanı içerisinde oluşur ve geleceğe aktarılmak için yolculuğa başlar. Yapılan bu yolculukta üzerine eklenen her yeni katman eskinin değerini azaltmaz, aksine daha da ortaya çıkartarak farklı bir bütün oluşturma yolunda ilerlemesi gerekir. Bu katmanlar zaman içerisinde birlikteliğini sağlar ve kentin kimliğinin oluşmasında önemli faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Kentin kimliği, yaşayan kentliler açısından bir ev niteliğini taşıdığından dolayı yapılan her müdahale içerisindeki kimliğin bozulmasına ve oraya özgü değerlerin yok olmasına karşı tehdit oluşturmaktadır (Şekil 2.16). Yerin ruhunu bozmadan, üzerine gelen katmanlar ile farklı parçalardan oluşan anlamlı bir bütün olma yolunda ilerleyebilen palimpsest olarak kendisini var edebilen olmalıdır. Tarihi kentlerin sahip oldukları bu katmanlar; hem fiziksel olarak tarihi verilerin devamlılığını hem de kültürel olarak toplum hafızasının kentteki kırılma noktalarını süreklilik içerisinde barındırmalıdır.

Şekil 2. 16 Kayıp Palimpsest

[197]

Kentsel ve mimari mekânı açıkça tanımlar nitelikte ve kavramsal temeli olan Palimpsest; eski biçimlenmelerin izlerini korurken yeniden kullanımı ve ek izlerin gündeme gelmesini de ortaya çıkarır. Bu durum, doğal olarak mekân içerisindeki değişimi ve dönüşümü çok katmanlı birer kayıt haline getirmektedir [198].

Terence Hawkes “Metaphor” adlı eserinde metafor kavramının kökeninden ve oluşum sürecinden bahsetmektedir. Bahsi geçen kavram Yunanca “üstünde” anlamına gelen *meta* ile “taşımak” anlamına gelen *pherein* kelimelerinden türetilmiştir. Hawkes metafor kavramını; ‘bir nesnenin başka bir nesneye taşınmasına olanak sağlayan ve türetilen kavramın, ilk kavramın yerini alacak şekilde konumlanması’ biçiminde yorumlamaktadır [199].

Heidegger ise “varlık” ve “ev” ilişkisinde “Varlık’ın Evi” kavramsallaştırmasındaki düşüncelerini de Palimpsest-Metafor başlığı altında düşünmek isabetli olacaktır. Varlık, ev ile kurduğu bağ zaman içerisinde ortaya çıkartılan ve her iki kavramı ilişki içerisinde tutan “ikamet” kavramının da bir metafor örneği olduğu görülmektedir [200].

Varlığın evi hakkındaki söylev (Die Rede vom Haus des Seins) “ev” imgesini varlığa doğru nakleden bir metafor (Übertragung) değildir. (Tersine bir metafor süreci tarif etmektedir.) Varlığın özünü düşünmeyi temellük etmek suretiyle bir gün “ev” ve “ikamet etmek” kavramlarının ne olduğunu düşünebileceğiz. [201]

Varlığın ikameti süreci katmanlaşma olgusunun niteliklerini gözler önüne sererken; mekân, yer ve palimpsest ilişkisinin metafor kavramları ile güçlü birlikteliğinden de bahsetmektedir.

2.7.3 Palimpsest ve Katmanlaşma

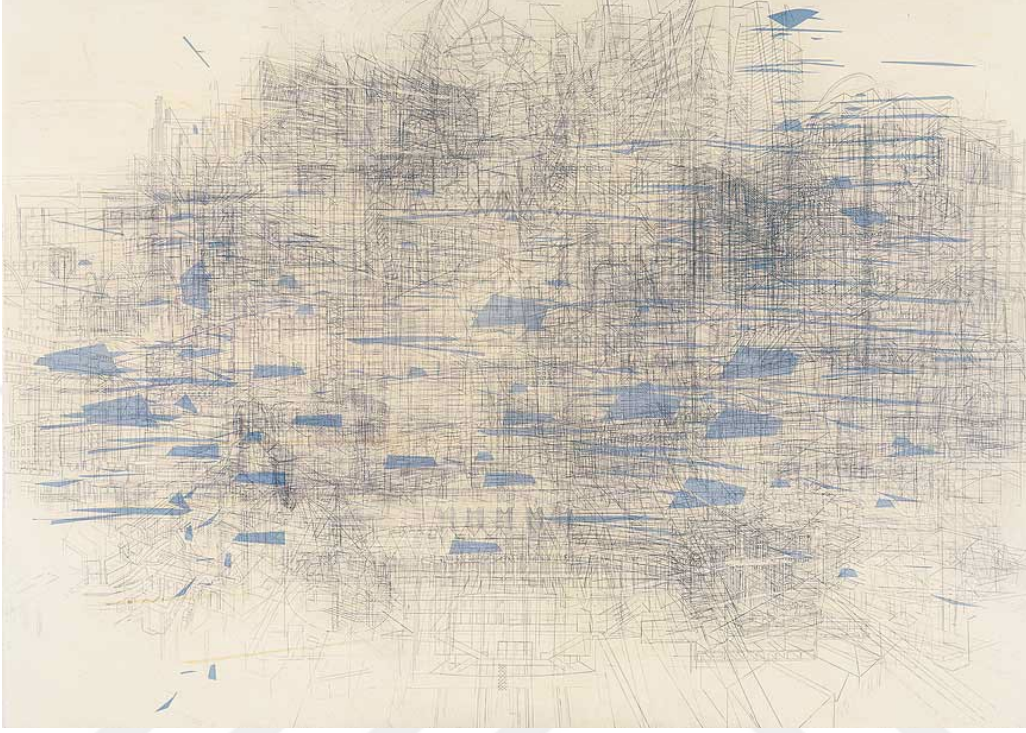
Mekân, yaşayan ve yaşatılan yer olarak varlığını korumaktadır. Mekânı ve kenti anlamının bir yolu palimpsest olarak adlandırılan katmanlaşmayı anlamaktan geçer. Kentin palimpsestini anlamak; tarihsel, sosyal, edebi, eleştirel, kültürel, mimari yönden katmanlarını anlamak ile elde edilebilir. Palimpsest kavramı bu aşamada insan hayatına güçlü bir zemin hazırlamaktadır.

Palimpsest’in kelime anlamından anlaşıldığı üzere bir katmanlaşma söz konusudur. Palimpsestin yapısı bir şeyin özüne inmeyi, katmanlarını tek tek anlamayı ifade eder. Kent ile palimpsest kelimesi birlikte düşünüldüğünde, kentin katmanlarını ortaya çıkartmaktadır. Bu durum çok katmanlılığı beraberinde getirmiştir.

Günümüzde görünen katmanlar kadar görünmeyen katmanlar da varlığını hissettirmektedir. Bu durum, katmanlaşmanın fiziksel olduğu kadar fiziksel olmayan özelliklerini de içinde barındırmaktadır.

Julie Mehretu’nun Palimpsest eserinde; zaman, mekân ve yer kavramlarının katmanlaşarak ortaya çıkarttığı ve etkileşim içerisinde dâhil ettiği fiziksel katmanlar birarada görülmektedir (Şekil 2.16). Eserin üretim süreci 21. yüzyıl mimarisinin bir ansiklopediden çizilen mimari formların biraraya getirilmesi ile ilgilidir. Bu mimari birikim, herhangi bir kentsel ortamda sadece fiziksel tarihin sürekliliği olarak değil, aynı zamanda alan kullanımı ve sosyal alışkanlıkların ifadesi olarak görülmektedir.

Tabloya uzaktan bakıldığında birçok işaret ve ifadeler biraraya girmekte, yakınlaşıldığı zaman mimari ifadeler de gün yüzüne çıkmaktadır. Sokakların üstten görünüşleri eklenerek sosyal yaşamın aktarılma istenmesi ile birlikte katmanlaşmanın zaman içerisinde sürdürülebilirliğinden bahsetmiştir.

Şekil 2. 17 Julie Mehretu. Palimpsest (old gods), 2006

[202]

“As you come close to it [...] the big picture completely shatters and there are these numerous small narratives happening.” (Julie Mehretu, 2006)

2.7.4 Kent ve Palimpsest (Urban Palimpsest)

Palimpsest kavramı, kentin tarihsel, sosyal ve kültürel katmanlarının oluşumunu ve sürekli değişen yapısını taşımaktadır. Kente bırakılan bu izler bütününde; kentin geçmişi, şimdiki durumu ve geleceği tekrar tekrar yorumlanmakta ve kolektif olarak birikimini sürdürmektedir [203]. Kentteki duysal bağlantılar sayesinde, insanların yer ve mekân ile bağlantı kurması, kentin geçmişi-geleceği arasında bağlanan bir köprü oluştururken palimpsest katmanlarına bir yenisini daha eklemektedir. Yerin ve mekânın ruhunu etkileyen zaman faktörü palimpsest metaforu ile düşünüldüğünde süreklilik sağladığı için sabit tutulabilir. Zaman içerisinde değişen ve gelişen yerleşime dair ait olan ruhun geçmişten gelen ortak hafızanın kentteki yansımalarını göstermek bu kavramın özelliklerinden birisidir.

Kentler sürekli olarak yeniden oluşmaya ve geçmiş ile bağlantı kurmaya devam ederler. Kurulan bağlantılar yere özgü hafızanın inşa edilmesinde önemli rol oynamaktadır.

Kent, kentlilerin hayatlarını sürdürdükleri, gündelik aktivitelerini gerçekleştirdikleri bir mekân olarak varlığını tarih boyunca sürdürmüştür. Kentte yaşayan insanların bir yerden bir yere giderken geçip gittiği sokaklarda, geçerken tanıdık biri ile karşılaşır duraksadığı alanlarda, alışveriş yaptıkları caddelerde, hayat akışının devam ettiği her dakikada kente bıraktıkları izler katmanları oluşturmaktadır. Bu durum kent mekânlarının oluşumunu ve katmanlaşmasını beraberinde getirir. Geçmişten günümüze kadar uzanan yaşamı ve dolaylı olarak yaşadığımız kentler de tarihsel katmanlılığı görmek mümkündür. Kentin kalbinin atmaya başladığı andan durana dek süreklilik ile birlikte katmanlar birbiri ile çakışarak devamlılık sağlanır. Bu katmanlar iki türlü devamlılığını sürdürmektedir. Birincisi; kentin fiziksel katmanları, kentin morfolojisi, kentsel dokusu, mimarisi olmakla birlikte; ikincisi ise kentin sosyal katmanı olan kültürel yapısı ve kimliğidir. Her kent sahip olduğu bu katmanları kendi içerisinde yaşam akışı ile birlikte devam ettirerek farklılığı oluşturur. İşte bu zenginlik tarih boyunca uygarlıkların farklı yerlerde farklı zamanlarda yaşayış biçimleri ile birlikte kent tarihine bir iz bırakmaları ile oluşur. Sahip olunan bu katmanlar kent mekânlarını zenginleştirir ve her kenti kendine özgü kılar.

Çok katmanlı kentlerin, mümkün olduğunca bu katmanların korunarak günümüze kadar ulaşması ise o kentteki yaşamın seyrini değiştirmektedir. Günümüze kadar gelen tarihi katmanlar düşey katman olarak var olmaktadır. Tarihin sürekliliği devam ederken, katmanlar birbiri üzerine eklenerek varlığını sürdürmektedir. Palimpsest, bir parşömen kâğıdı olmak ile birlikte aslında bu katmanların varlığının algılandığı örneklerden biridir. Yazı üzerine silinip, tekrardan yazılan yazılar ve zaman içerisinde eski yazıların gün yüzüne çıkarak yeni ile birlikte özdeşleşmesine bağlı devam etmesi bunun bir kanıtıdır.

Palimpsest'te olduğu gibi kentler de kendine ait olanı; eskiyi koruyarak günümüze kadar aktarabildiği zaman katmanların mümkün olduğunca görünür olabilmesi o kentin eski kimliğini kaybetmemesi için önem taşımaktadır.

Kısıtlı olanaklar doğrultusunda parşömen kâğıdı tekrar tekrar kullanılarak bu katmanlaşmayı elde etmektedir. Kısıtlar bir noktada işlev değişikliği veya o mekânın tekrar kullanılması gibi kentte değişikliklere sebep olabilir. Bu dönüşüm ve değişim aşamasında hala eskiden kalan izler korunduğunda kentin veya mekânın kimliğinin aktarılması sağlanmaktadır. Kimlik kavramı, kent mekânı ve mimari mekânda vurgulanması gereken en önemli ölçütlerden birisidir. Palimpsest alanlar (katmanlı alanlar) geçmiş ile gelecek arasında ilişki kurmayı sağlar, kuşaklar arası bir iletişim aracı haline dönüşür ve dönemin sosyo-kültürel yapısını, yere aidiyet hissini günümüze kadar taşımaktadır. Bu değişim ve dönüşümde hangi katmanlar günümüze ulaştı? Hangileri yok olma tehlikesinde? Hangileri yok oldu? Katmanlaşmadaki görünür ve görünmez ilişkiler zaman ile birlikte yok olabilmektedir. Kültür, sosyal anlayış ve psikolojik çerçevede düşünüldüğünde, mekân görünmeyen katmanları etkilemektedir.

Zaman ile yok olan alışkanlıklar, kültürel yaşayışlar bu bağlamda katmanlaşan kentte yok olmaya yüz tutmuş bir tehlike olarak düşünülmektedir. Kentler, tarihin uzun sayfalarında geçirdikleri yolculuklarla birlikte farklı değişimler, dönüşümleri barındıran çok katmanlı yapıları ile günümüze kadar gelmişlerdir. Farklı dönemlere ait, kültürle ait her iz, her dönemin kendi katmanının üzerine kurulur ve geçmiş ile bugün arasındaki köprüyü oluşturmaya başlarlar. Bir kentteki asıl hayati olan aidiyet duyusunun sağlanabilmesi için kentteki tekrar tekrar yazılıp çizilen, çakışan katmanların bağ kurarak ilerlemesini sağlamaktır.

Aidiyet kavramı kişinin kendisini bir ‘yer’e ait olma hissi ve bağlanma durumu ile tanımlanabilir. Bireyin aidiyet duyusunun varlığı, yere bağlılığı da beraberinde getirmektedir. Yerin karakteri, mekânın fiziksel özelliklerinden bahsederken; mekâna yüklenen somut değerler, zaman içerisinde varlık tarafından eklenen nitelikler ile birlikte mekânın somut tarifi olmayan kültürel ve yere özgü özellikler ile bütünleşmesi; mekân-yer analojisini güçlü bir biçimde ortaya koymaktadır. Palimpsest kent, yaşanan zamanın yere ait değerlerinin geçmişin izleri ile harmanlayıp gündelik hayattaki bağlantısını ortaya koyar [204]. Tarihsel katman, insanın zihin süzgecinden tekrar geçer ve kendi içerisindeki deneyimini ortaya çıkartır.

Paul Knox Palimpsest kavramını iki farklı şekilde açıklamıştır. Birincisi, palimpsestin yazılı metin üzerindeki karşılığını tanımlar nitelikteyken; ikinci açıklama ise, palimpsesti “yüzeyin altında belirgin olan haller ya da genellikle sahip olunan çeşitli katmanlar” şeklinde bahsetmiştir [205]. Bu durum Palimpsest kavramı çerçevesinde yazılı metinler arasındaki sahilhiği bulmanın yanında kentsel ve mimari mekânlardaki katmanlı olma durumunun Palimpsest Metaforu ile olan ilişkisini göstermektedir.

Mekânlar, varlığın kendini ortaya çıkarttığı ve her türlü anlamsal değerin içerisinde saklı tutulduğu alanlardır. Palimpsesti mekân özelinde düşünmenin önemini ve fiziki katmanların (fiziki coğrafya) yanı sıra fiziki olmayan (beşerî coğrafya) katmanların önemini de göstermektedir.

Palimpsest, kentin tarihi geçmişi ile doğru orantılıdır. Çeşitli güçlü ve güçsüz katmanların imha edilmesi veya yeniden eski haline getirilme çabası kentsel mekân özelinde düşünüldüğünde isabetli olacaktır.

Kroessler “Palimpsest Korumasını” kentsel formun çeşitli ve birbirleri ile ilişkili katmanlarının korunması ile mümkün olduğundan bahsetmektedir. Kent özelindeki katmanların yalnızca silmek ve yeniden kazandırmaktan daha canlı olduğunu vurgulamaktadır [206].

George Orwell’in 1984 adlı eserinde “Bellek Deliği” ve geçmiş-gelecek ilişkisi üzerinden Palimpsest kavramını metaforik açıdan irdelemiştir [207]. Düzeni ve sistemi etkileyecek olan her türlü bilginin (iz) silinmesi zihindeki ve zihnin ürettiği zeminlerdeki (mekân) bellek kaybına sebep olduğundan bahsetmiştir. Bu durum geçmiş ve gelecek zaman dilimleri arasındaki ayrımı/farkı ortadan kaldırarak zamanın ruhunun (zeitgeist) derinden etkilenmesine sebep vermektedir.

Zamanın ruhu; zaman, mekân ve varlığın oluşturduğu varoluş sahasını etkilemiştir. Tüm zamansal arayüz içerisinde kendini hisseden insanın zaman ve mekân algısı “gerektikçe sık sık ve yeniden yazılan bir palimpsest’e dönüşmüştür” [208].

“Geçmiş denetim altında tutan geleceği de denetim altında tutar; şimdiyi denetim altında tutan geçmiş de denetim altında tutar.”

George Orwell

Bu durum, mekânın palimpsestini açıklarken zihnin ve belleğin palimpsestine de vurgu yapmaktadır. Sistem mekanizmasının işleyişi ve siyasi iradenin mekân üzerindeki etkisi toplum ve iktidar belleğini de şekillendirmektedir. Bu biçimlendirme tıpkı palimpsest el yazmalarında olduğu gibi, fizik mekândaki ve kent içerisindeki sosyal yapıya belirgin izlerin eklenmesi veya silinmesi ile oluşmaktadır. Zamansal tüm arayüz bu açıdan bakıldığında birer palimpsesttir.¹ Eklenmesi gerekenin eklendiği, silinmesi gereken izlerin silindiği zaman kavramı palimpsestin kontrol mekanizmasıdır. Oscar Wilde bu konu perspektifinden düşündüğünde “tarihe borçlu olduğumuz tek görev onu yeniden yazmaktır” açıklamasında bulunmuştur [209]. Zamanı kontrol etmek ve tarihin tüm hakikatini ortaya çıkartmak yeniden yazmak ile mümkün olabilir...

Kroessler’in “Palimpsesti Koruma” terimi yalnızca fiziki art arda gelen birbirleri ile ilintili katmanların korunması gerekliliğinden bahsetmez. Palimpsest’in ilk tanımlarından olan fiziki obje mekânı akabinde kenti ve mimariyi açıklar niteliktedir. Buradaki “Palimpsesti Koruma” daha sonraki zamanda ilişki kurulan parşömen el yazmaları ile birlikte mekânın katmanlı yapısından bahsetmektedir [210].

Mekânın yalnızca fiziki niteliklerinin oluşu orayı çok katmanlı yapmaz. Çevresel faktörler kadar soyut, algısal bütünlüğü olan bellek arayüzlerinin mekân özelinde hissedilmesi çok katmanlılık hakkında bilgi vermektedir. Mekânın deneyimsel oluşu bir takım soyut katman kümelerinin o mekâna aktarılması ile oluşmaktadır. Bu kompleks yapıdaki her bir izin anlamı derin, özgün ve tektir.

Marvin Bram, geçmişin katmanlarını yok etmenin derinliği etkilediğinden aynı zamanda yeni eklenen her türlü katmanın silinenin yerini dolduramayacağından bahsetmektedir [211]. Bu sebeple, mekânı anlamının bir yolu da yaşayan geçmişin izlerini taşıyan ve yaşayan günümüz izleri ile birlikte hissetmektir.

¹ Palimpsest kavramının bilinen tanımının yanı sıra; sistem içerisindeki bellek niteliği hakkında bilgi vermektedir. Bunun örneği olarak; farklı dini metinlerin üzerine yazılan Hristiyan el yazmalarının dinsel bir aktarım amacı içerisinde bulunarak toplumun belleğini biçimlendirmek olarak açıklanabilir.

Yaşayan geçmiş, şimdi ve gelecek; mekândaki zamansal içeriği aktarmakta olup zamansal arayüzdeki herhangi bir eksilti veya yok edilmişlik kendini varlık ve mekân içerisinde bellek kaybı ile karşı karşıya bırakmaktadır.

Lewis Mumford ‘The Culture of Cities’ adlı eserinde “Şehirde zaman görünür hale gelir” (In the city, time becomes visible) olarak vurgulamıştır. Mumford, kenti yazılı kaynaklar ile kıyaslandığında daha açık, anlaşılır olduğundan bahsederken; kentsel mekânı deneyimleyen her kesim (sosyal arayüz) insanın zihninde izler bıraktığını söylemiştir. Koruma kavramının felsefi anlayışının palimpsest ile olan kopmaz ilişkisi ve özellikleri, zaman kavramının birlikteliği neticesinde ortaya çıkan uyum ve çatışmadan bahsedilmiştir. Zaman içerisinde uyum ve çatışma kavramları mekân ve mekânı biçimlendiren etmenler olarak tanımlanabilir. Bu durum, soyut birtakım özelliklerin fiziki niteliklerin ötesinde, farklı katmanların oluşturduğu neslin yapısı ve karakterlerinden bahsetmektedir [212].

“Şehri imâr ederken nesli ihyâ etmeyi ihmâl ederseniz, ihmâl ettiğiniz nesil imâr ettiğiniz şehri tahrip eder.”

Turgut Cansever

2.8 Bölüm Değerlendirmesi

Mekân, varlıklar tarafından boyutlar arası birer deneyimsel boşluktur. Boyutların çakışması ve mekâna zuhur etmesi, varlık nezdinde mekânın varlıksal olgusunu göstermektedir. Nokta ile başlayan ve hayal edilebilir her şeyin muhtemel olması durumu boyutlar arasındaki katmanlı kompleks yapıyı göstermektedir.

Varlık bu yönüyle mekânsal bir varoluştur. Mekânın izlerini oluşturarak, orayı yaşanabilir, anlamlı birer hale getirmektedir. Boşluğun bu çerçeveden varlık tarafından anlam ve değer ile doldurulması o mekânı yaşanır, yaşanabilir kılmaktadır.

Varlık kavramı, mekânı ve zamanı şekillendiren bir olgudur. Tek bir varlık olan hakikat (gerçek), asıl olan varlıktır. Var olan varlık, canlının varoluş durumunu idrak etmesine dayalı olmadan zaten vardır. Yani var olan varlıksal şeylerin, bildiğimiz varlıksal şeylerden çok daha fazlası olduğunu söylemek mümkündür.

“Bildiklerimiz bir zerre, bilmediklerimiz bir okyanus...”

Isaac Newton

‘Mikrokozmos’ dan ‘makrokozmos’a geçen bilimsel argüman, varlığın değişim ve dönüşüm perspektifinden ele alması önemlidir. Değişim ve dönüşüm varlığın direkt olarak kendisi yani evrenin düzenidir. Evren, varlığın mekânsal ön ayağıdır. Her şey değişir, biriktirerek dönüşür. Varlıkların imkân alanı olan mekân’da (mimari ve kentsel) varlık eksenli olarak değişir ve dönüşür.

Temel iki kavram olan varlık ve mekân birlikte düşünüldüğünde zaman içerisinde aktarılan ve dönüşen katmanları var etmektedir. Zaman kavramı, bu yolda öncülük eden bir diğer kavram olmaktadır.

Katmanlaşma ile birlikte ortaya çıkan bellek kavramı nesilden nesile aktarılabilir ancak aktarımda bazı sorunlar doğurabilir. Mekân, varlığın deneyimlediği şekillendirdiği boyutları ifade ederken aynı zamanda katmanları oluşturan ve oluştururken her mekânı özgün kılan kimliği ile var etmektedir. Böylelikle aktarılan her kavram arasında bir ilişki bulunmakta ve hepsinin palimpsest metaforu içerisinde bir konumunun barındırması esas önemli noktalardan birisi olmaktadır. Palimpsest metaforu ile bütünleşen mekân, zaman, varlık, bellek ve katmanlaşma kavramlarının analizi neticesinde her anın kendine özgün niteliklerini ortaya koymak ve geleceğe aktarmak kilit noktalardan birisini oluşturmaktadır.

Kentler, birçok izi beraberinde taşımakla birlikte kültürel değerlerini de nesilden nesile aktarmak için palimpsest kavramını kullanmaktadır. Kentin içerisindeki bu çok katmanlılık, insanın aidiyetini, yere bağlılığını artırırken yaşamdaki deneyimleri üzerinden hafıza katmanını sunmaktadır. Eskinin izleri ile birlikte düşünmek, bugüne ve geleceğe özgü özelliklerin, değerlerin palimpsest oluşumunda etkisi devam etmektedir. Palimpsest olarak kentleri okumak ve anlamak geleceğe aktarılan geçmiştir, bunun tam tersi olan gelecek de geçmişte yaşayabilir mi?

Kentsel mekânlar, zaman süzgecinden geçerek üst üste gelen birçok olaylarla şekillenen, yaşanmış anların, kültürlerin izlerini taşıyan sürekli değişen ve gelişen canlı mekânlardır. Bu değişimler ve üst üste çakışan izler bütününde kentler palimpsest olarak kendisini koruyup, yerin ruhunu hapsederek geleceğe aktarmalıdır. Yapılan çalışma kapsamında; kentsel mekânların palimpsest metaforu ile kentsel koruma kapsamında ilişkisi kurularak kentlerin yaşayan bir canlı olduğunu ve o yere ait ruhun palimpsesti koruyarak gerçekleşeceğini kanıtını aktarmaktadır. Palimpsest kavramı, bu kapsamda koruma literatürüne geçen yer yer yıpranmış ve tahrip olmuş olsa bile varlığını sürdürebilen, sahip olduğu katmanları yerin ruhu ile birlikte farklı nesillere aktarılan mekânlar olarak tanımlanmaktadır.

İnsan duyuları tarafından fiziksel mekânın nesnel olan bileşenlerini etkileyen bilişsel ve zihinsel süreçte duyumsama başlar ve insanın geçmişten gelen birikimleri sonucunda hatırlama, kavrama, öğrenme gibi anlamlandırmalarla birlikte deneyimleri ortaya çıkar. Bu deneyimlerin sonucunda; algısal süreç kendini göstermeye ve mekâna özgü değerler anlamlandırılmaya başlar [213]. Mekânı anlamlandırma sürecinde ise önceki deneyimler ve birikimler çağrışımları doğurur. Farklı deneyimler ve farklı nesneler sonucunda genelleştirilen deneyimlerden yola çıkılarak çeşitli tutumlar ortaya konulmaktadır [214]. Deneyimin oluşması tek bir zamana bağlı olmamakla birlikte geçirdiği süreçlerin bütünüdür. Zamansal farklılıklar üst üste gelen katmanları oluşturmakla birlikte zamandaki akışın aslında deneyimin de katmanlaşmasından ortaya çıktığı durumunu beraberinde getirir. Kenti ya da mekânı algılamakta önemli etmen bireysel ölçek olduğu gibi bireylerin oluşturduğu toplumsal ölçekte bir o kadar önemlidir. Toplum içerisinde bulunan bireyin deneyimlerini şekillendiren ve bireyin de toplumu şekillendirdiği bu katmanlı yapının çakışması ile birlikte ortaya algı sürecinin bileşenleri çıkmaktadır. Bu katmanların oluşması sonucunda ise belli duyuların aktarıldığı ve mekân ile ilişkide bulunması, deneyimin özünü oluşturmaktadır. Palimpsest özün aktarılmasında aracı olarak kullanılan metafordur. Pallasmaa, bu deneyimin özünü ararken çevrel göreme ve dokunsallık hakkında vurgu yapmaktadır. Çevrel görme, dünyayı teniyle sarar ve mekân ile birleştirmektedir [215].

Deneyim, birden fazla duyunun birbiri ile etkileşimi sonucunda doğan ögedir. Bu kapsamda, Pallasmaa'nın vurguladığı dokunsallık duyusunun önceliği hepsini tek bir çatı altında toplar ve bütünleştirir [216]. Bu durumda algısal sürecin nesnesi haline gelen deneyim olgusu çok duyulu olmakla birlikte bireysel ve toplumsal boyutlarda farklılık göstermektedir.

Belirlenen kavramların literatür taraması sonucunda birbirleri arasında kurulan iletişim saptanmış ve tezin üçüncü bölümünde verilen örnekler ile birlikte sentezi aktarılacaktır.

3.1 Edinburgh Kenti Palimpsest İncelemesi

Palimpsest bir kent örneği olarak Edinburgh, çok katmanlı yapısı ve kendine özgün değerleri ile bütünleşen bir kenttir. Edinburgh kentinin tarihi ve kentin adının geldiği kökene bakıldığında katmanlı yapısının varlığı palimpsest metaforu ile bütünleşmektedir. ‘Edinburgh’, ‘Edin’ kelimesinin bölgede eski Roma Dönemi’nden Demir Çağı Dönemi’ne yaşamlarını sürdüren yerlilerin dilinde telaffuz edilmektedir [217]. Edinburgh kenti Romalılar tarafından farklı dönemlerde çeşitli isimlerle anılmıştır. Bu isimlerden bir tanesi ‘*Votadini*’ şeklindedir. Başka bir ifade şekli ise ‘*Gododdin*’ olarak bahsedilmiştir. Edinburgh kenti’nin tarihçesine bakıldığında eski yazılarda geçen ‘*Gododdin*’ halkına ait bir tepeden oluşan yerleşim yeri olarak tarihe geçmiştir [218]. Edin yerleşim yeri Edinburgh adını alana kadar geçen süreçte Ortaçağ Dönemi’nde ‘Eski İngilizce’de ‘*burgh*’ kelimesinin anlamı olan kasaba ile birleştirilerek bugünkü adını almıştır [219].

Edinburgh farklı dönemlerde birçok farklı kültüre ev sahipliği yapmış kentlerdendir. Edinburgh kentinin en eski yerleşimlerinin yaşadığı dönemsel periyot Mezolitik Çağı içerisine alan bir zaman dilimini kapsamaktadır. Tunç Çağı ve Demir Çağı’na ait yerleşimlerin olduğuna dair izler Craiglockhart Tepesi’nde ve Pentland’da ortaya çıkmıştır [220]. Craiglockhart tepesinde (Şekil 3.1) bulunan kalıntılar Edinburgh yerleşim yerinin binlerce yıl öncelerine dayandığının kanıtı göstermektedir.

Şekil 3. 1 Wester Craiglockhart Tepesi

[221]

17 bin yıl öncesine kadar Edinburgh'un var olan yedi tane tepesi buzullar ile kaplıdır. Bu süreçte yerleşimlere ait izler bulunamamaktadır. 15 bin yıl öncesinde buzulların erimesi ve karanın açığa çıkan katmanları ile birlikte ilk yerleşimlerin yeri olan tepelik alanlar oluşmuştur. Edinburgh kentindeki Water of Leith nehrinin (Şekil 3.2) oluşumu ise 15 bin yıl öncesinde eriyen buzulların nehri oluşturmasından kaynaklanmaktadır [222].

Şekil 3. 2 Water of Leith Nehri Yerleşim Yeri

[223]

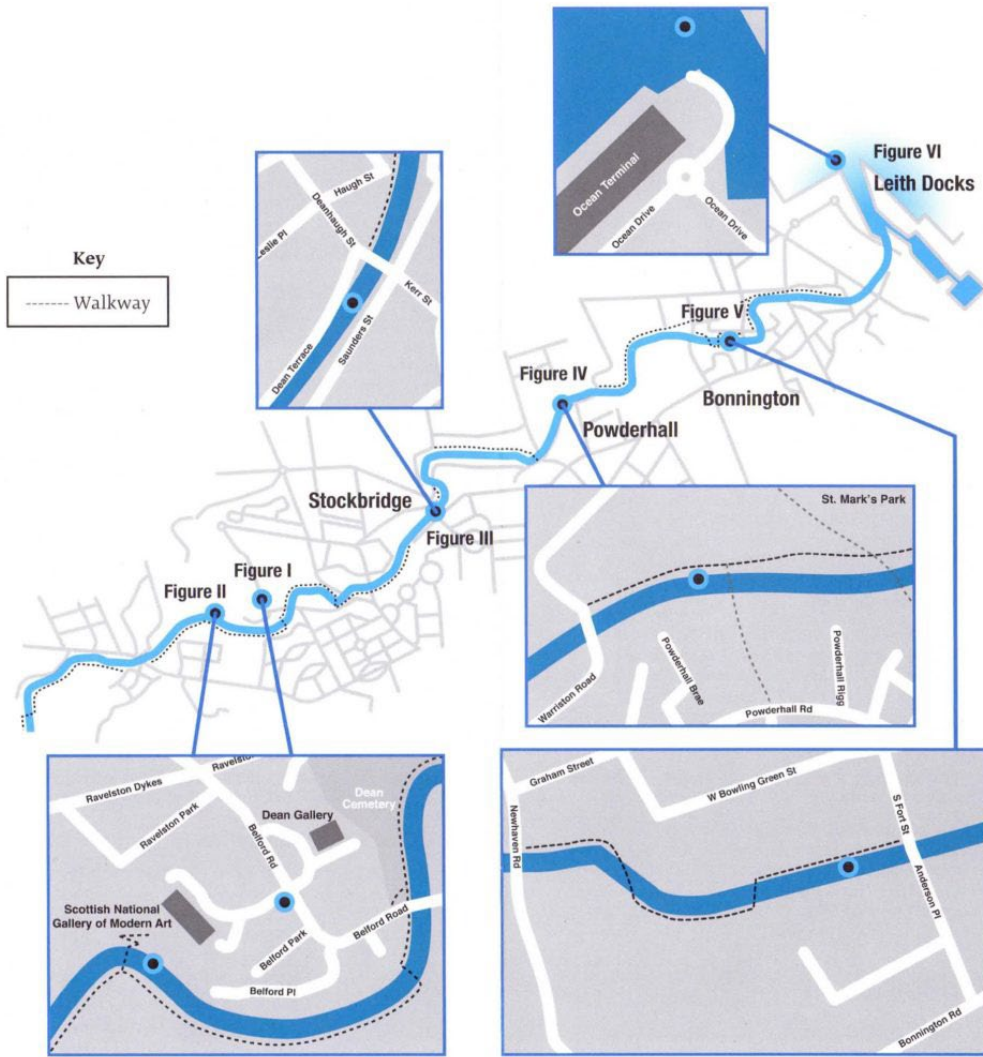

Şekil 3. 3 Water of Leith Nehri

[224]

Water of Leith nehri, (Şekil 3.3) tarih öncesi dönemlerde Neolitik Çağ, Tunç Çağı'na kadar uzanan çok katmanlı bir tarihi alt yapıya sahip olmakla birlikte Orta Çağ dönemine ait kaleler, malikaneler gibi çeşitli mimari yapıları bünyesinde barındırmaktadır. 12. yüzyıl ve devamında 18. yüzyıla kadar uzanan tarihsel süreçte arkeolojik tarihi dolaşan zamanlararası bir geçit niteliğindedir [225]. Nehrin döküldüğü Leith Limanı kentin tarihi kıyılarından birisi olmakla birlikte eski kent merkezinin eteklerinde yeni şehrin uzantısı olarak yer almaktadır. Önceleri ticaretin merkezi olan bu liman şimdilerde ise kruvaziyer gemilerinin duraklama noktası olmaktadır. Kentin en işlek olan kıyısı Leith, hem oteller hem ticaretin olduğu kafe gibi turizm odaklı alanları bünyesinde barındırmaktadır. Edinburgh kıyı karakteri bakımından diğer ülkelerden şu yönde ayrıştırılabilir; doğasını bozmadan korunmuş ve aynı zamanda insanın her noktasına erişimi düşünülerek yerleşilmiş bir kendir.

‘Water of Leith’ Eski ve Yeni yerleşimler arasında bir geçit niteliği taşımaktadır. Birçok tarihi bahçe, koruma alanlarına sınırı bulunmaktadır. Tarih öncesi dönemlerden itibaren nehrin gücü; değirmenler, tahıl sulama, öğütme, kâğıt üretimi, kumaş yıkama, taş kesme gibi farklı alanlarda kullanılmıştır. Endüstriyel arkeoloji bölümü içerisinde bulunan nehir 19. yüzyılın getirdiği kirlilik ile birlikte suyun da niteliği bozulmuştur. Günümüzde ise; nehir vadisi olarak kentin silüetinde gezinen bir zaman çizelgesi niteliğini taşımaktadır (Şekil 3.4).

Şekil 3. 4 Water of Leith

[226]

Şekil 3. 5 Antony Gormley Statues- "6 TIMES"

[227]

Edinburgh kentinin ana omurgasını oluşturan ve kentin kalbine açılan Leith limanını da içerisine alan nehir boyunca doğal ve yapay denge arasına dikkat çeken bir çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmada, insan boyutunda 6 tane demir heykel bulunmaktadır. Heykeller kentin omurgası boyunca farklı yerlerde konumlandırılarak sessiz ve düşünceli bir biçimde kullanıcının deneyimine sunulmaktadır (Şekil 3.5).

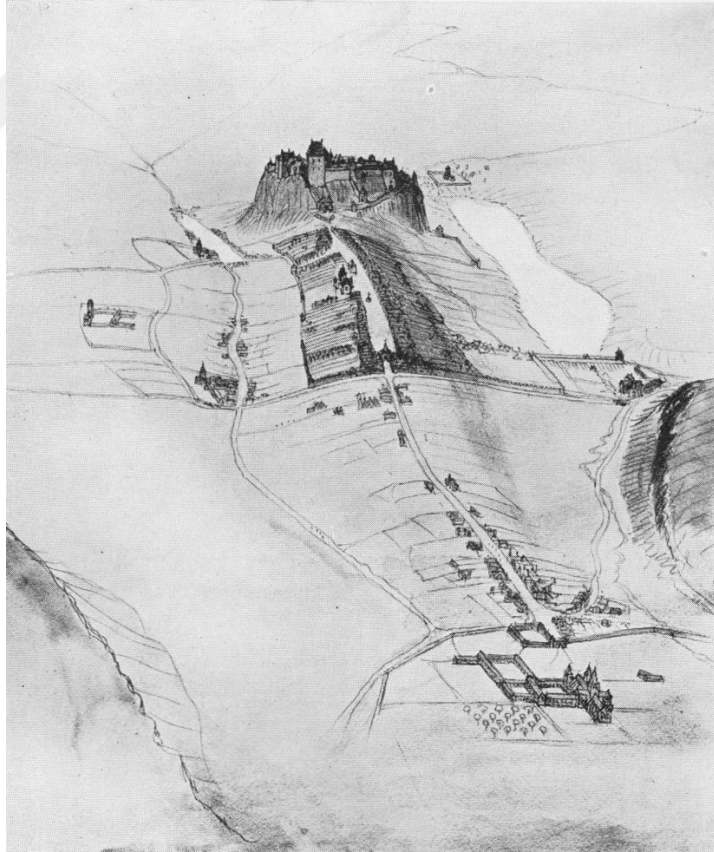
3.1.1 Edinburgh Dikey (Tarihsel) Katmanları

Edinburgh kentinin ayakta kalan en eski yapısı olduğu bilinen St. Margaret Şapel'i, 12. yüzyılda inşa edilmiştir. Günümüzde varlığının korunarak aktarılması palimpsest katmanının en alt tabakalarından birisini açığa çıkartmaktadır (Şekil 3.6.). Tarihsel olan düşey katmanlaşma neticesinde kentte her yeni yüzyıl yeni katmanlar ve izleri bünyesine ekleyerek ilerlemektedir.

Şekil 3. 6 12.yüzyıl St Margaret's Chapel

[228]

Şekil 3. 7 15.yüzyıl Edinburgh Kenti Kale ve Çevresi

[229]

Edinburgh kentinin en eski haritalarından birisi olan 15.yüzyıl'a ait tepede kale ve devamında gelişen omurga şeklindeki şehri anlatmaktadır (Şekil 3.7). Kentin tarihi katmanlarına bakıldığında yerleşimin en tepeden eteklere doğru geliştiğini görmek mümkündür. Palimpsest katmanlarının korunması ve sürekliliğinin aktarılması açısından günümüzde bu kale ve çevresinin korunmasıyla eski kent adını almıştır. Haritada görünen omurganın başlangıç noktası ve devamındaki yol günümüzde Royal Mile olarak adlandırılmaktadır.

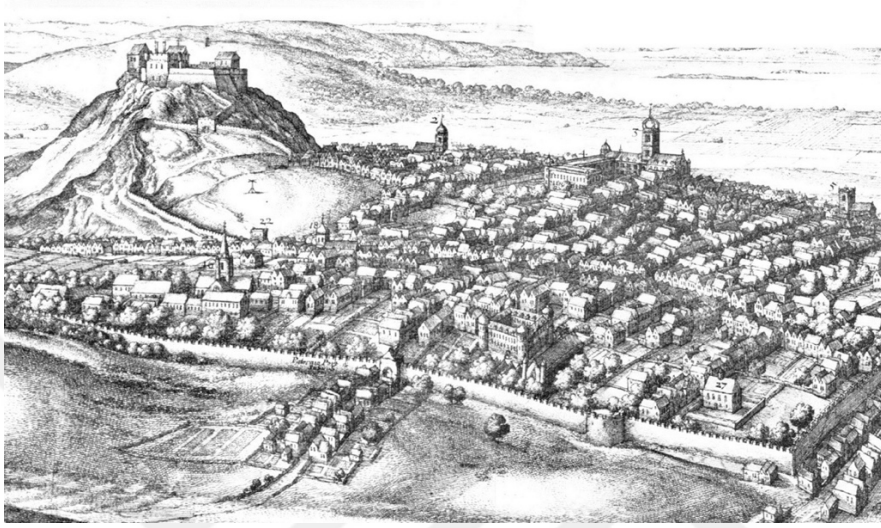

Şekil 3. 8 16.yüzyıl Edinburgh Kenti (Braun & Hogenberg, 1581)

[230]

Edinburgh kenti kayalıklar üzerine kurulmuş olan Eski Şehir ve Yeni Şehir olmak üzere iki parçadan oluşmaktadır. Kayalıkların üzerinde inşa edilen bir kale ve onun eteklerine doğru çizgisel olarak büyüyen bir kent; Edinburgh. Kayalıkların üzerine yapılan kalenin kuzey tarafı yıllar geçtikte sular altında kalmaya başlamış ve şehrin gelişimi güney yönünde artmaya devam etmiştir. Bunun ile birlikte yeni koruyucu duvarlar inşa edilerek koruma altına alınmıştır. 16.yüzyıl Edinburgh kentinde sur içerisinde bulunan bölgenin yavaş yavaş konutlara olan arzını tamamladığı ve nüfus yoğunluğunun giderek arttığı bir dönemdir (Şekil 3.8).

Edinburgh tarihsel katmanlarında 17. yüzyıl dönemi incelendiğinde; ‘Birleşik Krallık’ oluşumu ile İngiltere ve İskoçya Krallıklarının beraberliğini kabul etmiştir. 17. yüzyıl Edinburgh kentindeki gelişmeler ise; bina yükseklikleri daha belirgin hale gelmeye başlayarak sur içerisinde bulunan konut yerleşimlerinin ve nüfusun artması ile yüksek katlı yapılaşmanın başladığı görülmektedir (Şekil 3.9).

Şekil 3. 9 17.yüzyıl Edinburgh Kenti Sur İçerisi

[231]

Sur duvarlarının içerisinde; artan nüfustan dolayı kat yükseklikleri artarak modern gökdelenlerin ilk hareketinin başladığı zamana işaret etmektedir [232]. Sur içerisinde kalan yapılar günümüzde Old Town (Eski Kent) olarak adlandırılan bölgede yer almaktadır (Şekil 3.10). Viktorian Dönemi’ne ait yüksek yapılar eski dönemlerdeki yaşayış biçimini şimdiki zamana zuhur ettirmektedir.

Şekil 3. 10 1690 Yılına Ait Edinburgh Panoramik Çizimi

[233]

Günümüzde korunan bölge olarak tanımlanan ‘Old Town (Eski Kent)’ palimpsest katmanlarının hissedilerek okunduğu alanlardan birisini oluşturmaktadır. Yaşam biçimi, yapısal özellikler, fiziksel koşullar, o dönem kültürünü devam ettiren fiziksel elemanlar ile hissedilen tarihi katmanlar devamlılığını sürdürmektedir.

Edinburgh kenti 18. yüzyıl ile birlikte sur içerisinde tanımlanan alan dışına taşmaya başlanarak ‘New Town (Yeni Kent)’ inşa edilmeye başlanmıştır. Kalenin kuzeyine doğru yerleşimler konumlandırılmaya konumlandırılarak kentin yayılımı gerçekleştirilmiştir. 1780 tarihli haritada eski yerleşimin kıyı boyunca güneye doğru şekillendiği görülmektedir (Şekil 3.11).

Şekil 3. 11 1780 Edinburgh New Town (Yeni Kent) Gelişimi (John Ainslie)

[234]

18. yüzyıl sonlarına doğru kentin kültürüne ve sosyal karakterine etki edebilecek düzeyde göçler başlamıştır. İş adamları, profesyoneller, üst kesimden aileler kentin New Town (Yeni Kent) olarak yerleşimin geliştiği bölgede tek ailelik konutların bulunduğu muhitleri tercih etmektedir. Bu gelişim sonucunda Old Town (Eski Kent) terk edilmeye başlanmış ve yerini daha alt kesime bırakmaya başlamıştır. Bu durumun gerçekleşmesi eski kent yerleşiminin en önemli özelliklerinden birisi olan ve katmanların ruhunu etkileyecek biçimde ‘Sosyal Duygu Birliği’ni zedeleyerek kentin en önemli miraslarından birisinin yok olmasına zemin hazırlamıştır [235].

Büyük ölçüde kentin dokusunun, renginin, kokusunun, hissinin yok olduğu bu dönemde; kent içerisinde yaşamını sürdürenler durumdan etkilenmiştir. Böylelikle, palimpsest metaforu ile düşünüldüğünde kentin ana katmanlarından ve ana çekirdeği olan eski yerleşimin yavaş yavaş üst kesim tarafından terk edilmesi kültürel bir çeşitlilik yaratarak hafızalara kazınmıştır. Kentin karakterini etkileyecek nitelikte olan bu göç kentin yerleşimi ile birlikte katmanlarına sirayet etmektedir.

Şekil 3. 12 1830 Edinburgh

[236]

19. yüzyılda Edinburgh Kenti yeni yerleşim yerleri ile birlikte büyümeye ve gelişmeye devam etmektedir (Şekil 3.12). Kente yeni endüstriyel üretimlerin girmesi ile birleşen sanayi iş gücü sayesinde merkez haline gelmiştir [237]. Edinburgh kenti bir bakımdan iki farklı kenti bünyesinde barındıran bir yer haline gelmiştir. İki farklı çekirdek oluşumunu ve gelişimini bünyesinde barındıran kent zamanlararası katmanlaşma ile birlikte farklı karakterleri içermektedir.

Kültürel olarak yatay katmanlar günden güne aktarılırken tarih her geçen gün üzerinde eklenerek ilerlemektedir. Öncelikli olarak eski kent yerleşiminde bulunan gösterişten uzak, alt sınıfın yaşam alanı olan pitoresk kent Old Town (Eski Kent); diğer yanda ise daha modern bir kent görünümüne sahip toplumun seçilmiş insanlarını barındıran New Town (Yeni Kent)'dan oluşmaktadır [238]. 1740-1830 tarihleri arasında gerçekleşen İskoç Aydınlanması, kente sirayet etmiştir. Edinburgh kenti Avrupa'da sanat, bilim ve tarih yönünden en uç noktaları yaşayan toplum olarak bilinmektedir [239].

Şekil 3. 13 1875 Yılları Edinburgh Kalesi ve Çevresi

[240]

Kentte mevcut kale içi yerleşimi çok kalabalık ve kötü koşullarda yaşam haline gelmektedir. Sosyo-ekonomik refah düzeyi varlıklı aileler kentin kuzeyine doğru gelişen New Town bölgesine yerleşmektedir (Şekil 3.13). 19. yüzyıl sonlarında Edinburgh etrafındaki yerleşimleri de bünyesine katarak büyümeye devam etmiştir. Bu büyüme her ne kadar kente etki etse de Old Town ve New Town olarak bilinen iki bölge kentin küçük tarihi çekirdekleri olarak varlığını korumaktadır. Kentin estetik, politik ve tarihi açıdan zengin iki merkezi 19. yüzyıl sonlarına gelene dek sürekli bir yeni katman eklenmesi ile oluşmuştur.

Orta Çağ'da kale içerisinde inşa edilen Old Town bölgesi Caste Rock olarak bilinen alana bakan yerde inşa edilmiştir. New Town ise; Old Town'un aksine yeni inşa edilen sokaklar, teraslar ve açık alanları ile kentin diğer odak noktasını oluşturmaktadır. Bu bölge kale içerisine göre daha lineer ve düzenli olarak planlanmıştır [241].

3.1.2 Edinburgh Yatay (Kültürel) Katmanları

Edinburgh kentinin silüetine bakıldığında fiziksel özellikleri bakımından soğuk ve çekingен görünmesine rağmen içerisinde büyük bir sevinç ve sıcaklığı barındırmaktadır. Kente önemli katkıda bulunan 18. ve 19. yüzyılda gerçekleşen İskoç Aydınlanması ile birlikte kentin şairleri, eleştirmenleri, yazarları, yayıncıları, gazetecileri, öğretmenleri, doktorları uluslararası düzeyde entelektüel birikimi kente kazandırmıştır [242].

18.yüzyıl sonunda Aydınlanma Dönemi'ne kadar geçen süreçte Edinburgh, Orta Çağ kentinin verdiği sıkışık planlamayı devam ettirirken, sıralı düzene sadık kalmıştır. Birbiri üzerine eklenen dikey yapı toplulukları ile alan eksikliği giderilmeye çalışılarak 18.yüzyıl sonlarında gelişen İskoç Aydınlanması ve kentin gelişimi ile birlikte surların dışında da yaşam başlamıştır. Surları aşan ve kabuğunu kırıp dışarı taşan bu yerleşim yerinde eski kentin yükselen yapıları, dikey yerleşimine karşın yeni kent olarak planlanan bölgede Kuzey'den başlanarak yatayda yerleşim planı ile oluşturulmuştur. Bu iki zıt karakterli yerleşim kentin ayrı iki Viktorya Dönemi'nin banliyölerini kapsamaktadır.

Şekil 3. 14 Edinburgh Dünya Miras Alanı Haritası

[243]

Edinburgh Kenti'nin tarihsel olan dikey katmanları ve kültürel olan yatay katmanlarının palimpsest metaforu bakımından incelendiğinde; kentin eski izlerinin silinmeden geleceğe aktarılmış ve yeni gelen her katman var olan izlere saygı duyarak ilerlediği görülmektedir. Palimpsest kent olarak Edinburgh sadece fiziksel katmanların korunması ile değil aynı zamanda sosyal katmanları da bünyesinde muhafaza ederek ilerlemektedir (Şekil 3.14). Uzaktan bakıldığında kent soğuk duvarları olan bir yaşamı canlandırırken içerisine indikçe karşılaşılan sıcak bir kent atmosferine yerini bırakmaktadır. İçerideki derinliklere inildikçe kent deneyimi kendisini gösterir hale getirmektedir.

Şekil 3. 15 Edinburgh Dünya Miras Alanı Önemli Noktalar

[244]

Katmanların yeryüzündeki temsilleri ve yaşayan mekânlar ile aktarımı sayesinde palimpsest metaforu ile bütünleşerek gün yüzüne çıkmaktadır.

Palimpsest kent örneklerinden olan Edinburgh, katmanlarının geleceğe aktarılması ve yaşatılması açısından önemli bir niteliğe sahiptir. İzlerin geleceğe aktarılması kentteki yaşamın etkilendiğini ve bu yönde yaşayan halkın eskiden süregelen alışkanlıkları yerine getirmesi ile bütünleşmektedir. Kent içerisinde Old Town ve New Town bölgeleri ana iki çekirdek bölge niteliğini taşıyarak geçmişe uzanan zaman köprülerini ifade etmektedir. Var olan yapılar günümüzde de varlığını koruyarak palimpsest metaforunun kent içerisindeki tezahürünü ifade etmektedir (Şekil 3.15).

Şekil 3. 16 Edinburgh Calton Tepesi, UNESCO Miras Listesi Alanı

[245]

Edinburgh 1995 yılından itibaren UNESCO Dünya Mirası Listesine girmiştir (Şekil 3.16). Kentin ana iki çekirdeğinin bulunması ile diğer kentlerden farklı Old Town olarak adlandırılan bölge Orta Çağ dönemini yansıtırken; New Town olarak adlandırılan bölge ise daha çok Gerorgian Dönemi'ne vurgu yapmaktadır. Zamanlararası aktarım ile iki ana tarihi çekirdek varlığının korunması sağlanmıştır. Kente eklenen her gelecek katmanı eski katmanları yok etmeden varlığını sürdürmektedir. Dönemler arasında bir geçit olan ve Edinburgh tarihinin yaşanmışlıklarını taşıyan kent çekirdekleri yerli halk tarafından saygı ile anılmaktadır. Yapılan her yeni yapı, çevresine duyarlı bir biçimde varlığını kabul ettirmektedir. Palimpsest metaforu Edinburgh tarihi çekirdekleri ile bütünleşerek geleceğe aktarılmaktadır. Yapıların oldukça iyi korunmuş olmakla birlikte kentte yapılan bir gezinin, yürüyüşün zamanda yolculuğu hissettirecek niteliklere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu duygunun hissedilmesi ve algılanması palimpsest metaforu açısından oldukça önemlidir. Her katman kendine özgün nitelikleri bünyesinde barındırmasının yanı sıra gelecek katmanları ile bütünleşerek sonsuz olan kültür katmanlarını devam ettirmektedir.

İçerisindeki izlerin okunduğu palimpsest olarak Edinburgh kentinin deneyimlenmesi ve kullanıcıları tarafından algılanması katmanların görünür olduğunun göstergesidir. Her katman içerisine gizli nüveleri barındırmaktadır. Her yaşanmışlık geleceğe aktarılırken o anın yaşandığı fiziksel yapıların hafızasına kazınmaktadır. Böylelikle meydana gelen palimpsest kentler varlık tarafından hissedilir ve yaşanılır hale gelmektedir.

3.2 Quebec Kenti Palimpsest İncelemesi

Şekil 3. 17 Quebec Kenti Haritası

[246]

Quebec kenti, 17. yüzyılın başlarında Kuzey Amerika kıtasında ‘Yeni Fransa’ ismiyle kurulmuştur. ‘Quebec’ kelime anlamına bakıldığında, ırmağın giderek daraldığı bölge olarak tanımlanmaktadır. 1608 yılında kurulan Quebec Kent’i kalıcı olarak ticari aktivitelerin yapılacağı bölge amacı ile kentleşmeye başlamıştır. Resmi kayıtlara göre kuruluş tarihi 1608 olarak görünse de Kuzey Amerika kıtasının ilk sakinlerini bünyesinde barındırmış bir kenttir (Şekil 3.17).

3.2.1 Quebec Dikey (Tarihsel) Katmanları

Şekil 3. 18 Quebec – 1733 Amerika’daki İngiliz İmparatorluğu’nun Haritası, Popple, Henry

[247]

Jacques Cartier, bu bölgeye gelen ilk Avrupa’lıdır ve Fransa için yeni bir bölge keşfederek Quebec Kent’i oluşumunun temellerini atmıştır [248]. Kentin isminden de anlaşılacağı üzere nehrin daraldığı noktada bir liman kenti olarak güçlü surları ile Fransa’nın hakimiyetinde bir yerleşim yeridir [249] (Şekil3.18).

Şekil 3. 19 1832 Quebec, Kilise ve Çevresindeki Ticari Alanlar

[250]

19. yüzyıl ile birlikte Quebec Kuzey Amerika kıtasının önde gelen liman kentlerinden birisi olmanın yanı sıra Fransız ve İngiliz mimarisine sahip özellikleri ile kale içerisinde konumlanan tek yerleşim yeridir (Şekil 3.19). Bu yönüyle kentin mimari karakterinin korunarak günümüze aktarılması sayesinde eski katmanlar ve yeni katmanlar hissedilebilir niteliğe sahiptir. Kentin tarihi katmanlarının korunması ve aktarılması neticesinde kent belleğine nüfuz eden veriler günümüz yaşamına sirayet etmektedir. Kent yaşayan ve yaşatılan olma özelliği neticesinde palimpsest metaforu ile bütünleşmektedir. Palimpsest kent olarak verilebilecek önemli örneklerden olan Quebec, içerisinde yaşayan ve yaşatılan değerleri koruyarak geleceğe aktarmaktadır. Sadece fiziksel ölçekte korumanın yapılması palimpsest kavramının canlanması bu kapsamda yeterli değildir. Fiziki özelliklerle birlikte o mekâna anlam ve değer katan olguların, yaşam biçimlerinin, işlevlerin, kokunun, dokunun da beraberinde aktarılması önemli niteliğe sahiptir.

Şekil 3. 20 Quebec Kenti Mimari Karakteristik Yapısı

[251]

Quebec kentini özgün ve benzersiz yapan özelliklerinden bir diğeri ise; İngiliz ve Fransız kolonilerine ev sahipliği yapmış olduğu için mimarisinin bu sebeple etkilendiği görülmektedir. Resmi binalar, konutlar, kurumlar birçok yapının mimarisinin esintileri avrupa mimarisinin izleri taşımaktadır (Şekil 3.20).

Katedral çevresinde şekillenen bir liman kenti özelliğini taşımakta olan Kuzey Amerika'nın önemli liman kenti olmasıyla eski zamanlara dayanmaktadır. İngiliz mimarisini andıran özellikleri 19. yüzyıl Londra evlerini anımsatır niteliktedir. Hem Fransız hem İngiliz yerleşim kültürünün etkisi kentin her yerinde karma şekilde gözlenmektedir. Kentin özgün karakterinin etkilendiği bir diğer yönü de bu kültürlerin harmonisinden kaynaklanmak ile birlikte kente etki eden fiziksel öğeleridir.

Şekil 3. 21 1761- Notre-Dame-des-Victoires Kilisesi'nin Görünümü

[252]

Şekil 3. 22 Günümüz- Notre-Dame-des-Victoires Kilisesi'nin Görünümü

[253]

400 yıl boyunca süregelen tarihi ile Quebec Kenti, İngiliz ve Fransız koloni yaşamlarının önemli noktası olmasının yanı sıra ilk uluslara dahi ev sahipliği yapmıştır. Kent geçmişinin çok katmanlı ve çok boyutlu izleri günümüzde halen yaşama sirayet edebilir niteliktedir (Şekil 3.21) (Şekil 3.22).

3.2.2 Quebec Yatay (Kültürel) Katmanları

Çok katmanlı olan kentin boyutsal arayüzüne bakıldığında; birden fazla millete ev sahipliği yaparak geçmişinin silinmeden üzerine eklenerek ilerlemesini sağlamaktadır. Boyutlar, mekânlar arasında iletişim kurulmasını sağlayan nüveleri bünyesinde barındırmaktadır. Quebec Kenti, Quebec Eyaleti'nin başkent ünvanına sahip olmakla birlikte kullanılan ana dil 'Fransızca'dır. Böylelikle kullanılan dil bakımından kültürleri Fransız kültürüne daha yakın olmakta ve aynı zamanda kendine özgü kültürel özellikleri ile birlikte ön plana çıkmaktadır. Kente özgün kimliği, karakteri sayesinde yerleşim yerinin şekillenmesine kadar pek çok alana nüfuz etmiştir. Kentin çok boyutlu kültürel yapısı katmanların boyutları ile etkileşimini ortaya çıkartmaktadır.

Eski Quebec olarak adlandırılan bölgede kentin 'Ortaçağ' Fransız ve İngiliz kolonilerinden kalma bir yer şeklinde tanımlanmaktadır. Bu yönüyle Eski Quebec tarihi yönden belirleyici nitelikte bilgileri bünyesinde barındırmaktadır. 'Eski Quebec' tarihi bölge olarak adlandırılmakta ve iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Bölümlerden birisi Cap Diamant zirvesinde surlar ve içerisinde bulunan kale, Yukarı Şehir olarak bilinmektedir. Diğer bölüm ise, Place Royale Limanı ve etrafında büyüyen Aşağı Şehir olarak adlandırılmaktadır [254]. Her iki bölge de kendi içerisinde oldukça iyi korunarak günümüze kadar aktarılmıştır.

Quebec Kenti, Yeni Fransa'nın eski zamanlardaki başkentidir. Kuzey Amerika kıtasında yer alan kent, Avrupalılar için farklı bir yerleşim yerinin çözümlenmesindeki en önemli noktadır. Farklı ulusları bünyesinde barındıran Quebec kenti eski tarihi bölgesi ile geleceğin katmanlarına sirayet etmiştir (Şekil 3.23).

Şekil 3. 23 1932 Quebec Kenti

[255]

Quebec kenti, UNESCO Dünya Miras Listesi'ne 1985 yılında dahil edilmiştir. Dünya miraslarından sayılma sebeplerinden bir diğeri ise 'bütünlük' ilkesini tam anlamıyla yerine getiriyor olmasıdır. Bir şehir, kent, yerleşim alanının bütünlüğünü koruyabilmesi, eski tarihinin silinmeyen izleri ile birlikte geleceğe aktarılacak nitelikte olmasıdır. Quebec Kenti eski yerleşim yeri sınırları içerisinde kalan Eski Quebec evrensel değerleri bütünü ile bünyesinde barındırmaktadır (Şekil 3.24). Geleceğe aktarılan bu evrensel değerler dört asrı aşkın zamandır korunmakta ve geleceğe iz olarak kazınmaktadır. Bu nedenle Quebec, 'Palimpsest Kent' olarak adlandırılabilir niteliktedir. Palimpsest kent olarak nitelendirilen Quebec sadece fiziki bütünlüğü aktarmak değil, onunla birlikte süregelen yerin ruhunun geleceğe yansımaları kent silüetindeki yaşanmışlıklar ile gerçekleştirmektedir.

Şekil 3. 24 1826 Quebec Kent Surları

[256]

Palimpsest Kent Quebec; geçmişin izlerini fizik mekân çerçevesinde geleceğe aktararak katmanlaşan yapısını gün geçtikçe zenginleştirmektedir. Tarihi bir olgu, olay, yer, imge, varlık için bu kadar önemli olmasının sebebi; gelecekte yaşanacak olayların, geçmişin birer yansıması olduğu gerçeğidir. Zaman göreceli olmasının yanı sıra varlığın mekânın içerisinde tanımlı kılınması için gerekli ifade biçimidir. Zaman tek bir perspektiften bakıldığında sadece ileriye doğru akan bir olguyu ifade ederken mekân içerisinde geçirilen zaman ise katmanlaşarak ilerleyen ve kümülatif bir olguyu ortaya koymaktadır. Birbiri üzerine binen katmanlar dikey katmanda bir zamanı tanımlamakta iken yatay olarak ilerleyen kültür katmanında zamanın etkisi de görülmektedir. Kültür, nesilden nesile aktarılan değerler bütünü olmakla birlikte kentlere sirayet eden ruhlar, katmanların görünürlüğünü arttırmaktadır. Böylelikle yatay ve dikey katmanlaşma birbiri içerisine geçmiş sarmal şekilde ilerlemektedir. Zaman faktörü tarihi yönden etki etmekte ve yaşanan anı ifade ederken kullanılmaktadır. Kültürel değerler, gelenekler, yere özgün soyut değerler ancak varlık aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Önemli olan burada zaman faktörü değil varlık belleğinin aktardıklarıdır.

Şekil 3. 25 John Darlington Binası, 18. yüzyılın sonlarında yapılmıştır.

[257]

Quebec Kenti yıllar boyunca kentsel, tarihi, mimari açıdan bütünlüğünü korumuş ve korumaya devam etmektedir. Kapladığı alan, bulunduğu ölçek sebebi ile kent statüsünde bir koruma anlayışı ile değerlerinin aktarılması açısından önemli bir yerleşim yeridir. Kent ölçeğinde gerçekleştirilen koruma çalışmalarında sadece fizik mekân değil aynı zamanda kullanım şekilleri, işlevi, kentin kritik noktaları da korunarak aktarılmakta ve yaşatılmaktadır. Bu durum sosyal duygu birliğini beraberinde getirmektedir (Şekil 3.25). Kentte yaşayan halkın, yerlilerin görüşleri, hayatları önem kazanmakta ve devamlılığı sağlanmaktadır. Toplumsal olarak yapılan bu çalışma, bahsedilen kavramsal değerler bütününde belleğe ve kentin benliğine yapılan bir koruma çalışmasıdır. Böylelikle kent palimpsest metaforu ile özdeşleşmektedir.

Şekil 3. 26 Tarihi Quebec Kenti Sur Duvarları ve Çevresi

[258]

Yıllar geçtikçe ayakta kalmaya çalışan bölgeler birçok restorasyon, renovasyon, yeniden canlandırma projelerinin etkin olduğu bölge olsa da, tarihi yapısından ödün verilmeden bütünlüğünü korumak amacı ile gerçekleştirilmektedir. Quebec'in özgünlük değeri; kentin biçimi, dokusu, tasarımı, konumu, kullanılan malzemesi ile birlikte korunmaktadır.

Quebec Kenti, Kuzey Amerika kıtasının UNESCO Dünya Miras Listesi'ndeki tek yerleşim yeri statüsüne sahip olduğu için geniş çaplı koruma projeleri geliştirilmiştir (Şekil 3.26) [259]. Özellikle kentin kimliğinin korunmasını sağlamak ve geleceğe aktarmak asıl amaç olmalıdır. Kent kimliğinin oluşumuna etki eden tüm faktörler göz önünde bulundurularak binalar, kentsel mekânlar, kentin morfolojisi, kentin arkeolojik alanları, kentin sosyal alanlarını kapsayacak şekilde çalışmalar yapılmaktadır. Kimliğin korunması; aynı zamanda geçmişin ruhunun günümüzdeki eski yerleşim yerlerinde hissedilir kılınması ile ilişkilendirilmektedir. Palimpsest metaforu ile bağlanan bir diğer nokta da ruhun korunmasıdır. Kentin ruhu; yaşayanları ve içerisinde bulunan fizik mekânları ile bağ kurularak yaşatılmaktadır. Bu nedenle palimpsest olarak Quebec kentinin incelenmesi metaforu ile kurduğu bağ neticesinde katmanların görünür kılınmasını sağlamaktadır.

Şekil 3. 27 St. Lawrence Nehri kıyısındaki Eski Quebec
[260]

Şekil 3. 28 St. Lawrence Nehri kıyısındaki Eski Quebec
[261]

Tarihi eski Quebec kentinin morfolojisi özgün hali ile korunarak günümüze kadar ulaşmıştır. Morfolojinin korunması ve aktarılması Quebec kenti özelinde bütünlüğü koruyan esas parçalardan birisi olmuştur. Morfoloji ile birlikte özgün kent dokusu, sokak biçimlenişi, yapıların konumunda herhangi bir değişim yapılması engellenmiştir [262]. Böylelikle kent özelinde yapılmış olan fiziki müdahaleler kentin kimliğine, karakterine, yapısına özgün değerlerin yitirilmesini önlemiştir. Günümüzde artan kullanım alanları ve ihtiyaçları neticesinde herhangi bir fiziki özelliğini bozmadan eklemeler yapılmıştır. Quebec'e özgün mekânsal ve sosyal altyapı korunarak kentin ruhu geleceğe aktarılmaktadır.

Şekil 3. 29 Tarihi Quebec Kentinin Görünümü

[263]

Quebec kentinin yerel kimliğinin korunması sadece fizik mekânı koruyarak değil aynı zamanda mekândan mevcut bulunan işlev şemalarının da korunması gerçekleştirilmiştir. Kullanılamayacak hale gelmiş olan konut, işyeri gibi işlevlerin sadece varlığı değil niteliği de korunarak yeniden kullanılabilir hale getirilmiş; konut ise konut, ticari dükkân ise dükkân olarak varlığını sürdürmekte olacak şekilde planlanmıştır. Terk edilen konut alanları tekrar kullanılabilir hale getirilerek halkın yerleşimine açılmıştır. Tarihi yerleşim yeri içerisinde bulunan her işlev kendini ve bulunduğu yeri koruyarak geleceğe aktarmaktadır. Kapitalist tüketim mekanizmasının günümüz koşulları çerçevesinde getirmiş olduğu ünlü restoran, kafeler gibi işletmelerin bu bölgede oluşumuna izin verilmemiştir. Özgünlük esas önemli öge olarak tarihi kenti ayakta tutan prensiplerden birisidir. Maddi varlığın, işlevin devamlılığı ve aynı zamanda yere özgü manevi değerleri ile bütünleşmesi neticesinde palimpsest kent olma özelliğini sürdürmektedir (Şekil 3.29).

Devam eden bu işlevsel kullanımlar neticesinde insanların o mekâna ait anılarının, hislerinin ortadan kalkmadan gelecek nesillere aktarılması için önemli bir örnektir. Quebec Kent'i bu özellikleri ile birlikte palimpsest metaforu ile bir bütün olmakta ve çok boyutlu katmanları bünyesinde barındırmaktadır. Sadece mekânın fiziki özellikleri değil, kimliği ve somut olmayan değerleri de korunarak aktarılmıştır. Tıpkı 'palimpsest'in kullanıldığı parşömen kâğıdı gibi üzerine her ne kadar yeni katman ve kod eklense de eskiler asla silinmemektedir.

Varlığın hissedilmesi ve zaman faktörü neticesinde devamlılığını sürdürmesi kent özelinde önemli ölçüde çalışmalar yapıldığını göstermektedir. Quebec Kent'i halkın görüşünün de alınması ile ilerleyen çalışmalar kapsamında toplumsal aidiyetin artması yere bağlılık açısından önemli nüveleri bünyesinde barındırmaktadır.

Kent, kimliği ile birlikte var olur ve geleceğe aktarılır. Palimpsestin önemli parçalarından birisi de kentin kimliğini oluşturan faktörlerdir. Kent kimliği gelecek kuşaklara aktarılabilir nesiller boyu korunur hale gelmekte olup korunur ve silinemez fakat nesiller arası aktarımda oluşan problemler neticesinde bellek kayıpları meydana gelebilir. Quebec kenti özelinde yapılan çalışmalar sonucunda kentin kimliği varlığını devam ettirmektedir.

Palimpsest metaforu sadece fiziki katmanları kapsamaz, kentin kimliğine yerleşmiş olan öğeleri de kapsar niteliktedir. Quebec kentine özgün kimliği ve karakteri korunarak aktarılmaya devam etmektedir. Bunun önemli örneklerinden birisi de kentte yer edinmiş sur duvarlarını içerisinde barındıran Abraham Parkı ve yakın çevresindeki arkeolojik kazı alanlarıdır. Bu park işlevinde kullanılan alan Britanya ile Fransızlar arasında gerçekleşen savaşın izlerinin aktarıldığı alanlardır. Bu alan savaşın gerçekleştiği tarihi dönemi insan bilincinde görünür kılmak adına tamamen rekreatif kullanım amacıyla bırakılmıştır (Şekil 3.30). Fiziksel yapı elemanlarına izin verilmemiş ve böylelikle savaşın kent içerisinde bıraktığı izler naif biçimde korunarak günümüze ulaştırılmaktadır.

Şekil 3. 30 Quebec Kenti Surları ve Yerleştirilen Toplar

[264]

Kent belleğindeki izlenimi bir bütün olarak gerçekleştirdiği için kent ölçeğinde yerini alan bu izler insanlara geçmişin izlenimlerini yaşatmak ve hissettirmek amaçlıdır. Önceki dönemlerde eski Quebec kentinde yaşayanların hafızalarında yer edinmiş olan ‘inuksuit’ de günümüzde ayakta tutulmaktadır (Şekil 3.31) [265].

Şekil 3. 31 Inuksuit - Quebec Kenti, 2013

[266]

Kentin belirli yerlerinde var olan inuksit, ‘insan sıfatı ile hareket etmek’ mânâsı ile konumlandırılmıştır. ‘İnuk’ kelime anlamı olarak insanı ifade etmektedir. Konumlandırılan taş figürler Nanavut Bayrağı’ndaki insan figürlerinin bir yansımasını ifade etmektedir (Şekil 3.32). İnuksuit: Eski insanların bu bölgede yaşarken hayatlarını sürdürebilmek adına ormanlık alan içerisinde av arayışına girdiklerinde yollara bırakılan insan benzeri nitelik taşıyan taş heykelleri ifade etmektedir [267].

Şekil 3. 32 Nanavut Bayrağı – İnüksit Figürü

[268]

Quebec kentinin belirli bölgelerinde konumlandırılan inuksuitler, aynı ifade biçimleri ile korunmakta ve kentte yaşayan halk için önemli değere sahip taş heykellerdir. Pek çok mânâda kullanılan taş heykeller, kimi zaman bir yemek deposunun yerini, kimi zaman ruhani manzaraları işaretledikleri bölgelerde konumlandırılmıştır. Bu taş heykeller işlevsel olmak dışında sembolik anlam taşıyan figürlerdir. Sembolik anlam neticesinde Quebec halkının nesiller boyunca koruduğu, aktardığı anlamı ifade edebilir niteliğe sahiptir. Kültürler arası bu etkileşim neticesinde katman görünürlüğü esas olmalıdır. Bu taş heykellerin katman katman taşlardan oluşması her olayın ayrı bir anlam ifade edişinin biçimi olarak yorumlanabilir. Belirtilen bölgenin ve yerin önemine göre boyutu büyüyebilir veya küçülebilir. Böylelikle eski insanların yaşayış biçimleri, inançları, soyut değerleri; simgeleşmiş biçimde geleceğe aktarılmaktadır. Palimpsest hafızasında önemli yer edinen taş heykeller nesiller arasındaki yatay katman olan kültürün mihenk taşlarından birisini ifade etmektedir. Kentin ruhuna nüfuz eden simgesel objelerle varlığın anlamlandırılması neticesinde ruh kazanmaktadır. Bir objeye, yere ruh kazandırmak; ona özgün anılar, deneyimler ve hatıralar gibi öğeler ile ancak var olabilir. Korunan objeler, yapılar ve dahası insanoğlunun yaşayış biçimine atfedilen önemi temsil etmektedir.

Anı, gelenek görenek, yere özgün değerler, simgesel değerler, meydanlar, parklar, sokaklar hepsi birer figürandır ve o yerin ruhuna göre şekillenmiştir. Bu ruhu korumak için öncelikle tüm bu bahsedilen değerleri korumak gerekmektedir.

3.3 Bölüm Değerlendirmesi

Yapılan çalışmalar neticesinde, palimpsest metaforunu görünür hale getirmek ve kentte okunur olmasını sağlamak için birçok etmeni korumak ve yaşatmak gerekmektedir. Tarihi değere sahip tüm şehirler birer palimpsest metaforudur fakat açığa çıkmamıştır. Quebec ve Edinburgh özelinde bakıldığında zaman palimpsest metaforu kent içerisinde gezinirken hissedilen ruh ile ilgili olarak aktarılabilir niteliktedir. Kentlerin tarihi ve kültür katmanları aynı anda karşılıklı okunabilir olmalıdır. Kentlere özgün yapılan koruma çalışmaları eskiyi gelecekte varederken; düzenlenen festivaller, sokaktaki süregelen yaşam biçimi, simgesel değerlere sahip objeler, resimler, heykeller, sanatçılar ise ruhun aktarılmasındaki en önemli etmenlerden birkaçıdır. Ruhun aktarılması, palimpsest metaforunu görünür kılmaktadır. Sadece fiziki katmanları göstermek tek başına palimpsest kent olma özelliğine sahip değildir. Bahsedilen tüm soyut değerler bünyesinde kazanmış birer katman taşımaktadır.

Tezde iki farklı kentsel örnek incelenmiş olup palimpsest metaforu ile birlikte düşünülerek aktarılmaktadır. Yapılan araştırma göstermektedir ki; tarihi güçlü olan kentsel alanlarda korunan fiziki ve beraberinde kültürel değerler bütünü, kentin gelişimini sağlamada en önemli faktörlerden birisidir. Kavramsal çerçeve kapsamında üzerinde durulan tüm kavramlar, kent ve deneyimle ilişkilendirilerek üst üste eklenen katmanlara vurgu yapmaktadır. Edinburgh kenti özelinde bir değerlendirme yapılacak olursa; kentin tarihi çekirdeklerin de yaşam, yeni yerleşimlere göre daha farklı ilerlemektedir. Çünkü; eski yerleşim yerlerindeki tarihi doku ve insanların doku ile olan etkileşimi neticesinde katmanlara sirayet eden yere özgün ruh yaşama aktarılmaktadır. Bu durum kentin palimpsest olma özelliğini pekiştirmekte ve katmanların kendisini göstermesine izin vermektedir. Palimpsest kent olarak Edinburgh, korunan değerler bütünü ile varlığını sürdürmekte ve gelecek nesillere aktarmaktadır.

Palimpsest kent olarak örnek gösterilen Quebec kenti, yere özgün özelliklerini kaybetmeden geçmiş katmanları gelecekte de hissettirmektedir. Palimpsest metaforu ile düşünülmesinin bir diğer etmeni ise kentteki fiziki elemanların aynı özellikleri ile korunmasının yanı sıra mevcut soyut değerlerinin korunması ile bütünleşerek geleceğe aktarılmasıdır.

Yere ait kültürel, manevi değerlerin korunması ve geleceğe aktarılması yerin ruhunu yaşayabilen nitelikte bir örnektir. Kenti anlamamanın yollarından birisi ise, kentlerin katmanlarını analiz etmekten ve ruhunu okumaktan geçtiği görülmektedir. Bireylerin yere yüklediği anlamlar ve yerin ruhunu anlamaya yönelik yapılan fenomenolojik analizler neticesinde verilen iki örnekte palimpsest kent olarak kendisini gösterir niteliktedir. Quebec kentinde ruh daha çok hissedilebilir nitelikte olup, eski ruhu koruma çalışmaları toplum tarafından benimsenmekte ve beraber hareket edilmektedir. Kenti benimseyip, kendi içerisinde özdeşleştiren varlık, kendini palimpsest kentin içerisindeki katmanların kesişiminde bulmaktadır. Yatay ve dikey katmanlar kapsamında açıklanacak olursa, yatay olan kültürün sürekliliğinden bahsederken; dikey katman ise tarihin sürekliliğinden bahsetmektedir. Bu nedenle, kent içerisindeki katmanlaşma tek yönlü olarak değil farklı boyutlarda aktarım sağlamaktadır. Fiziksel kent örnekleri bu bakımdan birey ve varlık ile kurduğu ilişki neticesinde palimpsest metaforu ile bütünleşmektedir.

Mekân’ın çok boyutlu yapısını anlamak bir bakıma mekânın palimpsestini anlamaktan geçer. Antik çağa kadar uzanan tanımlamalar yaşayan ve yaşanan “zaman-mekân-varlık” özelinde paradigma olgularını barındırmakta, ansal nüvelerle değişime ve dönüşüme uğramaktadır. Paradigma kayması, mekânı ve onunla ilintili faktörleri doğrudan ve/veya dolaylı olarak etkilemektedir.

Fiziki ve fiziki olmayan boyutların ortaya çıkarttığı mekân, varlık etkisinde olduğundan değişen günümüz dünyasında gerçeğin yansıması olarak, simülasyon; mekâna entegre edilmektedir. Bu durum çeşitli tartışmalara ortam hazırlamaktadır. Örneğin; “gerçek olanın yapaylaştığı bir durumda hakiki olan da yapaylaşır mı?” sorusu sorulabilir.

Günümüz dünyasında teknolojinin gelişmesi ve hatta gelişmelerle sınırlarını zorlaması, bilgisayar ve bununla ilişkili yazılımların etkisiyle gerçek olan her şey yapaylaşmaya başlamaktadır. Yapay ve sanal olan mekân arayışları, yeniden bir evren tasavvurunu gündeme getirmektedir. Geleceğin katmanları sanal ve yapay düzlemlerin ortaya çıkarttığı sınırlı mekânların içerisinde kaldığında, mekânın ötesine giden meta-mekânların ortaya çıkması olasıdır. Bu durumda “Geleceğin Palimpsesti de gerçek olan izler bütünüünün yapaylaştığı, gerçek gibi görünen katmanları içermeyecek mi?” problemi bir diğer soru olarak ortaya atılmaktadır.

Mekân, mekânın boyutları ve palimpsest metaforu ilişkisinde meta olgusu üzerinde durularak, simülasyon kuramı çerçevesinde geleceğin mekânsal katmanları irdelenmektedir. Sanal mekânların yaygınlaşması ve çeşitli algısal etmenlere sahip olması, fizik mekânları da derinden etkilemektedir. Bu durum, sanal düzlemin, fizik düzlemini de yapaylaştırdığı hipotezi üzerinden tartışılmaktadır.

“Mekânın palimpsestini geçmişin ve şimdinin arayüzleri ile irdelemek mümkünken, geleceğin izleri ile palimpsest bir paradoks haline mi bürünecek?” sorusu akla gelmektedir.

4.1 Boyutlararası Mekân ve Meta-Mekân (Metadata)

Mekân, varlığın reel olarak kendisini konumlandığı geniş kapsamlı olgu olarak, “mekân” kavramının kompleks yapısı felsefi ve pozitif bilimler çerçevesinde de değerlendirildiğinden kavramsal olarak tartışılması oldukça eskiye dayanmaktadır. Mekânın belirli bir ortak sınırının olmaması, esnek yapısının varlık ve değerler bütününde tanımlanmasına neden olmaktadır [269].

“Mekân” kavramı; kelime kökeni olarak Arapça “kevn” (kiyan, keynûne) sözcüğünden türetilerek var olma, varlık anlamına gelmekte, “oluşun”, “varoluşun zuhur ettiği yer” olarak tanımlanmaktadır [270].

“Kevn” kelime kökü var olanların mevcudiyetini koruduğu ve ucu bucağı olmayan büyüklük anlamını taşımaktadır. Bu durum mekânın farklı derinliklere sahip olduğunu, “boşluk” olarak tezahür edildiğini açıklamaktadır [271]. “Boşluk” tek başına bir anlam ifade etmezken “varlık”, içerisinde bulunduğu boşluğu zaman geçtikçe şekillendirmekte ve anlamları ile biçimlendirerek, sınırlandırmaktadır. Bu sınır var olanın mekânı şekillendirmesiyle başlayarak, mekâna ruh katılması ile oluşur. Mekânı var eden boyutların çakışması ile oluşan boşluğa anlam yüklenmesi ise o mekânı yaşanılır kılar.

Tarihsel süreç içerisinde Antik Yunan Dönemi’nden başlamak üzere mekân kavramı birçok düşünür tarafından yorumlanarak çeşitli kavramsal argümanlar üretilmiştir. Antik dönemde “mekân” kavramına ait terimler “chôra, pou, topos” sözcükleri ile ifade edilmiştir [272]. *Chôra* kavramı (*Space, Place*) anlamına gelmektedir. Aristoteles’in “hyle” olarak tanımlandığı kavramda ise; “mekân” madde ile ilişkilendirilmekte, görünür ya da görünür olmayan, bilinen veya bilinmeyen gerçeklere ilişkin durumlar için kullanılmaktaydı [273]. Aristoteles “hyle” kavramını mekân olarak tanımladığında “Dünyada var olan her şeyin belirli bir mekânı olması gerekir” görüşünü de savunmuş ve Platon da bu görüşü desteklemiştir [274].

Aristoteles’in “hyle” kavramı Yunanca evrenin yapıtaşı olarak tanımlanmakta, Türkçeye “özdek” olarak çevrilmektedir. Özdek kavramının kelime anlamı; madde, cisim olarak tanımlanmaktadır [275].

Osmanlı Dönemi felsefesinde cevher olan “töz” kavramı ile aynı anlama sahip olduğu görülmektedir. Antik Yunan döneminde varlığın temelini ve köklerini oluşturan “hyle” kavramını tartışan Aristoteles, bu anlamı düşünürken varlığın içerisindeki ruh ile bağlantı kurarak ruh kavramının gelecekteki serüvenine ilk tohumlarını atmıştır [276]. Aristoteles; maddesiz olanın düşünülemez olduğunu savunmaktadır.

Varlık, vücut bulduğu mekânın sınırları çerçevesinde mevcudiyetini sürdürürken mekân anlamlı bir boşluk olma yolunda ilerlemektedir.

Mekân, varlık ile ontolojik, bilinen ve kabul edilen gerçekler ile ilişkilendirildiğinde epistemolojik, öze dair bir sorgulama gerçekleştirildiğinde ise fenomenolojik değerleri bünyesinde barındırmaktadır [277].

Latince terim olan “locus” mekân ve “hayyiz” terimlerinin karşılığı şeklinde ifade edilmektedir [278]. Hayyiz; varlığın kapladığı boşluğu, mutlak mekânı ifade etmektedir. Boşluk, anlamsız herhangi bir boşluk olmadığından hayyiz olarak boşluk; mekânın özünü ifade etmektedir.

Zaman ve mekân birbiri ile var olmakta ve devamlılığını sürdürmektedir. Bu bağlamda birbirini var eden terimler olarak zamansız mekân, mekânsız zaman düşünülememektedir. Her mekânın zamanı, o zamana ait ruhu (zeitgeist) bulunmaktadır. Varlık bu ikili anlayış neticesinde boşluğu şekillendirmekte ve anlamlı hale getirirken, şekillenen, yaşanan boşluk anamlanarak mekân halini almaktadır [279].

Antik Yunan Dönemi düşünürlerinden Platon’a göre, mekân; doluluk ve boşluk arasındaki zıt ilişkiden oluşur. Bu nedenle hyle maddenin ruhuna kadar indiğini ifade ederken, mekândaki ana vurgu madde içerisindeki ruhların ortaya çıkmasıdır [280].

Platon, mekânı “chôra” ile açıklarken; vuku bulunuş ya da bulunmayışın gerçekleştiği yer olarak tanımlamaktadır. Elea okulundaki filozoflar bu kavramın boşluğa tezahür ettiğini ve bu nedenle hiçlik ile özdeşleşmesi gerektiğini savunurken; Atomcular, tam aksine mekânı evrenin merkezinde kabul etmektedirler [281].

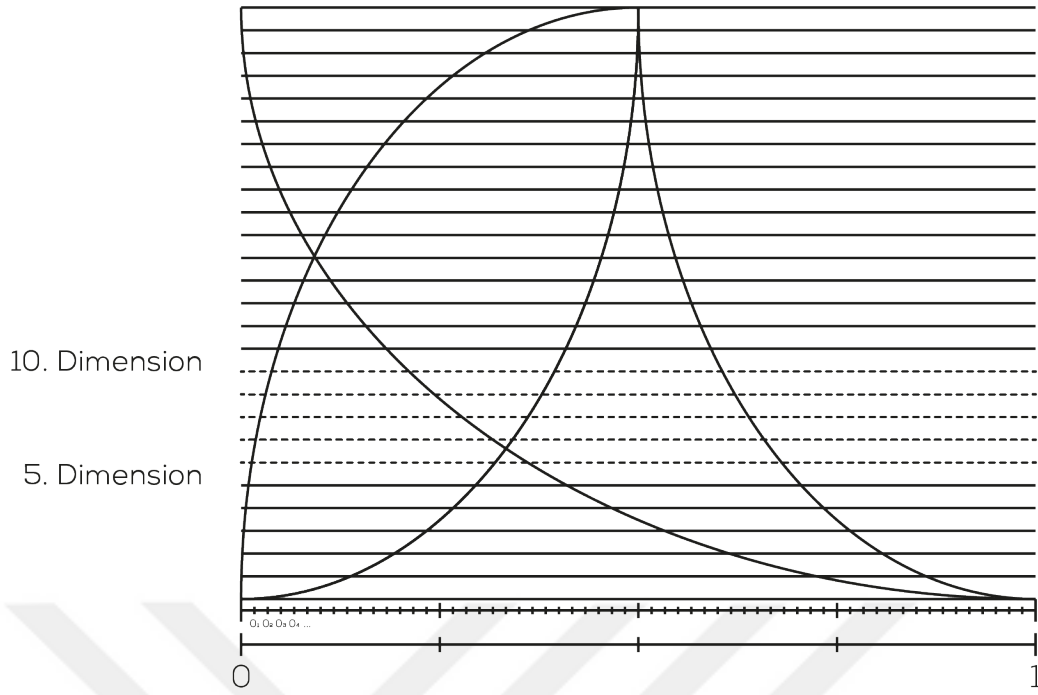
Aritoteles, Platon'un ışığında varoluş ve mekân ikiliği arasında kurduğu ilişki bağlamında; madde-mekân kavramlarında aynı anlamı taşıyan bir analojinin mevcut olduğunu savunmaktadır [282].

Modern felsefenin öncülerinden Descartes ise “mekân” ve cismin (madde) aynı “şey” olduğunu düşünmektedir. Aristoteles'in tanımladığı “mekân” kavramına vurgu yapan Farabi ise; “sınırsız evrenin daha da ötesinde mekân yoktur” diyerek mekânın sınırlayıcı öğelerine vurgu yapmaktadır [283]. Mekân-madde ilişkileri tartışılırken aynı süreç içerisinde hız ve zaman kavramlarını da gündeme gelmektedir. Bu durum, “maddenin mekânsallaştığı günümüz dünyasında geleceğin katmanlı halinin bir yansıması olarak kabul edilebilir mi?” sorusunu gündeme getirerek, tartışmayı farklı bir düzeye taşımaktadır. Bu açıklamalar doğrultusunda “mekân”, bir cismin tözünden, ruhundan, cevherinden bağlantısız olarak kendine ait özellikleri, nitelikleri ile birlikte bağımsız şekilde “oradalığı” ifade etmekte ve niceliklerden bağımsız olarak var olan mekân, varlığın bulunmadığı durumda düşünülemez olarak kabul edilebilir olmaktadır.

“Mekân” kavramının tarihsel süreç içerisindeki ilk tartışmalarına bakıldığında genellikle “dolu-boş” ve “varlık” eksenli değerlendirildiği görülmektedir. Çağdaş dönem düşünürleri ise mekânı zaman eksenli yaklaşımlarda bulunarak yorumlamışlardır.

Norberg Schulz, mekânı yerin ruhu üzerinden yorumlarken [284] Heidegger varlık çerçevesinde; varoluş ve ruh olarak ortaya koymaktadır [285]. Ruhun mekâna girdisi mekânın yalnızca fiziki değerleri ile tanımlanmadığının göstergesidir. Çok yönlü ve çok katmanlı bir durum içeren “mekân” kavramı çeşitli girdileri-çıktıları, farklı dinamikleri ile oldukça önemli bir kavram olarak güncelliğini devam ettirmektedir.

Mekân; varlık ekseninde çakışan zamanın sınırlayıcı ögesini, zaman; üst üste gelen izler ile çakışan katmanları var etmektedir. Bu bağlamda katmanlararası iletişim, mekânın boyutları arasındaki etkileşime de vurgu yapmaktadır. Mekânın boyutları tartışılırken; fiziki mekânın nasıl şekillendiği ve fiziki olmayan öğelerin de boyutlararası etkileşimde nasıl yer edindiğini söylemek mümkün olmaktadır.

Şekil 4. 1 Boyutsal İlişki

Mekân, sıfırcı boyut ile başlayan onuncu boyuta kadar uzanan olguları kapsadığı ve ilk dört boyutun fiziki mekânın var olması için gerekli olan boyutlar olduğu bilinmekte ve her yeni eklenen boyutun bir öncekini etkilediği ve kümülatif olarak boyutların birbirlerine eklenerek ilerledikleri belirlenmiştir [286].

Sıfırcı boyut olan nokta; mekânın en küçük yapıtaşı, birinci boyut; “doğru”, “uzam” en küçük yapıtaşı olan noktaların birleşiminden oluşan sonsuz izler bütünüdür. İkinci boyut; düzlem, alan ve sınırı kapsayarak doğruların, izlerin kesişiminden meydana gelen iki boyutlu alanı ifade etmektedir. Üçüncü boyutu ifade eden hacim; düzlemlerin kesişmesine derinlik eklenerek oluşan cismin üç boyut kazanmış hale gelmesidir.

Mekânın ilk dört boyutunun birbiri ile etkileşime girdiği noktada, ilk somut değer ortaya çıkmaktadır. Kazanılan değer, içerisinde barındırdığı tüm öğeleri hafızasında saklamakta ve geleceğe aktarmaktadır [287]. Dördüncü boyut olan “zaman”, mekâna sonsuz döngünün girebildiği ve Aristoteles’in vurgu yaptığı hareketin mekâna dâhil olduğu boyut olup, zamanın hareket ile bütünleştiğini ve bunun sonucunda varlığın mutlak olarak mekândaki bizatihini ispatladığı ana işaret etmektedir [288].

Zaman mekâna sirayet ederek, izlerin birikimli olarak aktarılmasını sağlayan unsur haline gelmektedir. Mekân, boyutları ve arasındaki ilişki sonucunda varlığın mevcudiyetinin bulunduğu, zuhur ettiği alanları kapsamaktadır. “Varlık yoksa mekân var mıdır? Mekân yoksa varlık var mıdır?” soruları dönüşümlü olarak birbirini etkilemekte/birbirinin içine geçmektedir. Varlığın vücut bulduğu yerde mekândan söz etmek mümkün olmakta fakat varlığın mevcudiyetini yitirdiği yerlerde mekânın ötesinde bir yaşam tahayyüllerini kapsamaktadır. Bu durum mekâna dair yeni sorular ortaya çıkartmakta;

- Mekânın metasallaştığı meta-mekânlar ortaya çıkabilir mi?
- Mekânın bellek üzerinden metalaşması mümkün müdür?
- Meta-mekân gerçek mekân mıdır?

Bu soruları mekân ötesindeki var olanlar ile tartışmak mümkündür. Mekân ötesinde var olanlar fiziki mevcudiyetinin yanı sıra daha ötesine giderek fiziksel olmayan olguları da içine alarak birlikte metalaşmaktadır. Varlık, sürekli olan bölünemez bütün olmakta ve varlıklar arasında da boyutlar arasında olduğu gibi kesintisiz, sürekli bir bağ bulunmaktadır [289]. Bu durumda varlık; sonsuz, değişmez, sürekli olmakla mevcudiyetini korumaktadır.

Meta-mekân, bellekte birikenlerin de ötesine geçerek gerçek ve sanal arasında bir köprü kurmaktadır. Meta-mekân içerisindeki çok katmanlı yapısı ile mekânın farklı değerlerini ortaya koymaktadır. Katmanlı yapının ortaya çıkması varlığın mekânı deneyimleyerek daha öteye taşınmasından doğmaktadır. Katmanlaşan mekân, bellekte yer edinen “gerçek” kavramı ile sorgulanarak meta-mekânları oluşturmakta adım atmıştır.

4.2 Bir [Meta]-Phôre Olarak Palimpsest – Meta Palimpsest

Palimpsest, kökeni Latince terim olan “palimpsestus”tan gelen, birbiri üzerinde var olan, her birinin kendi içerisinde var olması ve etkileşime geçmesi anlamına gelmektedir [290]. Palimpsest kavramı sadece parşömen kâğıdı olarak değil, yazılım-bilişim dilinde bellekte serbest olarak bulunan ve eski verileri içerisinde barındıran bellek bloku olarak da tanımlanmaktadır [291].

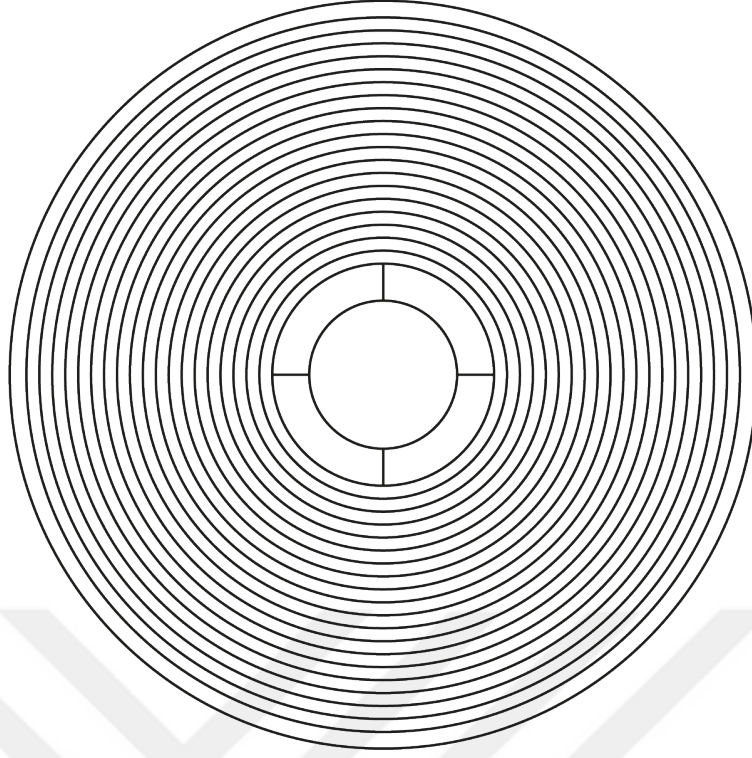
Bu kavram ayrıca bellekte biriken geçmişin izlerinin silinmeden geleceğe aktarılması yönüyle metafor olarak kullanılmaktadır. “Meta-phôre” olarak palimpsest, taşıdığı verilerin ötesinde kavramsallaştırılmasıyla da “öte aktarım” gerçekleştirmektedir.

De Quincey, Palimpsest adlı makalesinde metafor kavramına vurgu yaparak katmanların kendine ait zamanları içerisinde ve birbirleri arasında olan etkileşimini öne çıkartmaktadır [292]. Bellek katmanlarının palimpsest ile bağ kurması De Quincey tarafından ortaya atılmıştır [293].

Boyutlararası etkileşim, çok katmanlılığında ötesinde varlığın mevcut halini yansıtmaktadır. Zihin katmanlarının açığa çıkması ile palimpsest, metaforun ötesindeki aktarım aracı haline gelmektedir.

Zaman; katmanların, izlerin bir bütünü yansıtır ve metanın doğuşunu gerçekleştirirken altta kalan, gün yüzüne çıkmayı bekleyen her katman bir sonrakine etki ederek varlık ile bütünleşmektedir. Bu doğrultuda palimpsest metaforu hafıza katmanlarına nüfuz ederek, ötelenen fiziki katmanları ortaya çıkartmaktadır.

Sigmund Freud, palimpsest metaforu ile bağlantı kurarak bilinçaltı ifadesini vurgulamaktadır. Bilinçaltında gerçekleşen her olay ve olay kurguları paralel evrende çok katmanlı zihnin yansımalarını var etmektedir. Var edilen bilinçaltı evreni, katmanlı mekânlara zuhur ederek geleceğin ötesini etkilemekte ve katmanlaşarak artan bilinçaltı katmanları da dâhil olmak üzere, farklı âlemlerin buradan hareketle meydana geldiği tartışılmaktadır [294].

Şekil 4. 2 İbü'l-Arabî'ye Göre Çok Katmanlı Âlem (Fütûhât)

[295]

Varlık, var olduğu mekânı sınırlandırır, anlamlandırır ve mekânı öteye taşıyarak zamansallık ile iç içe geçirmektedir. Bu nedenle zaman varlık ile başlamakta, varlık ile son bulmaktadır. Son bulma hali mekândaki sonsuzluğun bittiği anı işaret ederken, gerçek olan ile olmayan arasında kurulan ince çizgide yer alır. Palimpsest mekânlar, anlam katmanlarının üst üste eklenmesiyle aralarında kurduğu bağlantılar doğrultusunda “meta” olma yolunda ilerlemektedir.

Meta-palimpsest kavramı, mekân katmanlarından doğan palimpsestin ötesinde bir mekân tezahürüdür. Meta-palimpsest, katmanlararası boyutlaşmayı içerisinde barındırırken ve varlığın ötesinde bilincin dahi yer edinemeyecek uzamlarında varlığını sürdürmektedir.

Bu durum, fiziki ve fiziki olmayan katmanları içeren palimpsestinde mekân içerisindeki deformasyonuna sebep olabilir. Günümüzde farklı boyutları ile gündeme gelmeye başlayan arttırılmış gerçeklik ve bilgisayar yazılımları ile değişip dönüşen mekânların palimpsesti de gelecekte simülasyon izlerinden başka bir iz olmayacaktır.

Bu izlerin “sanal kod” ile bütünleşmesi, mekânı ve mekânın palimpsestini de birlikte ortaya çıkartan süreci tarif etmektedir. İzlerin gerçek olandan yapaya evrildiği simülasyon düzleminde; palimpsestinde etkilenmesi kaçınılmaz olacaktır.

4.3 Simülasyon Kuramı ve Geleceğin Palimpsesti (Metaverse)

“Hakikat” kavram olarak “gerçek” ile birlikte düşünülen, felsefede yer edinmiş bir terimdir. Hakikat nesnel gerçekliğin tasavvurunu ifade ederken; “gerçek”, nesnel gerçekliğin kendisini ifade etmekte ve hakikat de bunun yansıması olup, bir gerçekliğin zihindeki tezahürü olarak kabul edilmektedir [296].

Platon’a göre idealar varlıkları var eder, gerçeklik sadece idealar evreninde var olabilir ancak duyular evreninde yer edinemez. Bu yaklaşım ile gerçeklik, dünyada algılanan şeylerin idealarını ifade etmekte ve mutlak olanın gerçek idealarda saklı olduğunu savunmaktadır [297].

Gerçekliğin bir diğer düşünürü Francis Bradley olup, Platon’un tam aksine gerçekliğe ulaşmanın yolunun duyulardan ve hislerden geçtiğini savunmaktadır. Bradley’e göre mutlak gerçeklik, ancak hislerle anlaşılabilir [298].

Baudrillard’ın gerçeklik üzerine düşüncesi ise, toplumun kendi kendisini şekillendirerek oluşturduğu bir olgu olduğu ve yaşayan varlığın bir yanılsaması olarak mekânlarda zuhur etmesidir [299]. Baudrillard, gerçekliğin varlığını metafizik ile özdek haline gelen yani düşünsel ve zihinsel algılanan bir şey olduğunu savunmaktadır [300].

Gerçekliği tartışan Kant ve ardından gelen düşünürler gerçekliği nesnel yargılar olarak tanımlarken; Hegel, salt aklın gerçeklik içerisinde olan varoluşunu vurgulamaktadır. Baudrillard, bu konuda Hegel ile aynı perspektiften düşünerek zaman zaman gerçekliği aklın varlığı ile bütünleştirmektedir [301].

Hakikat, kurgulanmış değildir zaten hep vardır/var olandır. Bu durumda ansal gerçeklik anlamını yitirerek hakikatten uzaklaşmaktadır. Gerçekliğin varlığını yitirdiği durumlarda da duyusal olarak gerçek ve gerçek olmayan simülasyon ayırımını yapmak oldukça zorlaşacaktır.

Simülasyonun, gerçeğe yaklaşma düzeyi arttıkça; gerçek olan değerini kaybetmekte ve simülasyon ile ayırt edilemeyecek noktaya gelmektedir. “O zaman gerçeklik var mıdır? Hakiki olan hangisidir?” soruları yeniden tartışma konusu olarak ortaya çıkacaktır.

Baudrillard, “gerçekliği” tanımlarken; “kabul edilecek yargılar kabulünü yitirdiği için kabul edilecek başka bir olgu olmadığı anda ortaya çıkan şeylerdir” şeklinde ifade etmektedir. Bu gerçeklik algısı Baudrillard’ın simülakrlarıdır [302].

“Hakikati gizleyen şey simulakr değildir.

Çünkü hakikat, hakikat olmadığını söylemektedir.

Simülakr hakikatin kendisidir.”

Ekleziyast [303]

Postmodern toplumun gerçeklik ve hakikat çakışması çerçevesinde ortaya çıkan Simülasyon ve Simulakrlar¹; gerçeğin yerini alan, yapay ve kurgusal olgulardan bahseder niteliktedir. J. Baudrillard; Batı toplumunun uzun zamandır içerisinde bulunduğu gerçeklik ve hakikat sorununa değinildiği bir simülasyon evrenine evrildiğini vurgulamaktadır [304].

Hakikatin epistemolojik çöküşü ve gerçeğin ansal nüvelerle kurgulandığı yapay gerçeklikler; kod ve simülasyonlar bütününde hipergerçeklik ortamında ortaya çıkmışlardır. Bu durum mekânın fiziki mânâsından ziyade fiziki olmayan değerlerine dokunur nitelikteyken, sanal ve dijital mekânların kurgusal ve simülasyon evreninin içerisindeki durumunu da ortaya koymaktadır [305].

Mekânın kurgusal ortamlarda kendisini göstermesi, arttırılmış gerçeklik mekanizmaları ile yapay ve gerçek ayırdının ortadan kalkmasına olanak sağlamakta, gerçeği referans alan ama hakikatin izinden yoksun deneyim alanları, geleceğin katmanlarına dönüşme sürecindedir.

¹ Simülakr: Bir gerçeklik olarak algılanmak isteyen görünüm.

Simüle Etmek: Gerçek olmayan bir şeyi gerçekmiş gibi sunmak, göstermeye çalışmak.

Simülasyon: Bir araç, bir makine, bir sistem, bir olguya özgü işleyiş biçiminin incelenme, gösterilme ya da açıklanma amacıyla bir maket ya da bir bilgisayar programı aracılığıyla yapay bir şekilde yeniden üretilmesi.

(Jean Baudrillard, Simülakrlar ve Simülasyon, çev. Oğuz Adanır, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, Nisan 2003, s. 8)

Kopyanın oluşturduğu yapay düzlem, referans alınarak ortaya çıkartılan özü de yapaylaştırmakta, mekâna takılan bir maske olarak orjinali de yapaylaştırmaktadır [306]. Sanal gerçeklik, sahip olunanın aksine varlığın vücud bulduğu halin ötesinde bir tahayy l  barındırabilir.

Baudrillard’a göre sanal gerçeklikler bir ürünü temsil etmektedir [307]. Zaman, varlık için gerçek  lemde bir anlam ifade ederken sanal olanda da ifade eder mi? Baudrillard’ın deyiimiyle; “hipergerçeklik yani sim lasyon” olan her şey “gerçeğin yerini alan simülakrlar” dan oluşmaktadır [308].

Baudrillard sim lasyon kuramını ortaya atarken Batı uygarlığını eleştirmektedir. Politika, ekonomi, sanat, felsefe alanlarını en iyi ifade eden kavramın sim lasyon olduğunu söylemekte ve gerçekliğin, tamamen bir sim lasyon tezahürü olduğunu vurgulamaktadır. Simülasyon gizlice gerçeği ortadan kaldırarak onun yerine ifade bulan hiperger ekliği tanımlamaktadır. Gerçeklik eğer sim lasyon ise; sim lasyon “gerçek” midir? Sorusu gündeme gelmektedir [309].

Simülakr ise; gerçeğe karşılık olarak taklit edilen sim lasyon örüntüsünün görüntülerinden ibarettir. Kopya olarak kurulan simülakr gerçeğin yerini alarak gerçeğin yok olmasında önemli veri taşıtmaktadır. “Sanal mekânların arttığı bir sistemde hakikat yok olabilir mi?” sorusu da bir başka tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örneğin Matrix; insan zihninin çeşitli makineler tarafından kurgulatılan ve tutsak alınıp k leleştirildiği yapay bir dünyayı tarif etmektedir. Latin dilinde (matrix, matric) kavramı “rahim” anlamına gelmekte olup yaratılanın kendini en rahat ve güvende hissettiği, dış dünyanın olgusal gerçekliklerinden soyutladığı tek mekândır [310].

Şekil 4. 3 Matrix Pods Visualisation

[311]

Yaşanılan mesken, simülasyonun etkisinde gerçekte çok benzer niteliğe bürünmektedir. Günümüz dünyasında varlığın vücut bulması, ruhunu mekâna aktarması dahi bir simülasyon olarak kurgulanabilmektedir.

Metalaşan mekân, beraberinde meta-katmanları gündeme getirirken, geleceğin mimarisi ve mekân düşünceleri meta-katmanlar arasında gizlenen sanal kodlar ile kendini açığa çıkartabilir. Simülakr evreninde meydana gelen katmanlar belirli birtakım kodlara referans vermektedir. Yazılım ve bilişim dilinde olduğu gibi kodlar, katmanlararası bağlantı kurulmasının da yapıtaşlarıdır. Bu durum katmanlar ile bütünleşerek “metaverse” başlangıcını tahayyül etmektedir.

Şekil 4. 4 Meta-Palimpsest

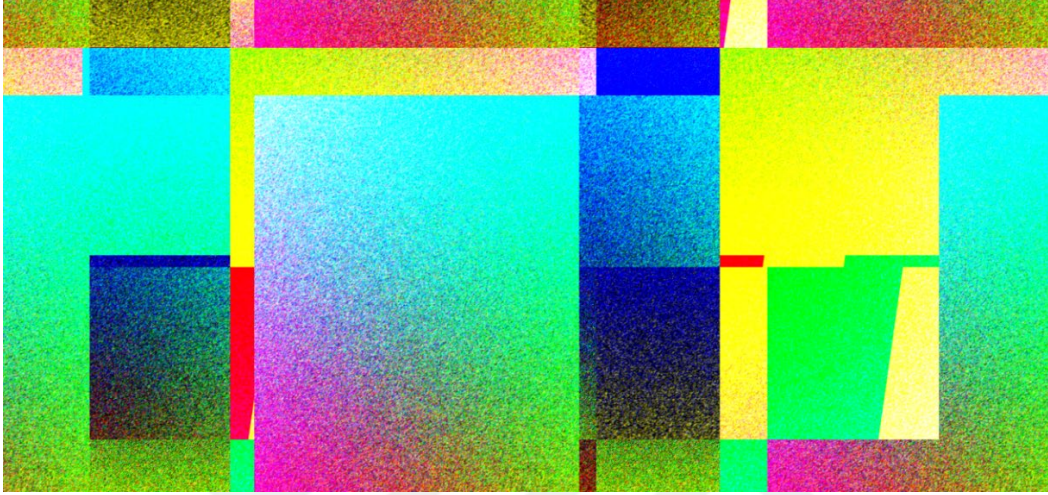
[312]

Metaverse kavramı Neal Stephenson tarafından 1992 yılında “Snow Crash” kitabında internet çağının sonraki basamağı olarak ortaya atılmıştır. N. Stephenson’a göre metaverse’deki deneyimler tek başına bireyin kendi perspektifinden yaşadığı, gözlemlediği, hissettiği anıları canlandırmakta kullanılmaktadır [313].

Bu durumda metaverse; yaşanılan yer olan mekânın, gerçek evrenin paralelinde var olan sanal evrene tekabül etmektedir [314]. Simülasyon evreni, yaşanılan gerçekliğin doğrudan yok olmasına ilişkin bir kopya üretmek adına var edilen paralel evren olarak düşünülebilir. Üretilen kodsız evren, geleceğin katmanlarını var eden mekânları ortaya çıkartacaktır/çıkartmaktadır. Bu noktadan yola çıkılarak metaverse gelecekte meta-palimpsest olarak adlandırılan gelecek katmanlarını var etme yolunda ilerleyebilir.

Evrenin yansıması olan metaverse, gelecek katmanlarını barındırarak geçmiş kodların unutulmadığı mekânlar sunabilir ve meta-palimpsest kavramının ortaya çıkışını sağlayabilir.

Geleceğin geçmişini meta-palimpsest varederken geçmiş evrenin palimpsesti ne olacak?

Şekil 4. 5 Palimpsest Error

4.4 Bölüm Değerlendirmesi

Mekân'ın çok boyutlu ve katmanlı yapısı, deneyimleyenin etkisinde “iz” olgularını barındırır. Bu izler doğrudan veya dolaylı olarak varlık bütününde çeşitli mekânsal varyasyonlara neden olmaktadır. Zamanın ruhuna ait mekânsal izler, geleceğe taşınabilir veya yok olacak noktaya gelerek o mekânın ve zamanın palimpsestini etkileyebilir. Bu durum, yaşanan/yaşayan mekânın çok yönlü izlerinin, zaman içerisindeki paradoks etkisi üzerinden mevcut katmanlı haline yani palimpsestine dokunur niteliktedir.

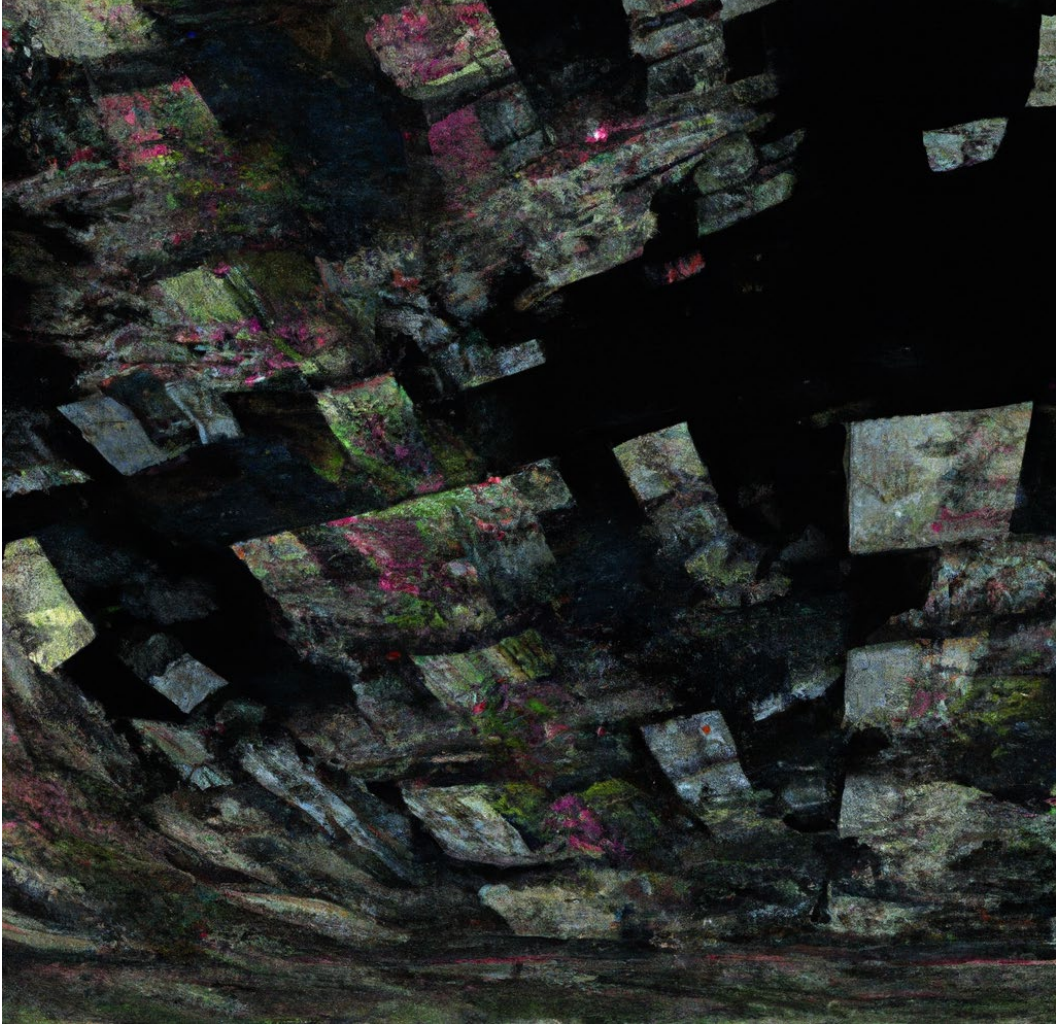
Palimpsest, mekânın fiziki özelliklerinin yanı sıra fiziki olmayan nitelikleri ile bir bütündür. Mekânda fiziki katmanlı olma hali, izlerin fiziksel algılanabilirliği açısından önemlidir. Mekân içerisindeki fiziksel olmayan katmanlaşma ise varlığın zihnindeki katmanlaşmasına yani belleği ile ilişkili bir süreç tarif etmektedir.

Bellek katmanlarının palimpsesti, fizik mekân izlerinin depolanmasına ve açığa çıkartılmasına olanak sağlarken, sanal/yapay mekân izlerinin “kod” temelindeki gerçekliğini ortaya koymaktadır. Fiziksel olmayan bu katmanlı hâl, yaşayan ve yaşanılan mekânları doğrudan ve/veya dolaylı olarak etkilemektedir.

Geçmişin ve şimdinin izlerini ortaya çıkartan palimpsest, geleceğe birtakım nüveler sunmaktadır. Geleceğe uzanan ve değinen izlerin, mekânın biçimlenişine etkisi; gerçeğin yansısından başka bir şey değildir. Bu durum gerçek olanın yapaylaştığı simülasyon düzlemini gündeme getirmekte, yapay ve sanal olanın gerçeği etkilemesi, geleceğin palimpsestini de direkt olarak etkileyeceği anlamına gelmektedir. Artan teknolojik gelişmeler, belleklerin yansısı olan palimpsesti, dijital katmanlar çerçevesinde görünmez, anlaşılamaz bir sanal evrenin izleri olarak ortaya çıkartmaktadır.

Yeni bir evren anlayışı, mekânın palimpsestini simülasyon tabanında kurgulatırken, bu kurgu palimpsestin gerçekliğini yok eder ve mekânın palimpsesti paradoks etkisi ile mekân içerisinde vucüd bulmaya çalışmaktadır. Ansal gerçekliğin ve bileşkesindeki hakikatin ortaya çıkmasına olanak sağlayan palimpsest; gerçekliğin sorgulandığı ve simülasyon ile bağdaştırıldığı günümüz mekânsal arayüzlerinde, palimpsest hata verebilir mi?

Kodsal/yapay evrenin yaratıcıları sürecin devamında sanal mekân palimpsestini ortaya çıkartacaktır. Bu durum, değişen ve dönüşen mekânların gerçekliğine değinir niteliktedir. Sanal ve yapay mekânların sahip olduğu belleksel ve palimpsestik durum palimpsestin özünü etkilemekte ve çeşitli katmansal hatalara ortam hazırlayabilmektedir.

Şekil 4. 6 Metadata – Palimpsest İlişkisi

[315]

Sonuç olarak ‘geleceğin palimpsesti’nin, söz konusu kavramın anlamını oluşturan katmanlararası ilişki/iletişim, izler gibi konularını ele alış biçimi kapsamı ile yeni nesil palimpsestin geleceğin katmanlarını sergileme biçimi de farklılaşacaktır.

Mekân, tüm zaman dilimlerinde varlığını sürdüren ve geleceğe aktaran bir kavram olarak kentsel ve mimari özellikler bakımından tarihsel süreç içerisinde dönüşen yapıya sahiptir. Mekân canlı bir organizma olarak mimari ve kentsel alanlarda bıraktığı izler bütününde varlığın varoluşuna tanıklık etmektedir. Mekânın boyutları geçmişin izlerini takip etmek için oldukça önemli olmakla birlikte geleceğe ışık tutan katmanları bünyesinde barındırır niteliktedir. Katmanlaşmanın strüktürünü oluşturan izler, zaman kavramı ile birlikte hareket ederek kümülatif biçimde birbirine eklenilerek ilerleyen girift yapıyı tarif etmektedir. Katmanlaşma; tarihsel, sosyal, kültürel, psikolojik etmenleri bünyesinde bir arada barındırması ile görünen ve görünmeyen katmanların varlığına işaret etmekte olup bu katmanların var oluşu kentin ruhu açısından önemli nüveleri bünyesinde barındırmaktadır. İzler, zaman ve varlık eksenli yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Görünmeyen katmanları korumak ve geleceğe aktarmak ancak mekânın ruhunu ortaya çıkartmakta olup, palimpsest metaforu ile bağlantılı şekilde ruh mekânda süreklilik kazanmaktadır. Palimpsest metaforunun mekâna ve kentlere sirayet etmesi sonucunda katmanlaşmanın ana omurgasını oluşturan izler görünür hale gelmesi için mekân ve ruh kavramları bir arada ve sürekli olarak var olmalıdır. Katmanlaşmanın verdiği palimpsestvari kentler okunabilir hale gelirken varlığın kendisini konumlandığı alan geçmiş içerisinde oluşturulan bağlar ile tanımlanmaktadır. Kent, içerisinde bulunan mekânlar ile var olurken; katmanlaşma, varlık ve zaman faktörüyle etkileşim içerisinde bulunmakta olup, kentlerde geçmişini koruyarak, geleceği meydana getirmektedir.

Kentler, değişim dönüşüm içerisinde olup sürekli gelişen mekânların yaşanmışlıkları ile birlikte kültürel kodları bünyesinde barındırmaktadır. Böylelikle içerisinde biriken ve değişen bu kodların kırılma noktalarında tetiklenen olaylar, tarihin kritik anlarına işaret etmektedir. Mekânın kimliği içerisinde yaşanan olaylar; deneyim, aidiyet ve ruhun bütünleşmesi ile meydana gelen olguya işaret ederken mekânda var olan bellek birikimli olarak zihinde yerinin kazındığı alanları meydana getirmektedir.

Kentin içerisinde yaşanan her bir deneyim alanı varlık tarafından benimsenirken bu durum katmanlara yansıyan kimlik, yere özgün kültürel özellikler ile özdeşleşmekte ve palimpsest kentleri doğurmaktadır.

Palimpsest metaforunun kentlerdeki yansıması olarak uluslararası iki farklı kent incelenmiştir. Edinburgh kentindeki katmanlar gün yüzüne çıkarılarak korunmakta ve geleceğe aktarılmaktadır. Bu sebeple, kent içerisinde mevcut yerleşim yerleri korunurken, yeni yerleşim yerleri eklenmiş, böylelikle kent değişirken aynı zamanda eski katmanlarını yitirmeden genişlemiştir. Palimpsest metaforu ile açıklanan Edinburgh, sadece üst katmanların varlığı ile değil yerin altında var olan katmanlar ile de algılanabilir, deneyimlenebilir ve yaşanılabilir mekânları var etmektedir. Bu kapsamda çalışmada ortaya konulan hipotezin; palimpsest metaforunun katmanlarla kurduğu bağ ve etrafını ele alış biçiminin yapısal çevre, kültürel değerlerin aktarımı bakımından nasıl şekillendirdiği açıkça görülmektedir. Tarihsel alt yapısının geleceğe aktarımını sağlayabilen Edinburgh kenti, kentin içerisinde yapılan bir gezintinin tarihi alanda olduğu kadar tarihi bir zaman tüneline gibi hissedilmesini de sağlamaktadır. Geçmiş ve gelecek katmanları arasında kurulan bağlar, görünmeyen katmanlarda saklı olmakla birlikte çoklu boyutları içerisinde barındıran mekânı doğrudan etkilemektedir. Palimpsest kent olma özelliğini bünyesinde barındıran Edinburgh kenti, katmanları ile varlık tarafından algılanabilir niteliğe sahip olmakta, kentlilerin mekânlardaki katmanlar ile farkındalığını arttırmaktadır.

Quebec, kendine özgün karakteri, yaşam biçimi ile birlikte katmanlaşmaların açıkça görüldüğü diğer bir palimpsest kent örneğidir. Katmanların farklı konumlarda açığa çıktığı ve kültürel öğeler ile bütünleştiği alanlar yaratılarak kentliler tarafından yaşatılmaktadır. Quebec kentini bu kadar özgün kılan bir diğer özellik ise kentin fiziksel olarak korunmasının yanı sıra korunan her bir kültürel, sosyal ve somut olmayan miras öğelerinin karşılığının kentliler tarafından yaşatılmasıdır.

Kentlinin yaşadığı alanda geçmişe ait izlerin sürekliliğini sağlaması esas önemli etmenlerden birisidir. Bu sürekliliğin sağlanması katmanlar arasındaki akışın birlikte hareket etmesini gerektirmektedir. Quebec kenti, palimpsest bir kent olup, geçmiş katmanlarının açığa çıkarılarak korunmasında oldukça önemli çalışmalar yapmıştır.

Palimpsestler, katmanlararası boyutlaşma ve meta kavramı ile bütünleşmekte olup bu durum meta-mekânları beraberinde getirmektedir. Zihin katmanları ile birleştirilen gerçek katmanlar neticesinde sanal/yapay katmanları doğurmakta ve geleceğe sirayet etmesini sağlarken, bu durum kentlerin gelecek katmanlarının tezahürünü açıklar niteliktedir. Metalaşan katmanlar algı düzeylerini değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Mekânın çok boyutlu yapısının geleceğe aktarılmasında bellek kaybına yol açabilecek etmenlerin doğduğu noktada palimpsestin zarar görmesi olasıdır. Böylelikle gelecek katmanlarının yeni bir evrende silinmeden var edilmesi palimpsest katmanlarını farklı boyutlarda aktarmaya yarayacaktır. Fiziksel olmayan katmanlar, varlığın gelecek ile olan etkileşimini simülasyon üzerinden meta-mekânlar ile tanımlanabilir hale getirmektedir.

Özetle araştırma kapsamında belirlenen hipotezler ışığında; ilk olarak palimpsest metaforu ile kurulan bağın incelenmesi, yapılı çevre ile olan ilişkinin kavramlar arasında birbirini nasıl şekillendirdiğini gösteren örnekler ile açıklanmaktadır. Bu hipotez kapsamında görülmektedir ki; palimpsest metaforu yapılı çevre ile doğrudan ilişki içerisindedir. Bir diğer vurgulanan nokta ise; kentsel mekânlarda tarihi katmanların palimpsest kavramı ile korunması, yapılı çevrenin zaman içerisinde şekillenen kültürel ve sosyal yapısının inşasını geleceğe aktarmakta olduğu hipotezi ise doğrudan kentin katmanları ile ilişkisini açığa çıkartmaktadır. Kentsel koruma çalışmalarında yapılması en önemli adımlardan birisi de bir yapının korunurken sadece kendisinin değil çevresi/bağlamı içerisinde korunarak günümüze aktarılmasını sağlamaktır. Böylelikle yapılan çalışmalar palimpsest metaforu ile daha çok ilişkilendirilebilir ve katmanların analizi gerçekleştirilebilir niteliğe sahip olacaktır. Bir kentin/mekânın palimpsest olarak tanımlanmasındaki esas faktör geçmişinin geleceğe yansısının mevcudiyetidir.

Kentsel palimpsestlerde belirgin olan fiziksel ve kültürel değişimler neticesinde mekânların oluşumu, gelişimi zaman ile birlikte değişirken varoluş deneyiminin eklenmesi ile katmanlar arasındaki ilişki gözler önüne serilmektedir. Katmanların fiziksel değişimi sadece kentin veya yerleşimin silüetini etkilemeyip, kentin içerisinde barındırdığı ‘öz’ün yıkımına sebep olmaktadır.

Bir mekânın palimpsest özelliğinden bahsederken belleğindeki verilerin oldukça sağlam korunması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Böylelikle kentlerin çok katmanlı tarihsel altyapısını varlık süzgecinden geçirebilir ve çeşitli deneyimlerle birleştirerek geleceğe aktarabilir nitelikte olması sağlanacaktır.

Bir diğerk hipotez olan gelecek katmanları ile ilgili olarak; yeni bir evren anlayışı, mekânın palimpsestini simölasyon tabanında kurgulatırken, bu kurgu palimpsestin gerçekliğini yok eder ve mekânın palimpsesti paradoks etkisi ile vücud bulmaya çalışır. Bir palimpsest mekânın okunabilmesi için katmanlaşmış olan tüm izlerin gerçekliğinin algılanabilmesi esas önemli faktörlerdendir. Mekânlar yok olduğunda paradoks olarak meta-mekânların oluşumu süresinde palimpsest bir metafor haline gelmektedir. Zamana ait ruhlar, mekânsal izler, geleceğe aktarılabilir nitelikte olup gelecekteki palimpsesti etkilemektedir. Bundan dolayı, mekân kavramının çok yönlülüğü ele alınarak farklı boyutları üzerinde durulmaktadır. Mekânın farklı boyutları bulunduğu gibi palimpsest olarak kentlerin de birçok farklı boyutu bulunmaktadır. Geleceğin palimpsesti, mekânın fiziki özelliklerinin haricinde algılanabilirliğini en çok etkileyen sanal/yapay katmanların gerçekliği ile birlikte ortaya çıkabilmektedir. Bu durum, ‘geleceğin palimpsestinin, palimpsest kavramının anlamını oluşturan katmanlar, katmanlararası ilişki/iletişim, izlerin ne şekilde kapsayacağı ve yeni nesil palimpsestin geleceğin katmanlarını sergileme biçiminin farklılığı’ hipotezini de destekler niteliktedir. Geçmişin izlerini gelecekte yapay mekânlarda deneyimlemek varlık için yanıltıcı bir zemin mi oluşturacak? Palimpsest metaforu sanal mekânlarda nasıl algılanacağı konusu çeşitli katmanlarla birlikte sanal evren süzgecinden geçirilerek aktarılmaktadır. Böylelikle palimpsest değerinin atfedildiği kentler gelecekteki tezahürlerini katmanlararası iletişim ile açıklanmaktadır.

Bu çalışmanın sonucunda, palimpsest metaforu günümüz kentlerinde ve sanal olan meta-mekânlardaki katmanlar ile birlikte farklı boyutlarda düşünölmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Palimpsest kavramının, yalnızca katman olarak algılanması yüzeysel kalmakta olup, fiziki olan dikey katmanların; mekân, yer, zaman, varlık, kimlik, bellek kavramları ile ilişkilendirilerek kent mekânında ve sanal mekânlarda karşılığı açıklanmalıdır. Böylelikle kavramların arasındaki bağın palimpsest ile gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır.

Katmanlı olarak tanımlanan mekânların doğru kararlar verildiği takdirde okunabilirliğini ve aidiyetini arttırabilmek için varlığın gelecek katmanları ile iletişimini kuvvetlendirebilmenin palimpsest kavramı üzerinden kentlerin okunabilmesidir. Kentlerin palimpsest olarak algılanabilmesi, yaşanabilmesi, okunabilmesi geçmiş ve gelecek katmanları arasındaki iletişim için oldukça önem kazanmaktadır.

Üretilen ve üzerinde çalışılan kentsel tasarım çalışmaları mevcut halde bulunan katmanlı kentlerin daha çok ortaya çıkmasına ve okunabilirliğinin arttırılmasını desteklemek amacı ile toplumsal hafızayı güçlendirecek nitelikte olmalıdır. Mekânsal farkındalığın arttırılması ve gelecek katmanlarının süreklilik içerisinde kentsel nüveler ile birlikte mekâna zuhur etmesi önem kazanmaktadır. Böylelikle üst üste binen katmanlar olarak tarihsel süreklilik vurgulanırken, yatayda birbiri ile kesişen kültürel katmanlar gelecek nesillere aktarılarak yaşanılan mekânları oluşturacaktır.

‘Palimpsest; geleceğin geçmişidir.’

KAYNAKÇA

-
- [1] A. Cevizci, "Felsefe Sözlüğü", Say Yayınları, 2019, İstanbul, s.296.
- [2] D. Hasol, "Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü", Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2014, İstanbul, s.313.
- [3] D. Kuban, "Lao Tzu, Tao Yolu Öğretisi", Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2013, İstanbul, s.80.
- [4] D. Kuban, "Mimarlık Kavramları, Tarihsel Perspektif İçinde Mimarlığın Kuramsal Sözlüğüne Giriş", Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2014, İstanbul, s.15.
- [5] M. Heidegger, "Varlık ve Zaman", çev. Kaan Ökten, Alfa Yayıncılık, 2020, İstanbul.
- [6] F.D.K. Ching, "Mimarlık: Biçim, Mekân ve Düzen", çev. Sevgi Lökçe, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2016, İstanbul, s.4-5.
- [7] O. Hançerlioğlu, "Felsefe Sözlüğü", Remzi Kitapevi, 2016, s.356.
- [8] Platon, Tim. (= Platon, Timaios), 37d.
- [9] Aristoteles, Metafizik, 1071b-10.
- [10] I. Kant, "Kritik Der Reinen Vernunft", 1781, "Salt Usun Eleştirisi", çev. İ.Z. Eyüpoğlu, Say Yayınları, 2020.
- [11] I. Newton, Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica.
- [12] A. Einstein, "İzafiyet Teorisi Özel ve Genel Görelilik", çev. G.Aktaş, Say Yayınları, 2020.
- [13] A. Cevizci, "Felsefenin Tarihi Thales'ten Baudrillard'a", Say Yayınları, 2020, İstanbul, s.24.
- [14] Heraklitos, "Fragmanlar", çev. C. Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- [15] K. Göz, O. Mutluel, "Felsefeye Giriş", Gümüşev Yayıncılık, 2018, İstanbul, s.25.
- [16] Aristoteles, "Fizik", çev. S. Babür, Yapı Kredi Yayınları, 2014, İstanbul.

- [17] W.T. Stace, “Hegel Üzerine”, çev. M. Belge, Fol Kitapevi. 2019.
- [18] A. Arslan, “Felsefeye Giriş”, Liberte Yayıncılık, 2012, Ankara, s.139-148.
- [19] O. Hançerlioğlu, "Felsefe Sözlüğü", Remzi Kitapevi, 2016, İstanbul, s.148-149.
- [20] J. Duvignaud, “Kolektif Bellek-Maurice Halbwachs”, Önsöz Bölümü, Pinhan Yayıncılık, 2019, Eylül, İstanbul, s.12.
- [21] Ç. Taybaş, “Bellek Türleri”, İzmir Institute of Technology, 2017.
- [22] S. Manley, R. Guise, “Conservation in the Built Environment”, Introducing Urban Design: Interventions and Responses, Longman Ltd, 1998, s. 65-86, London.
- [23] E. Relph, “Place and Placelessness”, Pion Limited, 1976, s. 79-80, London.
- [24] M. Ocakçı, “Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük, Kent İmgesi (İmajı)”, Ninova Yayıncılık, 2016, İstanbul, s. 193.
- [25] Oxford Learners Dictionaries,
https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/layer_1?q=layer , Erişim Tarihi: 03 02 2021.
- [26] Collins Dictionary,
<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/palimpsest> .
Erişim Tarihi: 03 02 2021.
- [27] S. Dillon, "Reinscribing De Quincey's palimpsest: The significance of the palimpsest in contemporary literary and cultural studies", Textual Practice, 2005, s.243-263.
- [28] I. Ryan, "The Future of The Past Toronto's Palimpsest", Yüksek Lisans Tezi, Ryerson University, 2016, Toronto, s.10-12.
- [29] Z. Arusoğlu, “Çok Katmanlı Kentlerde Kimlik Sorunsalı: Palimpsest Bir Kentsel Alan Olarak Ulus Örneğinin İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi 2013, İstanbul Teknik Üniversitesi, s.1.
- [30] H. Demir, "Zaman Mekân Varoluş", Fikir Teknesi Yayınları, 2014, İstanbul, s.42.
- [31] C.P. Snow, "İki Kültür", çev. Tuncay Birkan, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2010, Ankara, s.92.
- [32] C.P. Snow, "İki Kültür", çev. Tuncay Birkan, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2010, Ankara, s.92.

- [33] İ. Altan, "Mimarlıkta Mekân Kavramı", Dergi Park Akademik Yayınları, 2017, s.75.
- [34] A. Cevizci, A., "Felsefe Sözlüğü", Say Yayınları, 2019, İstanbul, s.296.
- [35] H. Demir, "Zaman Mekân Varoluş", Fikir Teknesi Yayınları, 2014, İstanbul, s.42.
- [36] İ. Altan , "Mimarlıkta Mekân Kavramı", Dergi Park Akademik Yayınları, 2017, s.79.
- [37] İ. Altan, "Mimarlıkta Mekân Kavramı", Dergi Park Akademik Yayınları, 2017, s.79.
- [38] D. Hasol, "Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü", Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2014, İstanbul, s.313.
- [39] D. Kuban, "Lao Tzu, Tao Yolu Öğretisi", Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2013, İstanbul, s.80.
- [40] D. Kuban, "Mimarlık Kavramları, Tarihsel Perspektif İçinde Mimarlığın Kuramsal Sözlüğüne Giriş", Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2014, İstanbul, s.14.
- [41] D. Kuban, "Mimarlık Kavramları, Tarihsel Perspektif İçinde Mimarlığın Kuramsal Sözlüğüne Giriş", Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2014, İstanbul, s.15.
- [42] S.E. Rasmussen, "Yaşanan Mimari", çev. Ömer Erduran, Remzi Kitapevi, 2020, İstanbul, s.50.
- [43] B. Tschumi, "Mimarlık ve Kopma", çev. Alp Tümerterkin, Janus Yayıncılık, 2018, İstanbul, s.41-48.
- [44] S. Yıldırım, "Ansiklopedik Kent Sözlüğü", Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, 2019, İstanbul, s.201.
- [45] G. Usta, "Mekân ve Yer Kavramlarının Anlamsal Açısından İrdelenmesi", The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC, 2020, İstanbul, s.27.
- [46] C.N. Schulz, "Genius Loci-Towards a Phenomenology of Architecture", Rizzoli, 1980, New York.
- [47] C.N. Schulz, "Genius Loci-Towards a Phenomenology of Architecture", Rizzoli, 1980, New York.
- [48] M. Heidegger, "Varlık ve Zaman", çev. Kaan Ökten, Alfa Yayıncılık, 2020, İstanbul.
- [49] M. Heidegger, "Varlık ve Zaman", çev. Kaan Ökten, Alfa Yayıncılık, 2020, İstanbul.

- [50] M. Heidegger, "Varlık ve Zaman", çev. Kaan Ökten, Alfa Yayıncılık, 2020 İstanbul, s. 14-15.
- [51] M. Heidegger, "Varlık ve Zaman", çev. Kaan Ökten, Alfa Yayıncılık, 2020, İstanbul, s. 15.
- [52] H. Demir, "Zaman Mekân Varoluş", Fikir Teknesi Yayınları, 2014, İstanbul, s.42.
- [53] Y. Koç, "Mekân ve Nesne", Felsefe Arkivi, 1994, Sayı 29, s.14.
- [54] Wikipedia, [https://tr.wikipedia.org/wiki/Nokta_\(geometri\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Nokta_(geometri)). Erişim Tarihi: 27 01 2021.
- [55] F.D.K. Ching, "İç Mekân Tasarımı", çev. Belgin Elçioğlu, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2015, İstanbul, s.92.
- [56] F.D.K. Ching, "Mimarlık: Biçim, Mekân ve Düzen", çev. Sevgi Lökçe, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2016, İstanbul, s.4-5.
- [57] Büyük Larousse Ansiklopedisi, "Bölmecilik", Ed. Adnan Benk, 4/1883, Interpress Basın ve Yayıncılık A.Ş. 1986, Levent/İstanbul.
- [58] Bern Sanat Müzesi.
- [59] Wikipedia, [https://tr.wikipedia.org/wiki/Doğru_\(geometri\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Doğru_(geometri)). Erişim Tarihi: 27 01 2021.
- [60] F.D.K. Ching, "Mimarlık: Biçim, Mekân ve Düzen", çev. Sevgi Lökçe, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2016, İstanbul, s.8.
- [61] F.D.K. Ching, "İç Mekân Tasarımı", çev. Belgin Elçioğlu, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2015, İstanbul, s.98.
- [62] Wikipedia, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Hacim>. Erişim Tarihi: 30 01 2021.
- [63] F.D.K. Ching, "Mimarlık: Biçim, Mekân ve Düzen", çev. Sevgi Lökçe, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2016, İstanbul, s.28.
- [64] O. Hançerlioğlu, "Felsefe Sözlüğü", Remzi Kitapevi, 2016, İstanbul, s.356.
- [65] Aristoteles, "Metafizik", çev. Y.Gurur Sev, Pinhan Yayıncılık, 2019, İstanbul, s. 377.
- [66] F.D.K. Ching, "Mimarlık: Biçim, Mekân ve Düzen", çev. Sevgi Lökçe, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2016, İstanbul.
- [67] M. Heidegger, "Varlık ve Zaman", çev. Kaan Ökten, Alfa Yayıncılık, 2020, İstanbul, s. 226.

- [68] B. Güvenç, "Türk Kimliği", Remzi Kitapevi, 1993, s.358.
- [69] A.S. Deviren, "Mimaride Yer: Yapının Araziyle İlişkisinin Kavramsallaştırılması (1980-2000)", İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2001, Doktora Tezi, Kasım, s.75.
- [70] D. Bourdon, "Designing the Earth: The Human Impulse To Shape Nature", Harry N. Abrams, Inc Publishers, 1995, New York.
- [71] A.S. Deviren, "Mimaride Yer: Yapının Araziyle İlişkisinin Kavramsallaştırılması (1980-2000)", İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2001, Doktora Tezi, Kasım, s.78.
- [72] B. Hillier, "Space is the Machine: A Configurational Theory of Architecture", Cambridge University Press, 1996.
- [73] D. Harvey, "Explanation in Geography", Edward Arnold Publishers, 1969, London.
- [74] Aristoteles, "Fizik", çev. Y. Gurur Sev, Pinhan Yayıncılık, 2018, s.165-167.
- [75] Aristoteles, "Fizik", çev. Y. Gurur Sev, Pinhan Yayıncılık, 2018, s.141.
- [76] C.N. Schulz, "Genius Loci-Towards a Phenomenology of Architecture", Rizzoli, 1980, New York.
- [77] M.C. Boyer, "The City of Collective Memory: Its Historical Imagery and Architectural Entertainments", MIT Press, 1996.
- [78] H. Lefebvre, "The Production of Space", 1991, Oxford, UK.
- [79] A.S. Deviren, "Mimaride Yer: Yapının Araziyle İlişkisinin Kavramsallaştırılması (1980-2000)", İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2001, Doktora Tezi, Kasım, s.91-92.
- [80] O. Haçerlioğlu, "Felsefe Sözlüğü", Remzi Kitapevi, 2016, İstanbul, s.356.
- [81] Platon, Tim. (= Platon, Timaios), 37d.
- [82] Aristoteles, Metafizik, 1071b-10.
- [83] Augustinus, Confessiones.
- [84] I. Kant, "Kritik Der Reinen Vernunft", 1781, "Salt Usun Eleştirisi" çev. İ.Z. Eyüpoğlu, Say Yayınları, 2020.
- [85] G.W.F. Hegel, "Tinın Görüngübilimi", İdea Yayınevi, 2011, Önsöz..

- [86] O. Hançerlioğlu, "Felsefe Sözlüğü", Remzi Kitapevi, 2016, İstanbul, s.356-357.
- [87] I. Newton, *Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica*.
- [88] A. Einstein, "İzafiyet Teorisi Özel ve Genel Görelilik", çev. G.Aktaş, Say Yayınları, 2020.
- [89] A. Einstein, "İzafiyet Teorisi Özel ve Genel Görelilik", çev. G.Aktaş, Say Yayınları, 2020.
- [90] A. Einstein, "İzafiyet Teorisi Özel ve Genel Görelilik", çev. G.Aktaş, Say Yayınları, 2020.
- [91] TUBİTAK Bilim Genç,
<https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/yercekimi-neden-dunyanin-her-yerinde-ayni-degildir>. Erişim Tarihi: 15 01 2021.
- [92] A. Einstein, "İzafiyet Teorisi Özel ve Genel Görelilik", çev. G.Aktaş, Say Yayınları, 2020.
- [93] A. Einstein, "İzafiyet Teorisi Özel ve Genel Görelilik", çev. G.Aktaş, Say Yayınları, 2020.
- [94] E. Doko, "Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni Yirminci Yüzyıl Düşüncesi, Albert Einstein", ed. Bayram Ali Çetinkaya, İnsan Yayınları, 2015, s. 551.
- [95] A. Einstein, "İzafiyet Teorisi Özel ve Genel Görelilik", çev. G.Aktaş, Say Yayınları, 2020.
- [96] K. Göz, O. Mutluel, "Felsefeye Giriş", Gümüşev Yayıncılık, 2018, İstanbul, s.21.
- [97] A. Arslan, "Felsefeye Giriş", Liberte Yayıncılık, 2012, Ankara, s.131.
- [98] M. Ergün, "Felsefeye Giriş Notları", 2015, s.1-2.
- [99] A. Arslan, "Felsefeye Giriş", Liberte Yayıncılık, 2012, Ankara, s.136.
- [100] M. Ergün, "Felsefeye Giriş Notları", 2015, s.11.
- [101] Felsefe Dersligi,
<http://www.felsefedersligi.com/FileUpload/op30412/File/varlikfel.pdf>.
Erişim Tarihi: 25 06 2022.
- [102] A. Arslan, "İlkçağ Felsefe Tarihi", Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, İstanbul, s.45.

- [103] A. Cevizci, “Felsefenin Tarihi Thales’ten Baudrillard’a”, Say Yayınları, 2020, İstanbul, s.24.
- [104] K. Göz, O. Mutluel, “Felsefeye Giriş”, Gümüşev Yayıncılık, 2018, İstanbul, s.25.
- [105] Heraklitos, “Fragmanlar”, çev. C. Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- [106] A. Cevizci, “Felsefenin Tarihi Thales’ten Baudrillard’a”, 2020, İstanbul, s.96-99.
- [107] J. Baudrillard, “Simülakrlar ve Simülasyon”, çev. O. Adanır, Doğubatı Yayınevi, 2018, s.19.
- [108] Aristoteles, “Fizik”, çev. S. Babür, Yapı Kredi Yayınları, 2014, İstanbul.
- [109] Farabi, “Fusulü'l-Medeni”, çev. H. Ozcan, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1987, İzmir, s.57-58.
- [110] W.T. Stace, “Hegel Üzerine”, çev. M. Belge, Fol Kitapevi, 2019.
- [111] A. Arslan, “Felsefeye Giriş”, Liberte Yayıncılık, 2012, Ankara, s.139-148.
- [112] A. Cevizci, “Felsefenin Tarihi Thales’ten Baudrillard’a”, Say Yayınları, 2020, İstanbul, s.60-62.
- [113] A. Cevizci, “Felsefenin Tarihi Thales’ten Baudrillard’a”, Say Yayınları, İstanbul, 2020, s.461-480.
- [114] Varlık Felsefesi,
http://anibal.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/41/02/365171/dosyalar/2017_11/01141648_Ynite_3_VARLIK_FELSEFESY.pdf, Erişim Tarihi: 23 06 2022.
- [115] A. Cevizci, “Felsefenin Tarihi Thales’ten Baudrillard’a”, Say Yayınları, 2020, İstanbul, s.856-879.
- [116] A. Cevizci, “Felsefenin Tarihi Thales’ten Baudrillard’a”, Say Yayınları, 2020, İstanbul, s.483-510.
- [117] E. Levinas, “Husserl Fenomenolojisinde Görü Teorisi”, çev. Y. C. Uslu, İthaki Yayınları, 2016.
- [118] O. Hançerlioğlu, "Felsefe Sözlüğü", Remzi Kitapevi, 2016, İstanbul, s.148-149.
- [119] J. Duvignaud, “Kolektif Bellek-Maurice Halbwachs”, Önsöz Bölümü, Pinhan Yayıncılık, 2019, Eylül, İstanbul, s.12.

- [120] S. Freud, “Sanat ve Sanatçılar Üzerine”, Yapı Kredi Yayınları, 2001, çev. Kamuran Şipal, İstanbul.
- [121] M.F. Altunkasa, “Kilis Kentsel Sit Alanında Kullanıcı Odaklı Mekansal Algı Belirlemeleri”, İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, 2018, Akt. Saliha Taşçıoğlu, ISSN: 1309-9876 E-ISSN:1309-9884.
- [122] N.O. Öymen, & G. Pulat, “Bellek ve Mekan İlişkisi Üzerine Bir Model Önerisi”, İTÜ Mimarlık, Planlama ve Tasarım Dergisi, 2009, 8(2), s.145-155.
- [123] J. Berger, “Bir Fotoğrafı Anlamak”, çev. Beril Eyüboğlu, Yurdanur Salman, Müge Gürsoy Sökmen, Semih Sökmen, Metis Yayınları, 2014, İstanbul, s.73.
- [124] N.O. Öymen, & G. Pulat, G., “Bellek ve Mekan İlişkisi Üzerine Bir Model Önerisi”, İTÜ Mimarlık, Planlama ve Tasarım Dergisi, 2009, 8(2), s.145-155.
- [125] M. Küçüköner, “İmge ve Bellek İlişkisine Bir Bakış”, Sanat Dergisi, 2010, Cilt:0, Sayı, 12, s.80.
- [126] A. Akay, “Kıvrımlar”, Bağlam Yayınları, İstanbul, Akt. Mustafa Küçüköner, “İmge ve Bellek İlişkisine Bir Bakış”, Sanat Dergisi, 1996, Cilt:0, Sayı, 12, s.80.
- [127] J. Assmann, “Kültürel Bellek, Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik”, çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınevi, 2015, İstanbul, s. 98.
- [128] M. Küçüköner, “İmge ve Bellek İlişkisine Bir Bakış”, Sanat Dergisi, 2010, Cilt:0, Sayı, 12, s.81.
- [129] O. Çalıyurt, E. Abay, “Psikiyatri’de Bellek”, Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 1995, 12(1,2,3):261-265.
- [130] Bellek Türleri,
https://www.researchgate.net/publication/312607948_Bellek_Turleri.
Erişim Tarihi: 12 05 2022.
- [131] M. Halbwachs, “Kolkatif Bellek”, çev. Z. Karagöz, Pinhan Yayıncılık, 2019, İstanbul, s. 51-61.
- [132] P. Ricoeur, “Hafıza, Tarih, Unutuş”, çev. M. E. Özcan, Metis Yayınları, 2012, İstanbul, s. 116.
- [133] W.L. Randall, “Bizi ‘Biz’ Yapan Hikayeler”, Ayrıntı Yayınları, 199, İstanbul, s. 228.
- [134] E. Traverso, “Geçmişi Kullanma Kılavuzu”, Versus Kitap, 2009, İstanbul, s. 3.

- [135] E. Durkheim, “Régles de la Méthode Sociologique”, Akt. Cengiz Çağla, 2007, “Bellek Üstüne Düşünmek”, Cogito, 1981, Sayı 50, s. 217-132.
- [136] C. Çağla, “Bellek Üstüne Düşünmek”, Cogito, 2007, Sayı 50, s. 217-132.
- [137] G. Şensoy, “Bellek Mekânı Olarak Kent ve Kentin Müze Olma Hali”, Beykent Üniversitesi Yayını, 2017, İstanbul, s.43-50.
- [138] M. Halbwachs, “Kolektif Bellek”, çev. Z. Karagöz, Pinhan Yayıncılık, 2019, İstanbul.
- [139] M. Schudson, “Dynamics of Distortion in Collective Memory”, Memory Distortion, How Minds, Brains and Societies Reconstruct the Past, (Ed.) Daniel Schacter, Cambridge, London: Harvard University Press, 1997, s.348.
- [140] E. Mutlu, “İletişim Sözlüğü”, Ark Yayınları, 1998, Ankara, s. 229.
- [141] J. Assman, “Kültürel Bellek”, Ayrıntı Yayınları, 2001, İstanbul, s. 57.
- [142] A. Rossi, "The Architecture of the City", New York: Rizzoli, 1982, s.130.
- [143] C.N. Schulz, “Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture”, New York: Rizzoli, 1984.
- [144] M.R.G. Conzen, “Historical townscapes in Britain: a problem in applied geography” in House, J. W. (Ed.). Northern Geographical Essays in honour of G. H. J. Daysh, 1966, Newcastle upon Tyne, 56-78. Newcastle Upon Tyne: University of Newcastle Upon Tyne.
- [145] M.C. Boyer, “The City of Collective Memory: Its Historical Imagery and Architectural Entertainments”, Cambridge: MIT Press, 1996, s. 9.
- [146] T.S. Ünlü, "Kent Kimliğinin Oluşumunda Kentsel Bellek ve Kentsel Mekan İlişkisi: Mersin Örneği", TMMOB Şehir Plancıları Odası Dergisi, 2017, doi:10.14744, s.75-93/78.
- [147] M. Halbwachs, “Kolektif Bellek”, çev. Z. Karagöz, Pinhan Yayıncılık, 2019, İstanbul.
- [148] S. Sayar, “Kolektif Bellek Bağlamında Tuzla Köyiçi Bölgesinin Mekânsal Değişiminin İrdelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, 2011, İstanbul, s.118.
- [149] Ş. Kısakürek, E. Bayazıt, “Kolektif Bellek, Kentsel Bellek ve Mekânsal Bileşenlerin Kent Kimliğindeki Yeri: Kahramanmaraş Kenti Örneği”, Journal of Environmental and Natural Studies, Volume: 3, Issue: 1, 2021, s. 4.

- [150] M.C. Hall, S. Mcarthur, S., “Integrated Heritage Management”, 1998, akt. Ş. Kısakürek, E. Bayazıt, “Kolektif Bellek, Kentsel Bellek ve Mekânsal Bileşenlerin Kent Kimliğindeki Yeri: Kahramanmaraş Kenti Örneği”, Journal of Environmental and Natural Studies, Volume: 3, Issue: 1, 2021, s. 4.
- [151] S. Sayar, “Kolektif Bellek Bağlamında Tuzla Köyiçi Bölgesinin Mekânsal Değişiminin İrdelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, 2011, İstanbul, s.118.
- [152] S. Saylan, “Kent Belleğinin Sürekliliğinde Kentsel Artefaktların Önemi: İstanbul Tarihi Yarımada 19. Yüzyıl İzgara Plan Uygulamaları”, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, 2016, İstanbul, s.170.
- [153] S. Saylan, “Kent Belleğinin Sürekliliğinde Kentsel Artefaktların Önemi: İstanbul Tarihi Yarımada 19. Yüzyıl İzgara Plan Uygulamaları”, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, 2016, İstanbul, s.170.
- [154] M. Castells, “The Information Age: Economy, Society and Culture”, Volume 2, The Power of Identity, Blackwell Publishing, 1999, Oxford.
- [155] K. Lynch, “Kent İmgesi”, çev: İrem Başaran, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015, İstanbul.
- [156] S. Manley, R. Guise, “Conservation in the Built Environment”, Introducing Urban Design: Interventions and Responses, Longman Ltd, 1998, London, s.65-86.
- [157] E.Relph, “Place and Placelessness”, Pion Limited, London, s. 79-80.
- [158] M. Ocakçı, Y.A. Türk, "Kentsel Kimlik", Ninova Yayıncılık, 2012, İstanbul, s.226.
- [159] B. Vecchi, “Kimlik”, (Zygmunt Bauman), Heretik Basın Yayın, 2020, Giriş Bölümü, s.8.
- [160] Z. Bauman, “Akışkan Modernite”, çev. S.O. Çavuş, Can Yayınları, 2017, s.11.
- [161] Z. Bauman, “Akışkan Modernite”, çev. S.O. Çavuş, Can Yayınları, 2017, s.12-13.
- [162] Z. Bauman, “Kimlik, İdentite: Conversations with Benedetto Vecchi”, çev. M. Hazır, Heretik Basın Yayın, 2020, s.21.
- [163] Z. Bauman, “Kimlik, İdentite: Conversations with Benedetto Vecchi” çev. M. Hazır, Heretik Basın Yayın, 2020, s.51.

- [164] K. Lynch, "The Image of City", Cambridge, The MIT Press, 1960.
- [165] M. Ocakçı, "Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük, Kent İmgesi (İmajı)", Ninova Yayıncılık, 2016, İstanbul, s. 192.
- [166] M. Ocakçı, "Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük, Kent İmgesi (İmajı)", Ninova Yayıncılık, 2016, İstanbul, s. 193.
- [167] Oxford Learners Dictionaries,
https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/layer_1?q=layer. Erişim Tarihi: 03 02 2021.
- [168] E. Erdoğan, Z. Yıldız, "Zaman ve Mekân Kavramları Arasındaki Paradoksal İlişkinin 'Bulut Atlası' Filmi Üzerinden Okunması", METU FJA, 2018, DOI: 10.4305, (35:1), 1-25, s.5.
- [169] M. Ocakçı, Y.A. Türk, "Kentsel Kimlik", Ninova Yayıncılık, 2012, İstanbul, s.226.
- [170] M. Ocakçı, M., Y.A. Türk, "Kentsel Kimlik", Ninova Yayıncılık, 2012, İstanbul, s.226-228.
- [171] A. Baskaya, C. Wilson, Y.Z. Ozcan, D. Karadeniz, "A Study in Re-Establishing the Corporate Identity of a Post Office Institution with Gender-Related Differences in Perception of Space", Journal of Architectural and Planning Research, 23(1), 2006, s.43-59.
- [172] H. Kahvecioğlu, "Mekânın Üreticisi veya Tüketicisi Olarak Zaman", "Zaman-Mekân", der. A. Şentürer, Ş. Ural, Ö. Berber, F.U. Sönmez, YEM Yayın, 2005, İstanbul, s.142-9.
- [173] E. Erdoğan, Z. Yıldız, "Zaman ve Mekân Kavramları Arasındaki Paradoksal İlişkinin 'Bulut Atlası' Filmi Üzerinden Okunması", METU FJA, 2018, DOI: 10.4305, (35:1), s.1-25.
- [174] C.N. Schulz, "Genius Loci-Towards a Phenomenology of Architecture", Rizzoli, 1980, New York.
- [175] M. Mutman, "Üretilen Mekân, Yok Olan Mekân", Toplum ve Bilim 1994, (64-65) 181-95.
- [176] Z. Arusoğlu, "Çok Katmanlı Kentlerde Kimlik Sorunsalı: Palimpsest Bir Kentsel Alan Olarak Ulus Örneğinin İncelenmesi", 2013, s.2.
- [177] Collins Dictionary,
<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/palimpsest>. Erişim Tarihi: 23 04 2022.
- [178] Architectural Palimpsest,
<http://thegatekeeperslodge.blogspot.com/2011/05/architectural-palimpsest.html>. Erişim Tarihi: 23 04 2022.

- [179] Büyük Larousse Ansiklopedisi, "Palimpsestus", Ed. Adnan Benk, 18/9119, Levent/İstanbul, Interpress Basın ve Yayıncılık A.Ş, 1986.
- [180] Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Archimedes_Palimpsest. Erişim Tarihi: 23 04 2022.
- [181] Büyük Larousse Ansiklopedisi, "Palimpsestus", Ed. Adnan Benk, 18/9119, Levent/İstanbul, Interpress Basın ve Yayıncılık A.Ş, 1986.
- [182] S. Dillon, "Palimpsest: Edebiyat-Eleştiri-Kuram", çev: F. B. Aydar, Koç Üniversitesi Yayınları, 2017, s.13.
- [183] R.L., Easton, K.T. Knox, W.A. Christens-Barry, "Multispectral Imaging of the Archimedes Palimpsest", Conference: Applied Imagery Pattern Recognition Workshop, 2003, IEEE Explore, s.1-2.
- [184] R.L., Easton, K.T. Knox, W.A. Christens-Barry, "Multispectral Imaging of the Archimedes Palimpsest", Conference: Applied Imagery Pattern Recognition Workshop, 2003, IEEE Explore, s.1-2.
- [185] R.L., Easton, K.T. Knox, W.A. Christens-Barry, "Multispectral Imaging of the Archimedes Palimpsest", Conference: Applied Imagery Pattern Recognition Workshop, 2003, IEEE Explore, s.1-2.
- [186] G. Genette, "Palimpsests: Literature in the Second Degree", çev: Channa Newman & Claude Doubinsky, University of Nebraska Press, 1997, Londra, s.398-399.
- [187] T. De Quincey, "Suspiria de Profundis, Confessions of an English Opium Eater and Other Writings", Oxford University Press, 1998b, s.87-181.
- [188] S. Dillon, "Reinscribing De Quincey's palimpsest: The significance of the palimpsest in contemporary literary and cultural studies", Textual Practice, 2005, s. 243-263.
- [189] S. Dillon, "Palimpsest: Edebiyat, Eleştiri, Kuram", Çeviren: Ferit Burak Aydar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017.
- [190] S. Dillon, "Reinscribing De Quincey's palimpsest: The significance of the palimpsest in contemporary literary and cultural studies", Textual Practice, 2005, s. 243-263.
- [191] T. De Quincey, "The palimpsest", in Thomas De Quincey: Confessions of an English Opium Eater and Other Writings. G. Lindop ed. Oxford, UK: Oxford University Press, 1998, s. 144.
- [192] N. Bartolini, "Critical urban heritage: From palimpsest to brecciation", International Journal of Heritage Studies, 2014, 519-533.
- [193] L. Ryan, "The Future of The Past Toronto's Palimpsest", Ryerson University, 2016, Toronto, s.10-12.

- [194] R. Terdiman, "Present Past: Modernity and the Memory Crisis", Cornell University Press, 1993, s.109.
- [195] C. Baudelaire, "Les Paradis Artificiels", 1860, s. 273-278.
- [196] A. Sevim, Yapay Zeka Yazılımı ile üretilmiştir. "Palimpsest of the brain with DALL-E", üretildiği tarih:04.02.2023.
- [197] A. Sevim, Yapay zekâ yazılımı ile üretilmiştir. "I live in palimpsest city but i don't see any layers", üretildiği tarih:04.02.2023.
- [198] J.A. Kroessler, "The City as Palimpsest", City University of New York Academic Works (CUNY), 2015, ABD, s.2.
- [199] T. Hawkes, T., "Metaphor", Londra, 1972, s.1.
- [200] S. Dillon, "Palimpsest: Edebiyat-Eleştiri-Kuram", çev: F. B. Aydar, Koç Üniversitesi Yayınları, 2017, s.72-73.
- [201] (Heideggerden akt. Derrida, 1998, 119) J. Derrida, "The Retrait of Metaphor", çev. F.Gasdner, ed. J.Wolfreys, Edinburgh University Press, 1998, s.102-29.
- [202] Centrobotin,
https://www.centrobotin.org/en/reCORRIDO_piece/palimpsest-old-gods/.
Erişim Tarihi: 20 07 2022.
- [203] L. Khirfan, "Traces On The Palimpsest: Heritage And The Urban Forms OF Athens And Alexandria, Cities", 2010, 315-325s.
- [204] J.A. Kroessler, 'The City As Palimpsest', City University of New York CUNY, 2015.
- [205] P. Knox, "Palimpsests: Biographies of 50 City Districts, International Case Studies of Urban Change", Birkhauser, 2012, İsviçre, Giriş Bölümü.
- [206] J.A. Kroessler, "The City as Palimpsest", City University of New York Academic Works (CUNY), 2015, Amerika Birleşik Devletleri, s.1.
- [207] G. Orwell, "Bin Dokuz Yüz Seksen Dört", çev. C.Üster, Can Yayınları, 2012, İstanbul, III. Bölüm.
- [208] G. Orwell, "Bin Dokuz Yüz Seksen Dört", çev. C.Üster, Can Yayınları, 2012, İstanbul, III. Bölüm.
- [209] O. Wilde, "The Artist as Critic", ed.I. Murray, Oxford University Press, 2000, İngiltere, s.256.
- [210] J.A.Kroessler, "The City as Palimpsest", City University of New York Academic Works (CUNY), 2015, Amerika Birleşik Devletleri, s.3.

- [211] M. Bram, "Jeffrey A. Kroessler ile Marvin Bram özel konuşması." Akt. J.A. Kroessler, "The City as Palimpsest", City University of New York Academic Works, 2015, ABD, s.3.
- [212] L. Mumford, "The Culture of Cities", A Harvest/HBJ Book (Harcourt Brace Jovanovich Publishers, 1970, Orlando, Florida, Amerika Birleşik Devletleri, s.4.
- [213] H. Kahvecioğlu, "Mimarlıkta İmaj: Mekânsal İmajın Oluşumu ve Yapısı Üzerine Bir Model", Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 1998, İstanbul.
- [214] C.N. Schulz, "Genius Loci, Towards a Phenomenology of Architecture", New York: Rizolli International Publications, 1979.
- [215] J. Pallasmaa, "Tenin Gözleri: Mimarlık ve Duyular", (A. U. Kılıç Çev.). İstanbul: YEM Yayınları, 2016.
- [216] J. Pallasmaa, "Tenin Gözleri: Mimarlık ve Duyular", (A. U. Kılıç Çev.). İstanbul: YEM Yayınları, 2016.
- [217] M. Kadioğlu, "Edinburgh Gezi Rehberi (Edinburgh Travel Guide)", Google Books, 2020, İstanbul, s.25.
- [218] C. Cessford, "Gardens of the 'Gododdin'", Garden History, 1994, s.114-115. akt. M. Kadioğlu, 'Edinburgh Gezi Rehberi (Edinburgh Travel Guide)', Google Books, 2020, İstanbul, s.25.
- [219] A. Room, "Placenames of the World", 2006, ISBN: 0-7864-2248-3, s.118-119. akt. M. Kadioğlu, 'Edinburgh Gezi Rehberi (Edinburgh Travel Guide)', Google Books, 2020, İstanbul, s.25.
- [220] H. Coghill, "Lost Edinburgh", Birlinn Ltd, 2008, s.18, ISBN 1-84158-747-8.
- [221] H. Coghill, "Lost Edinburgh", Birlinn Ltd, 2008, s.18, ISBN 1-84158-747-8.
- [222] Lothian and Borders RIGS Group of the Edinburgh Geological Society, (2008), "Craiglockart and Edinburgh's Seven Hills", Scotland, No SC 008011.
- [223] Leith Walkway, <https://www.cntraveler.com/activities/edinburgh/water-of-leith-walkway>. Erişim Tarihi: 20 01 2023.
- [224] Water of Leith Conservation Trust, <https://www.waterofleith.org.uk/history/>. Erişim Tarihi: 20 01 2023.
- [225] Water of Leith Conservation Trust, History and Heritage, <https://www.waterofleith.org.uk/history/>. Erişim Tarihi: 20 01 2023.

- [226] Water of Leith Conservation Trust, History and Heritage, <https://www.waterofleith.org.uk/history/>. Erişim Tarihi: 20 01 2023.
- [227] Water of Leith, <https://www.waterofleith.org.uk/art-and-attractions/antony-gormley-statues/>. Erişim Tarihi: 22 01 2023.
- [228] Chapel Margarets,, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b9/St_Margarets_Chapel.JPG. Erişim Tarihi: 20 02 2023.
- [229] History of Edinburgh, https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Edinburgh#/media/File:Edinburgh_in_the_reign_of_David_II.jpg. Erişim Tarihi: 02 02 2023.
- [230] History of Edinburgh, https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Edinburgh#/media/File:Braun_&_Hogenberg,_Edenburghum,_Scotiae_Metropolis_c.1581.jpg. Erişim Tarihi: 22 01 2023.
- [231] Edinburgh 17. yzyıl, [https://en.wikipedia.org/wiki/Edinburgh#/media/File:Edinburgh_in_the_17thC_\(detail\)_by_Wenceslas_Hollar_\(1670\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Edinburgh#/media/File:Edinburgh_in_the_17thC_(detail)_by_Wenceslas_Hollar_(1670).jpg). Erişim Tarihi: 22 01 2023.
- [232] G. Peet, “The Origin of the Skyscraper”, CTBUH Journal, 2011, s.18-23.
- [233] Edinburgh, : <https://digital.nls.uk/slezer/engraving/?sl=58>. Erişim Tarihi: 22 02 2023.
- [234] Edinburgh Enlightenment, <https://digital.nls.uk/learning/scottish-enlightenment/source/map-of-the-city-of-edinburgh-by-john-ainslie-1780/>. Erişim Tarihi: 22 02 2023.
- [235] M. Kadioğlu, ‘Edinburgh Gezi Rehberi (Edinburgh Travel Guide)’, Google Books, 2020, İstanbul, s.32.
- [236] 1930 Edinburgh, http://www.edinphoto.org.uk/1_MAP/1_map_edinburgh_1830.htm. Erişim Tarihi: 22 01 2023.
- [237] Edinburgh, <https://www.britannica.com/place/Edinburgh-Scotland>. Erişim Tarihi: 22 02 2023.
- [238] R. Chambers, “Traditions of Edinburgh”, London [etc.] W. & R. Chambers; Philadelphia, J.B. Lippincott, 1947, s.8.
- [239] H. Coghill, “Lost Edinburgh”, Birlinn Ltd, 2008, ISBN 1-84158-747-8.
- [240] Edinburgh Castle, https://en.wikipedia.org/wiki/Edinburgh#/media/File:Edinburgh_Castle_from_Grass_Market.jpg. Erişim Tarihi: 22 02 2023.

- [241] "Edinburgh", <https://www.britannica.com/place/Edinburgh-Scotland>. Erişim Tarihi: 22 02 2023.
- [242] "Edinburgh", <https://www.britannica.com/place/Edinburgh-Scotland>. Erişim Tarihi: 22 02 2023.
- [243] Edinburgh Maps, <https://ewh.org.uk/maps/>. Erişim Tarihi: 23 02 2023.
- [244] Edinburgh Maps, <https://ewh.org.uk/maps/>. Erişim Tarihi: 23 02 2023.
- [245] Edinburgh, <https://www.britannica.com/place/Edinburgh-Scotland>. Erişim Tarihi: 23 02 2023.
- [246] Ouebec City, <https://www.quebec-cite.com/en/what-to-do-quebec-city/walking-tours>. Erişim Tarihi: 24 02 2023.
- [247] David Rumsey Collection - <http://www.davidrumsey.com>, Quebec City,1733, Erişim Tarihi: 24 02 2023.
- [248] M. Uçar, M.N. Raifoğlu, "Yerel Kimliğin Mekânsal Temsili ve Québec Kentinde Korunması", İdealkent Dergisi, 2011, Sayı 3, s.62-81, ISSN: 1307-9905.
- [249] Québec City – Heritage, History, and Culture (2008), Québec City, Canada.
- [250] Quebec, <https://digitalarchive.tpl.ca/objects/305690/quebec-lower-canada-view-of-the-market-place-and-catholic>. Erişim Tarihi: 24 02 2023.
- [251] Quebec, <https://www.quebec-cite.com/en/what-to-do-quebec-city/walking-tours>. Erişim Tarihi: 24 02 2023.
- [252] 1761 - Notre Dame Des Victorias, http://www.ameriquefrancaise.org/en/article-653/Place-Royale:_Where_Quebec_City_Began.html. Erişim Tarihi: 24 02 2023.
- [253] History Culture Group Event, <https://meetings.quebec-cite.com/en/why-meet-quebec-city/history-culture-group-event>. Erişim Tarihi: 25 02 2023.
- [254] UNESCO, World Heritage List, Quebec City, <https://whc.unesco.org/en/list/300/>, Erişim Tarihi: 25 02 2023.
- [255] 1932 Quebec City, <https://i.redd.it/8gm4fiwygyzz.jpg>. Erişim Tarihi: 25 02 2023.
- [256] G. Spendlove, The Face of Early Canada, The Ryerson Press, 1958, Toronto, s.126.
- [257] Quebec, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/46/Quebec_city%2C_Canada_07.jpg. Erişim Tarihi: 12 02 2023.

- [258] Quebec City, <https://www.quebec-cite.com/en/quebec-city/history-quebec#:~:text=Founded%20in%201608%20by%20the,historic%20buildings%20spanning%20four%20centuries>. Erişim Tarihi: 15 02 2023.
- [259] UNESCO, World Heritage List, Quebec City, <https://whc.unesco.org/en/list/300/>. Erişim Tarihi: 15 02 2023
- [260] National Geographic.com, <https://www.nationalgeographic.com/travel/world-heritage/article/historic-district-old-quebec>. Erişim Tarihi: 23 02 2023.
- [261] Quebec City, [https://en.wikipedia.org/wiki/Quebec_City#/media/File:Qu%C3%A9bec_City_-_Boulevard_Champlain_-_Le_Fleuve_Saint-Lorent_-_panoramio_\(1\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Quebec_City#/media/File:Qu%C3%A9bec_City_-_Boulevard_Champlain_-_Le_Fleuve_Saint-Lorent_-_panoramio_(1).jpg). Erişim Tarihi: 23 02 2023.
- [262] M. Uçar, M.N. Raifoğlu, "Yerel Kimliğin Mekânsal Temsili ve Québec Kentinde Korunması", İdealkent Dergisi, 2011, Sayı 3, s.62-81, ISSN: 1307-9905.
- [263] Quebec City, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f0/Ch%C3%A2teau_Frontenac%2C_Quebec_city%2C_Canada.jpg. Erişim Tarihi: 12 02 2023.
- [264] UNESCO, whc.unesco.org/en/documents/133749. Erişim Tarihi: 14 02 2023.
- [265] N. Hallendy, "Inuksuk (Inukshuk)", the Canadian Encyclopedia, Online Yayın, 2013, Aralık.
- [266] Quebec City, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Inuksuk_in_Quebec_City.jpg. Erişim Tarihi: 15 02 2023.
- [267] N. Hallendy, "Inuksuk (Inukshuk)", the Canadian Encyclopedia, Online Yayın, 2013, Aralık.
- [268] The Canadian Encyclopedia, <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/inuksuk-inukshuk#>. Erişim Tarihi: 22 02 2023.
- [269] A. Sevim, N.M. Berkmen, "Mekânın Boyutları ve Palimpsest", "Dimensions of the Space and Palimpsest", Biltek IV, 2021, s. 310-328.
- [270] TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 28, 2003, s. 550-552.
- [271] A. Cevizci, Felsefe Sözlüğü, Say Yayınları, 2019, s. 296. Akt. Ali Sevim, N.H. Berkmen.
- [272] E.F. Peters, "Greek Philosophical Terms-A Historical Lexicon", University of London Press, 1967, s.30-90, 163-197.

- [273] E.F. Peters, "Greek Philosophical Terms-A Historical Lexicon", University of London Press, 1967, s.90.
- [274] Platon, "Timaios", çev. F.Akderin, Say Yayınları, 2020, s.65.
- [275] O. Hançerlioğlu, "Felsefe Ansiklopedisi-Kavramlar ve Akımlar", Remzi Kitapevi, 1977, c. 5, s.51-58.
- [276] O. Hançerlioğlu, "Felsefe Ansiklopedisi-Kavramlar ve Akımlar", Remzi Kitapevi, 1977, c. 5, s.51-58.
- [277] K. Kahveci, "Varlık-Yokluk Arasında: Mekân Üzerine Bir Değerlendirmesi", Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2017, Sayı:59, s.101-108.
- [278] TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 28, 2003, s. 550-552.
- [279] A. Sevim, N.M. Berkmen, "Mekânın Boyutları ve Palimpsest", "Dimensions of the Space and Palimpsest", Biltek IV,2021, s. 310-328.
- [280] E.F. Peters, "Greek Philosophical Terms-A Historical Lexicon", University of London Press, 1967, s.197.
- [281] Platon, "The Timaeus of Plato-With Introduction and Notes", Macmillan and CO, 1988, New York, s.183-186.
- [282] Aristoteles, "Metafizik", çev. Y. G. Sev, Pinhan Yayıncılık, 2019, s. 427-433.
- [283] TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 28, 2003, s. 550-552.
- [284] C.N. Schulz, "Genius Loci-Towards a Phenomenology of Architecture", Rizzoli, 1980, New York.
- [285] M. Heidegger, "Varlık ve Zaman", çev. Kaan Ökten, Alfa Yayıncılık, 2020, İstanbul.
- [286] A. Sevim, N.M. Berkmen, "Mekânın Boyutları ve Palimpsest", "Dimensions of the Space and Palimpsest", Biltek IV, 2021, s. 310-328.
- [287] A. Sevim, N.M. Berkmen, "Mekânın Boyutları ve Palimpsest", "Dimensions of the Space and Palimpsest", Biltek IV, 2021, s. 310-328.
- [288] Aristoteles, "Metafizik", çev. Y. G. Sev, Pinhan Yayıncılık, 2019, s.377.
- [289] A. Weber, "Felsefe Tarihi", çev. Halil Vehbi Eralp, Sosyal Yayınları, 1998, s.17.
- [290] Oxford Sözlüğü, Palimpsest.

- [291] Boğaziçi Üniversitesi Bilişim Terimleri Sözlüğü, s.133.
- [292] T. De Quincey, "Suspiria de Profundis, Confessions of an English Opium Eater and Other Writings", Oxford University Press, 1998, s.144.
- [293] S. Dillon, "Reinscribing De Quincey's palimpsest: The significance of the palimpsest in contemporary literary and cultural studies. Textual Practice", 2005, s.243-263.
- [294] N. Bartolini, "Critical urban heritage: From palimpsest to brecciation. International Journal of Heritage Studies", 2014, 519-533.
- [295] İbü'l-Arabî'ye göre çok katmanlı Âlem (Fütûhât), Samer Akkach, Kozmoloji ve Mîmârî, çev. E.Tümer, Nefes Yayınları, 2021, s.202.
- [296] O. Hançerlioğlu, "Felsefe Ansiklopedisi-Kavramlar ve Akımlar", Remzi Kitapevi, 1977, c. 2, s.276.
- [297] F. Copleston, "Felsefe Tarihi: Kant", çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları, 2004, s.57-58.
- [298] E. Koç, "Felsefe Ansiklopedisi", Etik Yayınları, 2004, İstanbul, Cilt 2, s. 815-816.
- [299] J. Baudrillard, "Şeytana Satılan Ruh ya da Kötülüğün Egemenliği", çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, 2019, s. 24.
- [300] O. Adanır, "Baudrillard: Fikir Mimarları Dizisi", Say Yayınları, 2010, s.51.
- [301] M. Gane, "Jean Baudrillard: Radikal Belirsizlik", çev. Ali Utku-Serhat Toker, Ankara: De Ki Yayınları, 2008, s.68.
- [302] J. Baudrillard, "Kusursuz Cinayet", çev. Necmettin Kamil Sevil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998, s.33.
- [303] J. Baudrillard, "Simülakrlar ve Simülasyon", çev. Oğuz Adanır, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 2003, Nisan, s. 13.
- [304] J. Baudrillard, "Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm", çev. Oğuz Adanır, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2008, İstanbul, s. 3.
- [305] J. Baudrillard, "Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm", çev. Oğuz Adanır, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2008, İstanbul, s. 3.
- [306] J. Baudrillard, "Simülakrlar ve Simülasyon", çev. Oğuz Adanır, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 2003, Nisan, s. 24.
- [307] J. Baudrillard, "The Perfect Crime", 1996, s.11.
- [308] J. Baudrillard, "Simülakrlar ve Simülasyon", çev. Oğuz Adanır, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 2003, Nisan, s. 14.

- [309] G. Saraçoğlu, "Jean Baudrillard ve Simülasyon", 2007.
- [310] Z.A. Soysal, "Matrix ya da İçsel Bir Yolculuk Hikayesi", Ülke Dergisi, 1999, İstanbul.
- [311] Matrix Pods, <https://www.deviantart.com/elcagaming/art/Matrix-Pods-Fanart-900142021>. Erişim Tarihi: 22 02 2022.
- [312] A. Sevim, Yapay Zeka Yazılımı ile üretilmiştir. "Meta-Palimpsest with DALL-E", üretildiği tarih:04.02.2023.
- [313] E. Doko, "Alternatif Bir Dünya Arayışı: Metaverse", Lacivert Dergisi, 2021, Sayı 85, s.79-81.
- [314] E. Doko, "Alternatif Bir Dünya Arayışı: Metaverse", Lacivert Dergisi, 2021, Sayı 85, s.79-81.
- [315] A. Sevim, Yapay Zeka Yazılımı ile üretilmiştir. "Metadata with Palimpsest from DALL-E", üretildiği tarih:04.02.2023.

TEZDEN ÜRETİLMİŞ YAYINLAR

Konferans Bildirileri

1. A. Sevim, N.H. Berkmen, “Mekânın Boyutları ve Palimpsest”, “Dimensions of the Space and Palimpsest”, Biltek IV, 2021, s. 310-328.

